

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

122 574

**17-25 YAŞ GENÇLERDE GÖRÜLEN BAZI DİNİ
ŞÜPHELER VE DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

122574

Hazırlayan

KADİR AK

Danışman

Doç. Dr. MEVLÜT KAYA

Samsun 2002

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda
YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç.Dr. Mevlüt KAYA

Üye : Doç.Dr. Mustafa KÖZÜ

Üye : Yr. Doç.Dr. Mehmet OKUYAN

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım

10/2002
Prof. Dr. Mehmet DİĞ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Din ve gençlik hakkında yayınlanan bir çok eser olmasına karşın bu iki kavram üzerine hala yazılmaya devam edilmekte ve her geçen gün yeni eserler ortaya çıkmaktadır. Gençlik çağının özellikleri ve din konusunun her dönemde güncelliğini koruması bu alanda yapılan çalışma sayısını artırmaktadır.

Gençlik, toplumun kendisinden en çok şey beklenen tabakası; din de toplumun yapı taşlarından biridir. Ergenlik döneminin çalkantılı yaşantısından gençliğe adımını atan genç; artık kararlarını kendisi verme aşamasına gelmiştir. Gençler tercihlerini mantık süzgecinden geçirerek ve yeteneklerini tespit ederek kendisine ait gelecek hayatını biçimlendirmeye çalışır.

Gençlik çağına gelen kişi kendisine tutarlı bir dünya görüşü edinir, kimlik ve kişiliğini kazanma yolunda önemli adımlar atar. Bu çağdaki genç ya üniversitede okumakta ya da kendisine uygun bir meslekte çalışmaktadır. Böylece gencin dünyası genişlemekte; dolayısıyla daha önce hiç tereddüt etmeden kabul ettiği fikirleri artık bu yeni oluşum ve çevrenin de etkisiyle yeniden değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Ergenlik döneminde çocukluktaki taklidi dini kabullere karşı başlayan davranışlar gençlik döneminde doruk noktaya ulaşır. Bu aşamada gençte, inandığını gözden geçirirken onları muhataplarına izah etme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Gencin kişiliğinin oturması ve din hakkındaki kararlarını doğru vermesinde yaşadığı dini şüphe tecrübesinin ona katkıda bulunması gerekir. Gençlik çağındaki dini şüpheler daha çok araştırmaya dayalı olduğundan sonuçları itibariyle genç, kutsal karşısında inanç durumunu belirlemede büyük ölçüde bu şüphelerin sonuçlarından yararlanacaktır. Gencin toplumla, kendi vicdanıyla ve din ile barışık kalması için başta aile olmak üzere, din eğitimcilerine de büyük görevler düşmektedir.

Bu araştırmada gençlik döneminde alınan kararları etkilediği düşünülen dini şüphe olayı, kaynakları ve bu şüphenin gencin dini tutumları üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, araştırmanın konusu, amacı, önemi, problem ve alt problemler, ilgili çalışmalar, gençlerin biyolojik, psikolojik, sosyal ve dini gelişimi, yöntem ve uygulama; ikinci bölümde bulgular ve yorum kısmı; üçüncü bölümde ise, dini şüphelerin din eğitimi açısından değerlendirilmesi, sonuç ve öneriler yer almaktadır.

Araştırmanın hazırlanmasında değerli fikir ve eleştirileriyle yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Mevlüt KAYA ile bilgi ve katkılarıyla her zaman yanımda olan hocam Doç. Dr. Mustafa KÖYLÜ'ye; araştırmanın tashihindeki yardımlarından dolayı Arş. Gör. Ali AVCU ve Arş. Gör. Hasan ATSIZ'a ve ayrıca araştırmaya katkısı olan ve çoğunluğu üniversiteli gençlerden oluşan genç arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Kadir AK
Samsun-2002

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
TABLOLAR	VII
KISALTMALAR	VIII

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	
A. Araştırmanın Konusu	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
C. Problem ve Alt Problemler	3
D. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
E. Bu Alanda Yapılan Diğer Çalışmalar	4
2. GENÇLİK DÖNEMİNİN BİYOLOJİK, PSİKOLOJİK VE SOSYAL GELİŞİMİ.....	6
A. Biyolojik Gelişim	6
B. Psikolojik Gelişim	8
C. Sosyal Gelişim	12
3. GENÇLİK DÖNEMİNDE DİNİ GELİŞİM VE DİNİ ŞÜPHE.....	14
A. Dini Gelişim Dönemleri	14
B. İnanç, Şüphe ve Eleştirel Düşünce	19
C. Dini Şüphenin Kaynakları	21
D. Kur'anı Kerim ve Hadislerde Dini Şüphe Kavramı.....	23
4. ARAŞTIRMADA YÖNTEM VE UYGULAMA.....	28
A. Araştırmanın Evren ve Örneklemi.....	28
B. Araştırmada Bilgi Toplama Araçları	29
C. Verilerin Toplanması ve Analizi	32

İKİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM.....	35
A. KİŞİSEL BİLGİLER.....	35
a. Cinsiyet Durumu.....	35
b. Öğrenim Durumu	35
c. Ekonomik Durum.....	36
d. Meslek Durumu	37
e. Dini Bilgi Alt Yapı Durumu	38
ea. Dini Bilgi Altyapıları Yeterli Olmayanların Görüş ve Yorumları.....	38
eb. Dini Bilgisi Kısmen Yeterli veya Yeterli Olanların Görüş ve Yorumları.....	39
f. En Fazla Dini Bilgilerin Alındığı Yer ve Zaman	40
g. Ailenin Dini Tutumu	40
h. Ailenin Genç Yetişirken Nasıl Bir Ortam Sağladığı.....	41
B. KONU BAŞLIKLARINA GÖRE ŞÜPHE ALANLARI:	44
a. Allah'ın Varlığı ve Özellikleri Konusundaki Şüpheler	44
b. Melek Cin ve Şeytan Gibi Görünmez Varlıklar Hakkındaki Şüpheler:	54
c. Kutsal Kitaplar ve Peygamberlerle İlgili Şüpheler.....	61
d. Ahiret Günü ve Ölümden Sonra Diriliş Hakkında Şüpheler.....	76

e. Kaza-Kader ve Hayır ve Şer Gibi Konulardaki Şüpheler.....	81
f. Yaratılış ve Ölüm Gibi Bazı Konulardaki Şüpheler	86
g. Cennet ve Cehennem Konusundaki Şüpheler	93
h. İbadetler Konusundaki Şüpheler	99
ı. Dinin Yasakladığı Davranışlar Hakkındaki Şüpheler	105
C. DİNİ ŞÜPHENİN SEBEPLERİ	111
a. Mezhepler ve Yorumların Farklı Olması.....	112
b. Din Dilinin Farklı Olması	114
c. Tarikat ve Cemaatler	114
d. Gencin İçinde Bulunduğu Psikolojik Durum.....	116
e. Dinin Gelişim Psikolojisine Uygun Olarak Anlatılamaması	116
f. Dini Konularda Bilgi Eksikliği.....	117
g. Dini Kavramların Çoğunun Nesnel Olmaması ve Tecrübe Edilememesi İnanmak Zorunda Olunması	118
h. Dini Şahsiyetlerin Düşünce-Eylem Uyuşmazlığı, Dini Kötü Temsil Eden Kişilerin Varlığı	119
ı. Bireysel ve Toplumsal Bazı Zevklerden Uzak Kalmak	122
i. Yakın Arkadaşlar ve Sosyal Çevre Etkisi	123
j. Gerekliği Gibi Dini Yaşayamamak; İbadetleri Yapamayan Kişinin Yapana Karşı Kıskançlık Duygusu.....	124
k. Ekonomik Sorunlar	125
l. Kitle İletişim Araçları.....	126
m. Dini Hayatı Etkileyen Özel Olaylar	130
n. Diğer Sebepler.....	132
D. DİNİ ŞÜPHELERİ ORTADAN KALDIRMAK İÇİN YAPILANLAR VE SONUÇLARI	132
a. Araştırarak, Okuyarak ve Tartışarak	132
b. Kendi İç Dünyasında Karar: Kendi Kendine Telkinle.....	133
c. Kur'an-ı Kerim ve Hadislere Başvurarak.....	134
d. Bilgisine Güvenilen Din Büyüklerine Sorarak.....	135
e. Düşünerek ve Mantığa Uydurmaya Çalışarak	136
f. Kitle İletişim Araçları ve Konferanslarla.....	136
g. Sorularına İkna edici Cevaplar Alamadıkları İçin Herhangi Bir Değişiklik Yaşamayanlar.....	136
h. Dini Konuların Konuşulmadığı Ortamları Tercih Edenler	137
ı. Şüphelerin Sonucunda Dini İnkâr Edenler.....	138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ ŞÜPHENİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	140
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	146
ÖZET	154
BİBLİYOGRAFYA	157
EKLER	167

TABLÖLAR

Tablo 1. Cinsiyet Durumuna Göre Dağılım.....	36
Tablo 2. Öğrenim Durumuna Göre Dağılım.....	36
Tablo 3. Ekonomik Duruma Göre Dağılım.....	37
Tablo 4. Meslek Durumuna Göre Dağılım.....	38
Tablo 5. Dini Bilgi Alt Yapı Durumuna Göre Dağılım.....	39

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.d.	Adı geçen dergi
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
Bkz.	Bakınız
c.	cilt
ev.	Çeviren
A.. İ. F	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
U..İ.F.D.	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.	Sayı
s.	sayfa
ss.	sayfalar
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
S.B.E.	Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

İnsan hayatının her dönemi kendine has özellikleri ile dikkat çeker. Ancak insan hayatında gençlik döneminin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zira bu dönem, bir yandan hem de zihni, duygusal ve ahlaki bakımdan gelişmelerin dorukta yaşandığı bir dönemken; diğer taraftan da bir meslek bulmak ve topluma yetişkin bir birey olarak katılmak için gerekli hazırlıkları yapma ve ileriki hayat için nihai kararları alma çağıdır.

Çocukluk dönemindeki gelişim ödevlerini yerine getiren birey, daha sonra kendisinin de fark ettiği hızlı bir gelişme süreci olan ergenlik dönemine girer. Bu çağda soyut düşünceye geçen genç, artık çocukluk döneminde benimsediği ya da kendisine benimsetilen değerleri sorgulamaya başlar. Bir yandan kendisindeki hızlı değişime ayak uydurmaya çalışırken, diğer yandan da hem kendisinin, hem ailesinin, hem de toplumun beklentileri içerisinde hayatına yön verme zorunluluğu hisseder. İlk yetişkinliğe adım atmak üzere olan genç, artık geleneksel kabullerine karşı daha tenkitçi bir tutum içinde olur.¹ Dolayısıyla dini kabulleri de bu eğilimden etkilenir. Genç araştırır, düşünür ve problemlerine çözümler üretmeye çalışır. Bu problemlerden biri de hiç şüphesiz, daha çok ergenlik çağından başlayıp ilk yetişkinlik çağlarına kadar devam eden “dini şüphe” olgusudur. O, her şeye eleştirel bir gözle baktığı için çocukluk dönemi dini kabullerini de yeniden sorgulamaya başlar. Ancak bu durum olumsuz bir gelişme olarak kabul edilmemelidir. Zira gencin şüphe ve tereddütlerinin ardında mutlak bir art niyetten çok , gerçeğe ulaşma arzu ve isteği vardır. İşte bu noktada bireyi gerçeğe ulaştırmak ve gerçek dini bilgileri vermek için din eğitiminin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesi gerekmektedir.

Bu noktada gençlik dönemi tarif edilirse; bireyin biyolojik ve duygusal süreçlerindeki değişikliklerle başlayan, cinsel ve psiko-sosyal olgunluğa doğru

¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T. D. V. Yayınları, Ankara 1993, s. 271.

gelişmesi ile sürerek bağımsızlığını ve sosyal üretkenliğini kazandığı dönemdir. Bu döneme hızlı fiziksel ve sosyal değişiklikler eşlik eder.² Genellikle 12-15 yaş arası, ergenlik gelişmesini içine alan ilk gençlik dönemi olarak tanımlanır. 15-21 yaş arası asıl gençlik dönemidir, 21-25 yaş arası da uzamış gençlik olarak bilinir.³

Demografik açıdan bakılırsa, Türk toplumunun oldukça genç bir nüfusa sahip olduğu söylenebilir. Nüfusumuzun % 60'ını 25 yaşın altındaki çocuk ve gençler oluşturmaktadır. Gençlik çağını 12 yaşından başlatırsak genel nüfusun % 30'u, 12 yaşın üzerindeki nüfusun da % 40'ı gençtir.⁴ Türkiye'de gençlik kesimleri dört ana bölümde toplanabilir: *Eğitim Sürecinde Olan Gençler*: İlk öğretim, orta öğretim ve yüksek öğretim gençliği. Bu gençler henüz üretici olmadıklarından ekonomik olarak bağımlıdırlar. *Eğitim Süreci Dışında Bulunan Gençler*: Henüz yardımcı iş gücü niteliğini taşıyan (çıraklık yapan ve hizmet içi eğitimlerdeki çalışan gençlik), kırsal kesimde temel eğitimini bitirip yardımcı aile üyesi veya ücretli olarak işgücüne katılan gençler, asker ve askerliğini yapmakta olan gençlik bu gruptadır. *İşsiz Gençlik*: Bütünü ile ailesi ve daha büyük sosyal çevresine ekonomik ve siyasal bağımlılık içinde bulunan gençlerden oluşur. *Özel Eğitime Muhtaç Gençlik*: Bunlar ise bedenen ve zihnen özürlü gençlerle; suçlu, hükümlü, tutuklu gençlerden oluşur. Ayrıca bunlara üstün yetenekli gençlik de eklenebilir.⁵

Gençler hangi kesimden olursa olsun, onların ortak özelliği, biyolojik ve psiko-sosyal bakımdan önemli bir değişim içinde bulunmalarındır. 12 ile 14 yaşlarında başlayan dini uyanış ve ilgi ile, özellikle 14 ve 18 yaş döneminde yaşanan dini bunalım ve şüpheler nedeniyle din bu dönemde genç için büyük önem taşır. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, dini şüphe sadece ergenlik dönemiyle sınırlı kalmayıp, gençlik dönemini de (17-25) kapsamaktadır.⁶

² Serpil Aytaç, Nuran Bayram, "Üniversite Gençliğinin İş ve Eş Seçimindeki Etkin Kriterlerinin Analitik Hiyerarşi Süreci ile Analizi", <http://www.isguc.org/isvees.htm> (10.05.2002).

³ Atalay Yörüköğlu, *Gençlik Çağı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1987, s. 3.

⁴ Yörüköğlu, a.g.e., s. 5.

⁵ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, ss. 35-36.

⁶ Geniş bilgi için bkz., Erdoğan Fırat, "Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu", Ankara Ü. İ. F., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1977, W. Houston Clark, "Ergenlik Ve Gençlik Çağında Din", (Çev. Mehmet Dağ), *Eğitim Hareketleri Dergisi*, S. 256-257, Kasım-Aralık 1976, ss. 11-20, H.Raşit Öymen, "Çocukluk Ve Gençlik Çağlarının Dini Gelişimi, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, S. 89, s. 13-20.

Bu şüpheler sonucunda gençler dine karşı ilgi ya da ilgisizlik, dine sığınma veya dini reddetme gibi bir takım tutumlar geliştirebilir. Bu nedenle, ister üniversite öğrencisi olsun, ister serbest meslekte çalışıyor veya işsiz olsun, gencin kendi hayat felsefesi için önemli bir olgu olan din konusunun incelenmesi ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaptığımız araştırma önce, gençlik kesiminin yaşadığı dini şüphe olayını ortaya koymakta, daha sonra da dini şüphelerin oluşmasında ve sağlıklı bir şekilde ortadan kaldırılmasında din eğitiminin yerini belirlemektedir. Araştırma alanını da son ergenlik ya da yetişkinliğin ilk devresi diyebileceğimiz, gençlik kesimi oluşturmaktadır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı, gençlik kesiminin yaşadığı dini şüphe konularını ve kaynaklarını ortaya koyarak; ulaşılan sonuçları din eğitimi açısından değerlendirip bu şüpheleri ortadan kaldırmaya yönelik öneriler sunmaktır.

Araştırmamızın önemi, ilk yetişkinlik çağına girme devresi olan; aynı zamanda ailesinden ilk defa ayrılıp yeni bir ortama girdiği ve ihtiyaçlarını yalnız karşılamaya mecbur olduğu dönemdeki gençlere böyle bir uygulamanın yapılması ve bunun gençlik kesimiyle ilgili dini şüpheler konusunda yüksek lisans seviyesindeki ilk araştırma olmasıdır. Araştırmanın diğer bir orijinal yönü; araştırmacı tarafından elde edilen bulguların; kaynak kişilerinin bulunması gerçekten zor olan mülakat ve anket tekniklerinin beraberce kullanılarak elde edilmiş olmasıdır.

C. PROBLEM VE ALT PROBLEMLER

Araştırmamızın temel problemi 17-25 yaşlar arasındaki gençlik çağına yaşanan bazı dini şüphe konularının ortaya konmasıdır. Bu dönemdeki gencin taşıdığı dini şüphelerinin kaynaklarının ve bu şüphelerin hayata etkilerinin belirlenmesi, araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Alt problemler olarak da şu sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Gençlerin Allah'ın varlığı ve sıfatları konusundaki dini şüpheleri nelerdir?
2. Gençlerin melek, cin ve şeytan gibi soyut varlıklar konusundaki dini şüpheleri nelerdir?

3. Gençlerin kutsal kitaplar ve peygamberler konusundaki dini şüpheleri nelerdir?
4. Gençlerin cennet ve cehennem konusundaki dini şüpheleri nelerdir?
5. Gençlerin ibadetler konusundaki dini şüpheleri nelerdir?
6. Gençlerin ahiret günü ve ölümden sonra diriliş gibi konulardaki dini şüpheleri nelerdir?
7. Gençlerin kaza-kader, hayır ve şer konularındaki dini şüpheleri nelerdir?
8. Gençlerin dinin yasakladığı davranışlar konusundaki şüphe ve soruları nelerdir?
9. Gençlerin yaratılış ve ölüm konularındaki dini şüpheleri nelerdir?
10. Gençler din ile bilim ilişkisi bağlamında dinin yerini nerede belirlemektedirler?
11. Gençlerin dini şüphelerinin kaynakları nelerdir?

Problemler doğrultusunda bulgular bölümünde veriler düzenlenmiştir. Verilerin istatistiksel olarak hipotezleri test etmesi mümkün olmadığından, ayrıca araştırmada hipotez kurulmamıştır.

D. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu araştırmada elde edilen sonuçlar, kullanılan örneklem, anket ve mülakat soruları ile sınırlıdır. Araştırma, gençlik kesimleri içersinde 353 anket ve 50 kişiye uygulanan mülakat sonuçlarını ihtiva etmektedir. Dolayısıyla, bu araştırmadan ortaya çıkacak sonuçlar sadece kişi sayısı ile anket ve mülakatlardaki sorulara alınan cevaplarla sınırlıdır. Araştırmanın verilerini kontrol etmek için herhangi bir kontrol grubu kullanılmamıştır. Bununla beraber, araştırmada yüz yüze mülakat tekniği kullanıldığından ve anket tekniğiyle de desteklendiğinden sonuçların daha doğru olduğu ve genel olarak gençlik dönemi dini şüphe ve din eğitimi konusuna ışık tutacağı söylenebilir.

E. BU ALANDA YAPILAN DİĞER ÇALIŞMALAR

Ülkemizde dini şüpheler konusunda gençlik çağı (17-25 yaş) üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bununla beraber konumuza rehber olabilecek araştırmalar ise şunlardır:

Fırat'ın (1977) “Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı Ve Din Duygusu” , konulu araştırması 312 üniversite öğrencisi üzerine uygulanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, gençlerin % 40.4’ ü rasyonel, % 11.2’ si, irrasyonel; % 13.1’ i kararsız, % 6’ sı agnostik, % 2.6’sı ise taklitçi bir inanç sahibi olarak tespit edilmiştir. Diğerlerinin ise % 4.5’i dine ilgisiz, %16.7’si inançsız, % 2.3’ü inanç aleyhtarı olarak tespit edilmiştir. 18- 21 yaş diliminde rasyonel inanç, agnostiklik ve inançsızlıkta; 22- 25 yaş grubunda kararsızlık ve inançsızlıkta; 26 ve daha yukarı yaş grubunda ise rasyonel ve irrasyonel inançta birikme bulunmuştur. Değerlendirmeye göre, gençlerin dine olumsuz tavır takınmasında, çevrede gördükleri din istismarı, ailede öğrendiklerinin gerçeğe uymaması, din görevlilerinden bazılarının olumsuz tutumları ve Kur’an tercümelerinin yetersizliği gibi nedenler rol oynamaktadır.⁷

Çağlar’ın (1986) “Ergenlik Çağındaki Gençlerin Dini Şüphe ve Tereddütleri” adlı bitirme tezinde, 525 lise öğrencisine uygulanan anket çalışmasının sonuçlarına göre, öğrencilerde dini şüphe oranı % 26.6 olarak tespit edilmiştir. Erkeklerde 12-16, kızlarda ise 12-15 yaşları dini şüphelerin en yoğun yaşandığı dönem olarak ortaya çıkmıştır.⁸

Hökelekli’nin (1986) “ Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi” isimli araştırmasında, İmam Hatip Liselerine devam eden öğrencilerin %18.4’ ünün dini inanç ve değerler konusunda tenkitçi bir tutum geliştirdiklerini, % 12’ sinin dini şüphe tecrübesi geçirdiklerini; buna karşılık genel lise öğrencilerinden % 35.1’ inin dini inanç ve değerlere tepki gösterdiklerini, % 30’ unun da dini şüphe tecrübesi geçirdiklerini tespit etmiştir.⁹

Bahadır’ın (1994) “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler” isimli yüksek lisans tez çalışmasında, 409 öğrenci üzerinde yaptığı çalışmada öğrencilerin % 44.3’ü henüz bir şüphe devresi geçirmediğini, % 31.7’si daha önce böyle bir tecrübe yaşadıklarını ve % 24’ ü şu sıralarda dini konularda bir takım şüphe ve tereddütlerinin bulunduğunu belirtmişlerdir. Örnekleme katılan öğrencilerde dini şüphe

⁷ Fırat, a.g.t., s. 76- 79.

⁸ Kemal Çağlar, “Ergenlik Çağındaki Gençlerin Dini Şüphe Ve Tereddütleri”, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), U. Ü. İ. F. , Bursa 1986, s.s 24-26.

⁹ Hayati Hökelekli, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, *Uludağ Ü. İ. F. Dergisi*, c. 1, S. 1, Bursa, 1986, s.s 46-48.

oranı %55.7 olarak tespit edilmiştir. Daha çok dini şüphenin 12-15 yaş arasında olduğu, ancak bir kısmında daha sonra da devam ettiği ortaya çıkmıştır.¹⁰

Koştay (1995) “Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış” adlı araştırmasında dini hayatı Ankara ve Gazi Üniversitelerine bağlı değişik fakültelerden 723 öğrenci üzerinde incelemiştir. Sonuçlar değerlendirildiğinde; örneklemin % 60’ında şüphesiz Tanrı inancı bulunduğu, % 22’sinin inançlarında problemli oldukları, geri kalanların ise dine karşı ilgisiz ya da her türlü inanca karşıt oldukları tespit edilmiştir.¹¹

2. GENÇLİK DÖNEMİNİN BİYOLOJİK, PSİKOLOJİK VE SOSYAL GELİŞİMİ

A. BİYOLOJİK GELİŞİM

Gençlik dönemi dini gelişimi ve dini şüphe konusunun daha iyi anlaşılması için gençlerin fiziki ve psiko-sosyal gelişim özelliklerinin ana hatlarıyla bilinmesi gerekmektedir.

Gençlik öncesi dönemde kişi normal olarak aile içinde veya aile yaşantısına eşit sayılan sosyal bir ortamda yaşar. Bu dönemde bireyin büyümesi, korunması ve sosyalleşmesi büyük ölçüde aile tarafından karşılanır. Yeterli bir gelişimle birey, kısmen toplumun kendi kendine yeter bir üyesi haline gelir. Şimdi kısaca bu aşamaları inceleyelim:

Çocukluğa geçiş dönemi (0-3) doğumdan önce başlar ve yaklaşık üç yaşına kadar devam eder. Bu dönemde çocuk ayrı bir kişilik içinde gelişmesini devam ettirir. Bu dönemde o “ben” i “ben olmayanlardan” ayırmaya ve muayyen bir benlik duygusu geliştirmeye başlar. Aynı zamanda, diğer bireylerin de devam eden bir karakter ve varlıklarının olduğu bilincine varır. Diğer bir geçiş dönemi 5-6 yaşlarında ilk çocukluktan orta çocukluğa geçiş dönemidir. Bu dönemde çocuk kendi sosyal dünyasını sadece kendi ailesinde değil, arkadaş grubu ve okulda yaygınlaştırmaya başlar.

¹⁰ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe Ve Tereddütler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1994, s. 87.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Münir Koştay, Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Bu dönemde arkadaşlar kendi cinsiyetlerine uygun davranışlar gösterenleri onaylar veya göstermeyenleri onaylamayarak onların uygun cinsel davranışlar göstermesine yardım eder.¹² Gençlerin sağlıklı bir insan olarak yetişmeleri için, büyüme ve gelişme aşamasında karşılaşacakları fiziksel, duygusal ve sosyal değişikliklerin niteliği konusunda bilgilendirilmeleri gerekir.¹³

Diğer bir geçiş dönemi orta çocukluktan ergenliğe geçiştir ki, genellikle 12-13 yaşlarında (artı veya eksi 2 yıl farkla) başlar ve bu dönemde her ne kadar değişikliklerin pek çoğu cinsel açıdan olsa da, bireyi tam bir yetişkinliğe doğru götürecek diğer bir takım değişiklikleri de beraberinde getirir.¹⁴ Bu değişimler psikolojik ve biyokimyasal sistemlerde ve davranışlarda kapsamlı olarak meydana gelmektedir.¹⁵ Ağırlık, boyla birlikte artar. Erinliğin ilk devrelerinde, yaklaşık 14 yaşına kadar, kızlar genellikle erkeklerden daha fazla kilo alırlar. Sonra erkekler onlara yetişir ve geçerler.¹⁶ Her iki cins de bu dönemde kendi cinslerine uygun tavırları benimsemeye başlarlar.¹⁷ Boy büyümesi kızlarda 16-18 yaşlarında, erkeklerde ise 18-20 yaşlarında durmaktadır

Kızlarda cinsel olgunlaşmanın ilk görünür belirtisi 8-13 yaşlar arasında göğüs tomurcuklarının ortaya çıkmasıdır. Göğüsler gelişmeye başladığında vücut kendini ilk ay haline hazırlar.¹⁸ Erkek çocuklarda 11 yaş dolaylarında sperm salgılayan bezler olan erbezleri ile erbezi torbasının büyümesi söz konusudur.¹⁹ Bu dönemde sesler kalınlaşır, yüzdeki sivilceler artar, erkeklerde belirgin olarak bıyık ve sakal çıkmaya başlar, vücutta kıllanma, ter bezlerinin çalışmasının artması ve özellikle erkek ergenlerde artan cinsel içtepiller sonucu cinsel rüyalar görülür.²⁰

¹² Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 49.

¹³ Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 55.

¹⁴ Mustafa Köylü, **Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri**, Etüt Yayınları, Samsun, 2000, s. 34. Ayrıca bkz. Yörükoğlu, a.g.e., s. 3.

¹⁵ David A. Hamburg, "Preparing for Life: The Critical Transition of Adolescence", **Adolescent Behavior and Society**, Rolf E. Muss, McGraw-Hill Publishing Co., USA, 1990, s. 5.

¹⁶ Mary J. Gander-Harry W. Gardiner, **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, (Hazırlayan, Bekir Onur), İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.411.

¹⁷ Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 39.

¹⁸ Onur, a.g.e., s. 413.

¹⁹ Onur, a.g.e., s. 414.

²⁰ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.s 47-49.

Ergenlikte ortaya çıkan bütün kimyasal değişimlerin en önemli etkilerinden biri cinsel dürtü ve duygulardaki artıştır. Bir çok ergen için yeni keşfedilen duygular şaşkınlık ve kaygı yaratabilir.²¹ İlk ıslak düşünüyü gören genç bundan şaşkınlık ve haz duyar. Genç bundan sonra masturbasyon yaparken, yasak, ayıp ve günah işlemiş gibi suçluluk duyar. Genç kızlar masturbasyona erkeklerden daha seyrek olarak başvururlar ve daha büyük suçluluk duygusuna kapılırlar.²² Bu dönemin sağlıklı şekilde geçirilmesi ve yanlış görüşlerin ortadan kalkması için, aile ve okulda sağlıklı bir şekilde cinsel eğitim gençlere verilmeye başlanır.

Ergenlik çağındaki gençlerde, bazı inançların oluşmasında ailenin etkisinin yavaş yavaş çevre ve gruplara kaydığı görülmektedir. Hem bunların etkisi hem de zihni yönden olgunlaştıkları için bazı görüşleri ya tamamen kabul veya reddeder, ya da bir kısmını kabul ederken kalanını reddeder. Gençler bu red veya kabul işlemini yaparken de zihni yönden kendisini tatmin edecek bazı alternatifler geliştirebilirler. İşte bundan dolayı da bu dönem ayrı bir yere ve öneme sahip olmaktadır.

Yine bu çağın içinde gencin zekası, zeka testleriyle ölçülebilecek en üst düzeyine veya ona yakın bir dereceye yükselir. Okuldaki başarıları, düşünsel, sanatsal ya da pratik yetenekleri konusunda bilgi sahibi olur. Bunlar onun kendini daha gerçekçi biçimde değerlendirmesini, öğrenim ve meslek seçiminde, geleceğe ait tasarımlarında uygun karar verebilmesini sağlar.²³ Bedensel ve zekaya ilişkin yetiler, olumlu koşullar altında 10-20 yaşlar arasında en üst düzeye varır.²⁴

B. PSİKOLOJİK GELİŞİM

Psiko-sosyal açıdan gençlik, buluşla başlayan ve yirmi beş yaşlarına kadar devam eden bir süreç olarak tarif edilmektedir. Gençlerle ilgili incelemeler yapan eğitimciler ve gençlerin biyolojik yönünü araştıran hekimler gençlik döneminin başlama devresinde aşağı-yukarı hemfikir oldukları halde, gençliğin bitiminin hangi yaşlar içinde olduğu konusunda kararsızdırlar. Gençliğin bitim yaşının ise; müstakil bir yerde yaşama, kendi başına bir kazanç sağlayabilme, bir iş sahibi olabilme ve kendi iradesi ile geleceğini planlayabilmenin mümkün olduğu ifade edilmektedir.

²¹ Onur, a.g.e., s. 418.

²² Yörükoğlu, a.g.e., ss. 45-46.

²³ Tuncel Altinköprü, *Genç Kız Psikolojisi ve Cinselliği*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 48-49.

²⁴ Altinköprü, a.g.e., s. 47.

Ergenliğı bitirip gençlik çağına giren genç, artık hem aileden bağımsızlığını kazanmış hem de hayatının ilerisi için önemli olan kararları verme yolunda büyük mesafe kat etmiştir. Bu aşamadaki genç, genelde büyüklerinin tavsiye ve tecrübelerini dikkate alsa da kendi isteğine yönelik yaşamaya ve seçimlerini kendisi yönlendirmeye çalışır. İşte bütün bunlar onun kişiliğinin oturmasında önemli etkenlerdendir. Ayrıca kendisine belirli ölçülere bağlı hayat felsefesi kurmak istemektedir. Bu da kimlik gelişiminin önemli unsurlarındandır.

Yaşlılarla arkadaşlığın verdiği güven, bu çağda çok önemlidir. Çünkü genç, birey olarak çözümleyemediği çatışmaları, arkadaş grubunun çözmesi ile rahatlar. Bu grup aşamasından sonra genç, içten bir arkadaş gereksinme duyar. Ergenliğin sonlarına yetişkinliğin başlarına doğru, genç artık hem yakın bir dost, hem de bir yaşam arkadaşı ve cinsel bir partner arama ve yuva kurma isteği duyar.²⁵ Gencin cinsel rolünü kabul etmesi, ahlak ilkelerini tanıması, ekonomik bağımsızlığını gerçekleştirmesi yetişkin olmanın vazgeçilmez koşullarıdır.

Kimlik kavramı üzerinde en çok duran E. Erikson'a göre kimlik, bireyin yaşantısının başladığı andan itibaren birbirini hazırlayan ve birbiri üzerine binen evrelerden geçerek gelişen psikolojik süreçtir.²⁶ Marcia ve meslektaşlarının Erik Erikson geleneğine bağlı olarak sürdürdükleri yeni araştırmalara göre (Bourne, 1978) kişisel kimlik duygusu kazanabilme çabasının, bir meslek seçme ve cinsiyet karşısında tutum belirleme gibi çeşitli unsurları vardır. Bu da yirmili yaşlara kadar sürebilmektedir. On altı veya daha erken yaşlarda çalışmaya başlamak zorunda kalanlar, kimliklerini bulma konusunda muhtemelen daha az zorluklarla karşılaşmaktadırlar.²⁷

Kimlik duygusunun cinsel, toplumsal ve mesleksi öğeleri vardır. Gencin kendi cinsel yapısının ve yeterliliğinin gerçekçi kabullenilişyle cinsel kimlik duygusu olgunlaşır. Toplumsal yönden kimlik duygusu, delikanlının kendi grubu ve toplumu içinde rollerini, değerini tanıması, tanıtmasıdır. Kimlik duygusunun gelişmesinde mesleksi uğraşıya yönelmek ve bir meslek kazanmak için eğitim ve hazırlıklara

²⁵ Şemin, a.g.e., s. 168.

²⁶ E. Rolf Muss, "Ergenlikte Kimlik Bunalımı", (Çev. M. Çileli), *Ergenlik Psikolojisi*, (Der. Bekir Onur), Hacettepe Taş Kitapçılık, Ankara, 1987, s. 199.

²⁷ Michael Argyle, "Din Psikolojisi Alanında Yeni Gelişmeler", (Çev. Talip Küçükcan), *Dini Araştırmalar*, c. 2, S. 4, Ankara, 1999, s. 199.

girmek büyük önem taşır.²⁸ Kimlik kazanma durumunda olan gençler, etkin bir sorgulama ve kendini tanımlama döneminden geçmişlerdir. Bunlar kendi ailelerinin dinsel ve siyasal inançlarını incelemişler ve bunların içinde kendi kimliklerine uygun olmayanlardan vazgeçmişlerdir.²⁹ Aile üyeleri arasındaki ilişkiler ve aile ortamı, psiko-sosyal yönden gelişen bireyin en çok etkileşime uğradığı yerdir. Bu ilişkiler, bireyin kendine güvenmesini, kendine ve diğer bireylere sevgi duymasını, kimlik kazanmasını, kişilik gelişimini, sosyal beceriler geliştirmesini ve topluma adaptasyon sürecini olanaklı hale getirir.³⁰

İnsanın duygu, tutum ve davranışlarının örgütlenmiş, alışkanlık haline gelmiş bütünlüğü kişilik olarak ortaya çıkar.³¹ Doğduğu günden başlayarak çocuğun kişiliği önce ailesi, sonra okul ve yaşadığı çevredeki insanlar tarafından şekillendirilmektedir.³² Bireyin kişiliği biyolojik ve psikolojik etkenlerin birleşmesiyle oluşur ve bireyin kendine özgü, diğerlerinden farklı bütünsel yapısını belirler.³³ Çalışan, okuyan ve çalışırken okumak durumunda olan gençliğin içinde bulundukları çevreler ve özdeşim kurdukları kişiler birbirinden farklı olduğundan, kişilik yapıları ve buna bağlı olarak sorunları da farklılık göstermektedir.³⁴ Günümüzde bir çok toplum, sorunlarının farkında olan, bunlara gerçekçi çözüm yolları geliştirebilen, toplumun diğer bireyleriyle sağlıklı ve uyumlu ilişkiler kurarak hayatını devam ettirebilen bir gençlik yetiştirmeyi hedeflemektedirler.³⁵

Gençlik döneminin en belirgin özelliği, kişinin olgunlaşmasıdır. Genç çoğunlukla on iki ile yirmi yaşını kapsayan dönem içerisinde bedensel olgunluğa tam olarak erişir. Erken veya geç olgunlaşmanın davranışlar üzerinde etkisi olabilmektedir.

²⁸ Günsel Gülşen, "Yaşam Boyu Gelişim", <http://lokman.cu.edu.tr/psychiatry/egitim/seminer.htm> (10.10.2001).

²⁹ Rita L. Atkinson-Richard C. Atkinson-Edward E. Smith-Daryl J. Bem-Susan Nolen-Hoeksema, **Psikolojiye Giriş**, (Çev. Yavuz Alogan), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1999, s. 110.

³⁰ "Aile Psikiyatrisi ve Fonksiyonelliği", <http://www.cocukaile.com/aile.html> (8 Temmuz 2002).

³¹ Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yayınları, Samsun, 1998, s. 18.

³² Mevlüt Kaya, "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü", **O. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 9, Samsun 1997, s. 193.

³³ O. A. Gürün, **Psikoloji Sözlüğü**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996, s. 86.

³⁴ Koşar Hız, **"15- 24 Yaş Arası Gençlerin Durumları Ve Gelecek Beklentileri"**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Ü. S. B. E. , Ankara 1994, s. 19.

³⁵ Sebahattin Arıbaş, Mehmet Güven, "Orta Öğretim Öğrencilerinin Psiko-Sosyal Sorunları", **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, s. 154.

Duygusal ve psikolojik gelişim arasındaki ilişkide yeterli bilginin az olmasına rağmen sağıduyulu fikre göre duygusal davranışlar açıkça psikolojik olaylara bağlıdır.³⁶

Gençlik döneminin en önemli özellikleri arasında; canlı bir hayal gücü, kolay hatırlama ve kavrama, tesir altında kalma ve etkilenme, kolay inanma, heyecanlanma ve daha yoğun bir çalışma temposu yatmaktadır. Gençlerin büyük bir kısmı, heyecan, duygu ve acılarının eşsiz ve kendilerine özel olduğuna, bundan dolayı da, kimsenin onları yeteri kadar ve doğru şekilde anlayamayacağına inanmaktadırlar.³⁷ Bu yüzden gençler, çağına ve kendine özgü duygu, düşünce ve tutum içindedir.³⁸ Gençlik dönemi yeniliklere açık olmanın ve merak etmenin, şüphe ve tereddütlerin, dünya görüşlerinde çalkantıların, otoriteye karşı gelmenin, bağımsız hareket etme arzusunun doruk noktasıdır.

Değişik gençlik tanımları incelendiğinde gençlik döneminin genelde 12-25 arasını kapsadığı görülmektedir.³⁹ Bu dönem ergenlik ile yetişkinlik dönemi arasında bir köprü oluşturur. Diğer tüm geçiş dönemlerinde olduğu gibi, bu dönem de insan hayatında bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde büyüyen kişi artık bir delikanlıdır.⁴⁰ Bu yaşlar arasında genç için kendi değerlerini bulmak, bunları benimsemek, ana-babadan bağımsız hale gelmek, ilerdeki yetişkin rolünü benimsemek, kısaca bütünüyle kendi kimliğini bulabilmek son derece önem kazanır. Bütün bu arayış içinde önceki çocukluk yıllarına ait çatışmalar yeniden canlanır. Eğer önceki yıllarda, örneğin temel güven duygusu tam sağlıklı gelişmemişse, yani genç gerek kendine gerek başkalarına güven duyamıyorsa, bu gençlik döneminde büyük bir çabayla güven duyabileceği insanlar veya sığınabileceği din veya ideoloji veya bir felsefe arayacaktır. Etrafta güven duyabileceği şeyler ararken, ne kadar “güvenilir olduğunu” kanıtlamak ta kendisi için önemli hale gelecektir.⁴¹ Bu yaşlardaki gençler sorunlarını daha olgun biçimde karşılamayı öğrenirler, duygusal bakımdan da daha sakin hale gelmişlerdir.

³⁶ J.M. Tanner, “Sequence, Tempo, and Individual Variation in Growth and Development of Boys and Girls Aged Twelve to Sixteen”, **Adolescent Behavior and Society**, s.49.

³⁷ Rolf E. Muss, “Cognition in Adolescence”, **Adolescent Behavior and Society**, s. 59.

³⁸ Haluk Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 243.

³⁹ Yörükoğlu, **a.g.e.**, s.3-4.

⁴⁰ Köylü, **a.g.e.**, s. 34.

⁴¹ Aysel Ekşi, **Gençlerimiz Ve Sorunları**, Nazım Terzioğlu, Matematik Araştırma Merkezi Baskısı, İstanbul 1982, s. 40.

Piaget'in de belirttiği gibi 15'ten 20'li yaşlara kadar olan dönem bir profesyonel uzmanlaşma (özelleşme) dönemidir. Bu nedenle birey yeteneklerine, şartlara ve isteklerine uygun bir hayat programı belirler.⁴² Genç artık olayların etkisinde fazla kalmaz, duygu ve heyecanlarını kontrol eder, edindiği bilgileri özümser, muhakeme ve eleştiri kabiliyeti gelişir. Kendisine bir hedef belirler ve ona doğru yürümeye çalışır.

C. SOSYAL GELİŞİM

Sosyal gelişme, kişinin içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilebilir biçimde davranmayı öğrenme sürecidir.⁴³ Yaş gruplarını dikkate alan sosyologlar, insanları 16 yaş ve altı; 16-24; 24-35; 35-45 ve benzeri gruplara ayırırlar. Çünkü farklı yaştaki insanlar farklı şeylere inanıp farklı davranırlar.⁴⁴ Sosyolojik açıdan gençlik; insanların biyolojik yaşlarını etkileyen fakat tam olarak belirlenemeyen sosyal mevkilerinin özelliklerini tarif eder. Eğer gençliğin bitimi yetişkin rolü almayla belirtilirse evlilik ve çocuk, iş ve kariyer ve benzeri sebeplerden insanlar genç rolünü bırakırlar.⁴⁵ Böylece gençlik bir yaş grubunun sosyal organizasyonu olarak görülmektedir.

Sosyal gelişme bakımından ilk iki yılda çocuk temel güven duygusu ve temel bağlılıkları oluşturmayı gerçekleştirir. İki ile beş yaş arasında çocuk daha bağımsız olmaya yönelir, ancak bir yandan da arkadaşlıklar oluşturmaya başlar. Okul çağına gelene kadar çocuk ailesinin bakımı ve ilgisiyle büyür. Bu dönemdeki en belirgin sosyal geliştirici etken oyun olarak görülmektedir. İyi bir ana- baba ilişkisi ortamı içinde yetişen çocuk, temel güven duygusunu kazandığı için, okulun kendisine getirdiği yeni öğrenme aşamalarını korkmadan karşılayabilir ve başarılı olur.

Ergenlik çağına gelen genç, yavaş yavaş büyüklerin kontrolünden sıyrılmaya başlar. Çevresindekilere kendine yeterli olduğunu göstermeye çalışır. Ancak hala anne ve babasını başlıca yol gösterici ve dayanak olarak görmekte, evini de bir çok serüvenden sonra dönülen sakin bir liman olarak kabul etmektedir. Yaşam denemelerini aile karşılsa, çocuk güvenle büyür. Aksi halde çocuk çatışmalarla karşılaşır; bu onu

⁴² Jean Piaget, "Intellectual Evolution from Adolescence to Adulthood", **Adolescent Behavior and Society**, s. 66.

⁴³ Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 82.

⁴⁴ Simon Frith, **The Sociology of Youth**, British Library, Production by BPMS, Ormskirk, England, 1984, s. 1.

⁴⁵ Frith, a.g.e., s. 2.

“kişilik bunalımı”na sürükler. Arkadaşları arasında ailesi onun itibarını etkiler. Çocuklarını yeterince sevmeyen anne- babalar, onların kendilerini değersiz bulmalarına ve yeni ilişkilerden çekinmelerine neden olurlar. Fazla himaye gören çocuklar da başkalarıyla yakın ilişki kuramazlar.

Bilişsel gelişiminin de hızlı olduğu ve okulda bir çok beceri öğrendiği bu devrede, çocuğun sosyal ilişkilerinde de bir süreklilik ve tutarlılık görünür. Arkadaşlığın önem kazanması, bundan sonra gelen ergenlik devresinde de sürer ve yaşıt gruplarının baskısı, ailenin etkisine denk, hatta üstün olmaya başlar.⁴⁶ Çocukluktan sıyrılmakta olan insan, yetişkin olabilmek, onun bağımsızlığına kavuşabilmek için ergenlikte büyük bir uğraşı içinde varlığını sürdürür. Ailesiyle olan ilişkileri değişmektedir. Bunu anne- babanın anlayışla karşılaması gerekir.⁴⁷

Gençlik dönemi biyolojik ve psikolojik alanda olduğu kadar, sosyal alanda da önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Aile ve yakın çevre kadar okul ve iş ortamı, kişinin sosyalleşmesinde ve kişiliğini kazanmasında önemli etkilerde bulunmaktadır. Çalışan, okuyan ve çalışırken okumak durumunda olan gençliğin içinde bulunduğu çevreler ve özdeşim kurdukları kişiler birbirinden farklı olduğundan, kişilik yapıları ve buna bağlı olarak sorunları da farklılık göstermektedir.”⁴⁸ Günümüzde bir çok toplum, sorunlarının farkında olan, bunlara gerçekçi çözüm yolları geliştirebilen, toplumun diğer bireyleriyle sağlıklı ve uyumlu ilişkiler kurarak hayatını devam ettirebilen bir gençlik yetiştirmeyi hedeflemektedirler.⁴⁹

Bu çağ olumsuz davranış ve tepkilerin yoğun olduğu devredir. 15- 17 yaşları arası da çekingenliğin ve kendine güvensizliğin belirgin olduğu delikanlılık evresidir.⁵⁰ Anne- baba ve çevredeki diğer yetişkinler için bu yaşlardaki gençlerin neleri yapabilecekleri ve neleri yapamayacakları açık değildir. Okuyan gençler bu çağda orta öğrenimde okumaktadır. Bu yaşlar okullu ve okul dışındaki gençler için bir işe veya mesleğe girmek veya bir üst okula devam etmek gibi ciddi kararların verildiği

⁴⁶ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 358.

⁴⁷ Şemin, *a.g.e.*, s. 150.

⁴⁸ Koşar Hız, “15- 24 Yaş Arası Gençlerin Durumları Ve Gelecek Beklentileri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Ü. S. B. E. , Ankara, 1994, s. 19.

⁴⁹ Arıbaş, Güven, *a.g.m.*, s. 154.

⁵⁰ Yörükoğlu, *a.g.e.*, s. 10.

yaşlardır.⁵¹ Bu dönemde, meslek seçme ve buna hazırlanma, yaşlılar arasında bir yer edinme ihtiyacı ön plândadır. Ekonomik, sosyal ve psikolojik bağımsızlık ile aileden bağımsız kalma istekleri hakimdir. Evlenmeye, aile kurmaya, ana baba olmaya, işini seçmeye hazır duruma gelirler. Durumuna uygun sosyal gruplara katılırlar. Sosyal sorumluluklarını karşılayabilirler. Karar verme bu dönemin önemli özelliğidir.⁵²

Sosyal gelişimin bir sonucu olarak gençler aile dışında toplumsal ilişkilere girer, yaşlıları ile arkadaşlık kurar, karşı cinse eğilim ve yaklaşım isteği duyar. Ayrıca topluma ters düşmeyecek değer ve amaçlara yönelmesi de bu dönemin en belirgin özelliklerindendir.⁵³

Sonuç olarak ergenliğin sonu ve ilk yetişkinliğin başı diyebileceğimiz gençlik devresine giren gencin, çocukluktan sıyrılıp bağımsız bir yaşam sürdürecektir hale gelmesi gerekir. Ayrıca okulun da gencin yaşamında büyük etkisi vardır. Okul ailenin etkilerini tamamlar ve aileye göre sosyal yaşama daha çok açıktır. Gençlik çağında duygusal, zihinsel, ahlaki ve sosyal gelişim beraberce görülmekte ve birbirini etkileyerek bireyin gelişiminin tümünü belirlemektedir.

3. GENÇLİK DÖNEMİNDE DİNİ GELİŞİM VE DİNİ ŞÜPHE

Gençlik döneminde görülen dini şüphe konusunu daha iyi anlayabilmek için dini gelişimi ayrı bir bölümde daha detaylı olarak ele almak gerekmektedir.

A. DİNİ GELİŞİM DÖNEMLERİ

Dini gelişim dönemlerini incelediğimizde;

Çocuğun bebeklik dönemi boyunca (0-2) dini tezahürlerle karşılaşmamakla beraber ibadet eden büyükleriyle aynı davranışları şekil olarak yapmaya çalışması, çok basit olarak dini tezahürlerin ortaya çıkmaya başladığını düşündürebilir.⁵⁴

İlk çocukluk denilen 2- 6 yaş döneminde ise, daha belirgin bir dini hazırlık göze çarpar. Üç yaşlarından itibaren taklidin yanında duygusal planda da dini hayata bir

⁵¹ Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 129-130.

⁵² Aytaç, Bayram, a.g.m.

⁵³ Yörükoğlu, a.g.e., ss. 10-11.

⁵⁴ Hâbil Şentürk, *Din Psikolojisi*, Esra Yayınları, Konya 1997, s. 93.

katılım söz konusu olamaya başlar.⁵⁵ Taklitçilik, somut düşünme, antropomorfizm, meraklılık bu dönemde hakimdir. Ernest Harms'ın araştırmasına göre;

Farklı yaş gruplarındaki çocukların dini gelişimi üzerinde yaptığı araştırmada; çeşitli resmi ve özel okullardaki öğrencilerin Tanrı'yı hayal etmeleri istenmiştir. Yaklaşık 2-3 dakika düşünceleri için zaman tanınmış ve Tanrı'nın resmini çizmeleri ve bu resimlerin neyi ifade ettiğini resimlerin arkalarına yazmaları istenmiştir. Farklı yaş gruplarının dini gelişimleri üzerine yapılan bu araştırmaya göre, okul öncesi çağıdaki çocuklarda (3-6 yaş arası) dini ifade "Dinin Peri Masalı Bıçımındaki Aşaması" olarak adlandırılmıştır. 7-12 yaş arasındaki grubu "Genç Dininin Gerçekçi Aşaması" olarak adlandırmışlardır. Ergenlik çağı ve üzerindeki gençler dinin resimsel tasvirinde aynı şekilde birbirine benzerlikler göstermişlerdir. Bu aşamada gençlerin dini tecrübeyi güçlü bir kişiselleştirme (bireyselleştirme) eğilimi var olduğundan bu grubu "Dinin bireyselleştirme aşaması" diye adlandırmışlardır. Bu aşamalar incelendiğinde; "Dinin peri masalları aşaması"ndaki çocuklar Tanrı'yı ya bir kral ya da bütün çocukların babası, ya uzun sakallı ya da sakalsız, bulutların üzerinde altın bir evde yaşayan, veya bulutlardan yapılmış bir evde oturan, çarpmıha gerilmiş İsa ya da bulut gibi kır manzarası üzerinde uçan kenarına Tanrı yazılmış şekilde, kutup ayısı şeklinde hayal etmişlerdir. "Genç dininin gerçekçi aşaması"ndakilerin resimleri çocukların çizdiği dini gerçekçilik resimlerinden farklı olarak metafizik (doğaötesi) hayallerle yer değiştirmiştir. Genç dininin bireyselleştirme aşamasında olan ve ergenliği geçip gençlik çağına ulaşan kişiler tarafından çizilen 4000 resmin birbirinden farklı özellikler taşıdığı görülmüştür. Çok az grupta belirli dini tavırların aynı olduğu, büyük bir kısmının ise bireylere göre değiştiği gözlenmiştir.⁵⁶

Çocukluk veya okul çağı diyebileceğimiz 7-12 yaşın özellikleri arasında da sosyalleşme, zihinsel gelişimde somut işlemler dönemi ile soyut düşünceye geçiş dönemi olarak ilk çocukluk dönemine göre dini konulara daha fazla ilgi ve dini hayata daha fazla katılım dönemidir.⁵⁷ Edwin D. Starbuck, ergenlik çağını çocukta belirli dini tecrübelerin başladığı evre olarak değerlendirir.⁵⁸ Çocuk, aile içinde din ile ilgili konuşmaları dinleyerek, dini faaliyetleri gözleyerek bu doğrultuda bir dini tutum geliştirir. Ailede kutlanan dini bayramlar ve kandiller, çocukların dini duygularının uyanmasına ve dini tutumların oluşmasına yardım eder. Ramazan ayındaki ibadet ritüelleri çocukların dini dünyalarında geniş izler bırakır. Aile bireylerinin dini

⁵⁵ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980, s. 83.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. Ernest Harms, "The Development of Religious Experience in Children", *American Journal of Sociology*, Vol 50, 1944, s. 114-117.

⁵⁷ Şentürk, a.g.e., s. 129.

⁵⁸ Edwin D. Starbuck, *Religious Education in the New World View*, "Religious Education Series", No 2, Boston, American International Association' dan nakleden Harms, a.g.m., s. 113.

ibadetlerini yapması sonucu, çocuğun bunları gözlemesi ve taklit etmesi dini tutumunun olumlu yönde gelişmesine kaynaklık eder.⁵⁹ Ergenlerin, din ve dini konulardaki düşünceleri on bir- on iki yaşlarından itibaren değişikliğe uğrar. İç dünyalarındaki yeni gelişmelerle birlikte, eski duygu ve düşünceler yerini gerçekçi fikirlere terk etmeye başlar. Böylece gerçek dini uyanış başlamış olur.⁶⁰ Dini fikirler ilk şeklinde çocukluk çağı sırasında çoğunlukla sırf ezberleme metotlarıyla nakledilir. Bunlar kişi geliştikçe daha çok zenginlik kazandığı halde ergenlik çağına gelinceye kadar büyük bir ölçüde kullanılmazlar ya da tenkide tabi tutulmazlar.⁶¹

Dini konulardaki düşünce ve davranışlara gencin yetiştiği toplumun örf ve adetleri ile ahlak kuralları da etkide bulunmaktadır. Bu noktada ahlaki gelişime değinmek yerinde olacaktır.

Ahlak ilkeleri adalet ve eşitlikle çelişmeyen, adil olan insanların üzerinde ortak olarak birleşebilecekleri genel soyut ilkelerdir. İnsanlar arasında ahlaki değerlendirmeler ve ahlaki seviye bakımından farklar olmakla beraber, bütün insanların birleşebilecekleri adalet ilkelerine dayalı ortak değerler de vardır. Eşitlikçi ve adaletli bir çevrede yetişen insanlar kendi değerler sistemini sorgulayabilir ve bunları eleştirebilirlerse, bunları yeniden yapılandırabilirler ve onların ahlaki bakımdan gelişmeleri mümkün olabilir.

Ahlaki gelişim dönemleri incelendiğinde, somut işlem dönemindeki çocuk için oyun kuralları kesin, değişmeyen ilkeler olarak görülmez, istenildiğinde ya da herkes aynı görüşü paylaştığında kuralın değişebileceğini kabul eder. Yaş ilerledikçe, ahlaki yargılarda olgunlaşma olmakta ve olumsuz bir davranış sergileyen bireyin bu davranışı niyetine göre değerlendirilmektedir.⁶² Yapılan bir araştırmada psikolojik sağlığı yerinde, kendisiyle ve çevresiyle uyum içinde olan kişilerin ahlaki durumlar karşısında daha üst düzeyde düşünebildiği ve eğitim düzeyi yükseldikçe, ahlaki yargı düzeyinin de yükseldiği görülmüştür.⁶³

⁵⁹ Kaya, a.g.e., s. 21.

⁶⁰ Mustafa Öcal, **Din Eğitimi Ve Öğretiminde Metodlar**, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1990, s. 137.

⁶¹ W. Houston Clark, "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din", (Çev. Mehmet Dağ), **Eğitim Hareketleri Dergisi**, Ankara 1981, S. 256-257, s. 15.

⁶² Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 99.

⁶³ Mevlüt Kaya, "Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, M.Ü.İ.F Yayınları, S. 4, İstanbul 1997, s. 198.

Din psikolojisi açısından ergenlik dönemi hem “dini uyanış, dine dönüş” ve hem de “dini şüphe ve kararsızlık” dönemi olarak bilinir.⁶⁴ Dini ve kozmik problemlere olan ilgi on iki yaş civarında ortaya çıkar. Dini konularda gittikçe artan zihni alakayla birlikte daha önceleri tenkitten geçirilmeksizin kabul edilen şeylere karşı bir şüphe doğar. McClean, 12-13 on üç yaşları civarında ortaya çıkan şüphelere rastlamıştır. Hollingworth, zihni merak ve şüphe uyanışının on iki zeka yaşında meydana geldiğini ancak daha zeki çocukların daha erken yaşlarda soru sormaya başladıklarını tespit etmiştir.⁶⁵ Bu dönemde sayıca artan alternatiflerin farkına varıldığından dolayı ergenlik öncesi dönemde dünya dinlerini araştırma, şüphelenmeye ve sorgulamaya yol açarken, diğer dinlerin inanç sistemleriyle ilişkiye girme inancı kuvvetlendirmenin bir vasıtası olabilir. Şüphe etme ve sorgulama, gençliğin kişisel kilometre taşı olan kişisel kimliğin gelişimine iyi bir yol açabilir. Bu kimlik, çocukluk dininin yeniden doğrulanmasını, inançsızlığın doğrulanmasını ya da uygun bir dini bakış açısını sürekli araştırmayı içerebilir.⁶⁶

Özellikle ergenlik döneminde gençte kendinde olup bitenleri anlama ve zihinsel gelişim açısından soyut düşünme gücünün kazanılması, gencin başta kendisi olmak üzere her şeyi sorgulamasını sağlar. Akılcı izahlar ve temellendirmeler⁶⁷ büyük önem taşır. Bu dönemde çocukluk dönemindeki kolay inanma yerine anlama, sorgulama, tutarlı izahlar getirme yer alır. Bu bakımdan gençlik, zihni ve fikri sebeplerle dine en fazla ilginin yoğunlaştığı bir dönemdir. Din, bu yaştakilerin ferdi kimlik problemlerine ve hayatın gayesine bir çözüm ve açıklama temin etmeye yardım eder.⁶⁸ Özellikle zekanın gelişmesi ve muhakeme kabiliyetinin artmasıyla genç duyduklarını, öğrendiklerini bir elekten geçirmek ihtiyacı duymakta; çocukluk inançlarını yeniden ele

⁶⁴ Bkz. Belma Özbaydar, **Din Ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul 1970, s. 57-61, Hayati Hökelekli, Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler, **Din Öğretimi Dergisi**, M.E.B. Yay. Ankara 1988 s. 73.

⁶⁵ Michael Argyle ve Benjamin Beit-Hallahmi, “Yaş Ve Din” , (Çev. Abdurrahman Kurt), U. Ü. İ. F. **Dergisi**, Bursa 1992, c. 4, S. 4, s. 323

⁶⁶ Donald Ratcliff, “ Çocuklar Dini Kavramları Nasıl Anlarlar” , (Çev. Ali Rıza Aydın), O .M .Ü. **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun 1998, S. 10, s. 170.

⁶⁷ Hz. İsa’nın hayatını 15 yaşındaki çocuklarla birlikte inceleyen bir öğretmen, “Bu çağda entelektüel güç hızla büyüyor, gençlik kendini sorgulayabilecek kapasitede görüyor, hayatın mantıklı temellerini arıyor, duyguları ön plana çıkıyor, eleştirici oluyor ve fikrin, inancın bağımsızlığını savunuyor” demektedir. Muriel Anne Streibert, **Youth and The Bible**, New York, M. Millan Company, 1928, s. 7.

⁶⁸ Naci Kula, “Bedeni Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, s. 192.

almakta, aklını ve tecrübelerini devreye sokarak düşünmekte ve neticede kısmen de olsa kendi inancından şüphe edebilmektedir.⁶⁹

Ancak şüphe içinde kalmak onda ruhi gerginlik, suçluluk, günahkarlık duyguları oluşturabilir. İnançları eleştirisiz kabul etmek, eleştirmek, onların bazılarını alıp bazılarını umursamamak veya büsbütün inançlardan sıyrılmak şeklinde beliren farklı eğilimler arasında şaşırıp kalır.⁷⁰

Bununla beraber ileriki yaşlarda hem zihin hem de duygular donuklaşınca, artık ne teolojinin incelikleri hakkında bir endişe, ne de dini meseleler konusunda duygusal bir heyecan kalır.⁷¹ Ülkemizde yapılan araştırmalar, on yedi-on sekiz yaşlarından sonra dini inançlardaki kararsızlık ve şüphelerin gittikçe azaldığını göstermektedir.⁷² Bununla birlikte bu şüphelerin bazı gençlerde daha ileri yaşlara kadar da sürdüğü görülmektedir. Şüphesiz ki bu ciddi bir duruma işaretler ve fikri yön burada ağır basmaktadır. Ergenliğin ileri yaşlarında var oluşun manası daha serbest olarak araştırılır; çünkü genç kendisinde, artık dünyanın zihni bir sentezini yapabilecek gücü bulur. O, kendi kendine, ona anlatılan ve öğretilen çeşitli hayat görüşleri, insan için dinin zaruri olup olmadığı ve önemi, müesseseleşmiş dinin manası üzerinde sorular sorar.⁷³

Gencin dini yaşayışında doğan şüpheler, bir taraftan zihninin olgunlaşması diğer taraftan da her şeyin gerçek sebebini öğrenme konusundaki kuvvetli istek ve arzusundan ileri gelmektedir. Burada otoriter ve zorlayıcı dini eğitime karşı tabii bir reaksiyonun izleri olabilir. Gençlik çağı devamlı gelişen ve değişen bir çağ olduğundan, genç adamın büyümesi gibi, duyguları da, heyecanları da sürekli bir değişme ve çalkalanma halindedir. Bu sebeple bu şüphecilik çağından endişe etmeye gerek yoktur.⁷⁴ Yirmili yaşlara gelen genç insan artık kendisine göre “doğru” kavramını belirlemiştir. Bu kavramın da inanç, kanıt ve araştırma kavramlarıyla yakından ilişkili

⁶⁹ Hüseyin Peker, **Din Ve Ahlak Eğitimi**, Aksi Seda Matbaası, Samsun 1998, ss. 126-127.

⁷⁰ Mualla Selçuk, “Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, ss. 335-336.

⁷¹ Michael Argyle ve Benjamin Beit-Hallahmi, **a.g.m.**, s. 331.

⁷² Özbaydar, **a.g.e.**, ss. 33-37.

⁷³ Hökelekli, **a.g.m.**, s. 75.

⁷⁴ Osman Pazarlı, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1982, s. 50.

olduğu unutulmamalıdır.⁷⁵ Bu yüzden genç, artık kendisi araştırarak “doğru”yu tespit edecek ve dünya görüşünü bu şekilde şekillendirmeye çalışacaktır.

B. İNANÇ, ŞÜPHE VE ELEŞTİREL DÜŞÜNCE

Gencin içinde bulunduğu dini şüphe konusunu mutlak olumsuzluk olarak değerlendirmemek gerekir. Zira bu gelişimin doğal bir parçasıdır. Nitekim Erol Göka *Bilimlerin Vicdanı Psikiyatri* adlı kitabında insanın duyguları gibi zihninin de dalgalandığını şu şekilde ifade ediyor:

İnsanın zihinsel etkinliğinin salınım hatlarından biri de şüphe ile inanç arasındadır. Herhangi bir şey hakkındaki bilgimizin kesinliğine dair fikrimiz bizi epistemolojide ya dogmatiklerin ya da şüphecilerin saflarına katar (Musgrave 1997), eğer bu konularda kafa yormazsak herhangi bir safta yer almaktan kurtulduğumuzu sanırız. Bu salınımın baş dönmesinden kendini ve insanlığı kurtarmak için Kierkegaard, Hegel’ in temsil ettiği, şüphe içinde anlamaya çalışan entelektüel zihne karşı, inancı nedeniyle gözünü kırpmadan oğlunu kurban etmeye yeltenen İbrahim peygamberin safında yer alır.

Epistemolojinin bu temel sorusunun gündelik yaşamımızda da sağlam uzantıları vardır; gündelik yaşamda kimi zaman kimi konularda dogmatik, bazı konularda da şüpheci olarak yaşar gideriz. Ömrümüzün hoşgörü ve bağnazlık arasında geçip gitmesi bundandır. Yaşantımızı var edebilmek için doğru ve gerçeği birbirine eşitlemek zorundayız. Oysa doğruyla gerçek bağlantılı olsalar da aynı değildirler. Köken olarak “doğru”, bilgiyle; felsefe diliyle epistemolojik alanla, “gerçek” ise varlıkla, yani ontolojik alanla ilgilidir. “Doğru” bireyin zihninin bir ürünü, “gerçek” ise bireyden de onun zihninden de bağımsız bir biçimde mevcuttur.⁷⁶

Şüphe ve inanç, gelenek ve yenilik, bilim ve ideoloji, içimizde titreşerek bizim hakikatimizi oluştururlar. Bu hakikat eleştirel düşüncede kendini gösterir. Sonuç olarak insan düşüncesi, her yerde ve her zaman hakikat yolunda, kurallarla sınır tanımama; inanç ve şüphe arasında salınmaktadır.

İnsan yaşadığı olaylarda kendi rolünü kavramak ve daha dikkatli davranmak için olayların sebebini bilmek ister.⁷⁷ İnanç ve şüphe, zihnin tutumlarıdır. Düşüncenin

⁷⁵ Susan Haack, “Concern for Truth: What it Means, Why it Matters”, *The Flight from Science and Reason*, Paul R. Gross, Norman Levitt, Martin W. Lewis, John Hopkins University Pres, Baltimore and London, 1997, s. 58.

⁷⁶ Erol Göka, *Bilimlerin Vicdanı Psikiyatri*, Ütopya Yayınları, Ankara, 1999, ss. 42-43.

⁷⁷ Kula, a.g.m., s. 195.

ilkel şekillerine baktığımızda; algılanan, tanınan bir durum, gerçek bir davranışı belirler. Burada fiil halindeki bir inançtan bahsedilebilir. Manalandırma faaliyeti geliştikçe ve ağırlık merkezi algıdan tasavvura doğru yer değiştirdikçe, en son verilecek cevap daha farklı ve daha şüpheli oldukça, zihinde o andaki düşünce konusu hakkında özel tutumlar gelişir: Bunlar da inanç ve şüpheden ibarettir.⁷⁸ Doğru düşünce ve inanca ulaşmada eleştirel düşünce ve muhakemenin de önemli bir yeri vardır.

Doğan Cüceloğlu, eleştirel düşünmeyi “kendi düşünce süreçlerimizin bilincinde olarak, başkasının düşünce süreçlerini inceleyerek ve öğrendiği bilgileri günlük yaşamında uygulayarak, kendimizi ve çevremizde yer alan olayları anlayabilmeyi amaç edinen aktif, amacı olan, organize zihinsel süreç”⁷⁹ olarak ifade eder.

R. H. Ennis ise eleştirel düşünceyi, “neye inanacağına veya neye karar vereceğine odaklanmış mantıklı, şüpheli düşünme” olarak tanımlar ve onun “mantıksal tüm dengelimci bir yöntem” olduğunu⁸⁰ açıklar.

Eleştirel düşünmeyi etkilediği ileri sürülen özellikler kısaca sorunu farketme, esnek düşünebilme, ön yargısız, araştırmaya ve düşünmeye istekli, bilgili, şüpheli, meraklı, sonuca ulaşmada ısrarlı ve dürüst olma, sorumluluk üstlenme, risk alma olarak sıralanabilir.⁸¹

Eleştirel akılcılık, iki bakımdan “eleştirel” sayılmaktadır. Biri dini inanç sistemlerine yönelik; öteki de, aklın gücüne yönelik eleştirelliktir. O, dini inanç sistemlerini eleştirmede, veya eleştirel olarak değerlendirmede, aklın rolünü vurgular. Dini inançlar, rasyonel bir eleştirel değerlendirmeye açık görülmektedir.⁸²

Diğer yandan yukarıda saydığımız görüşlere zıt görüşe göre inanmak doğru olduğu zaman, şüphe etmek yanlıştır, şüphe etmek doğru ise inanmak yanlıştır. İnanç ve şüphe birbirine zıttır, biri düzenliken diğeri uygun değildir. Eğer bir şeye şüphe

⁷⁸ Paul Guillaume, *Psikoloji*, (Çev. Refia Şemin), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1970, s. 275.

⁷⁹ Doğan Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, Sistem Yayıncılık, 19. Baskı, İstanbul, 1997, s. 256.

⁸⁰ R. H. Ennis, *Developing Minds: A Resource Book For Teaching Thinking*, (Aktaran Hülya Kaya), “Üniversite Öğrencilerinde Eleştirel Akıl Yürütme Gücü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Ü. Sağlık B. E., İstanbul 1997, s. 9.

⁸¹ Kaya, a.g.t., s. 11.

⁸² Cafer Sadık Yaran, “Dini Epistemolojide Eleştirel Akılcılık Ve Tahkiki İmancılık”, *Ondokuzmayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Samsun 1997, S. 9, s. 223.

duymak doğru ise aynı biçimde onu doğrulamaya çalışmak yanlıştır. Eğer doğrulamaya çalışmak doğru ise şüphe duymak yanlıştır.⁸³

Bütün bu açıklamalardan sonra söylenebilir ki; Her ne kadar bazı görüşlere göre “inanç olduğu zaman şüphe etmek yanlıştır” görüşü benimsense de belli kalıplar içersinde düşüncesini dondurmuş, hayatına anlam veren temel ilke ve değerlerin bilincinde olmayan, dışardan empoze edilmiş duygu, düşünce ve davranış kalıplarını olduğu gibi benimseyen insanla eleştirel düşünen insanın, düşünme sürecinde ulaşacağı sonuçlar, çözüm yolları ve kanaatler elbette farklı olacaktır. Düşündüklerini değerlendirmeyen, başkalarının fikirlerini dikkate almayan insanın, kendi fikir kalıplarına uymayan duygu, düşünce ve davranışlara karşı fanatik tavırlara düşmesi kaçınılmazdır. Eleştirel düşünen insan ise, başkalarının düşündüklerini hemen kabul etmediği gibi, ret de etmeyecektir. Farklı düşünenleri dinlemesini bilecek, onlardan faydalanarak kendi düşüncesini geliştirmeye ve daha kapsamlı hale getirmeye çalışacaktır.⁸⁴ Şüphe eden kimse, görünüşe karşın genel fikri inkar etmez, bilakis basmakalıp sözlerin⁸⁵, taklidi davranışların karşısında yer alır ve gerçeğe ulaşmak ister.

C. DİNİ ŞÜPHENİN KAYNAKLARI

Gencin düşünüşünün olgunlaşması, ders dışı okunan kitaplar, okul dışındaki tesirler, din adamlarının yanlış hareketleri gibi tesirler şüphenin sebepleri arasındadır. 17-20 yaşları arasında dini görüşler gencin zihninde bir süzgeçten geçer ve genç bu sırada her şeyi kökünden, temelinden inceler. Belki Allah’ı inkara kadar gider veya Allah’ın varlığını, insan aklı anlayamaz der. Bu iç münakaşalar sonunda ya mevcut dini olduğu gibi veya onun bir kısmını kabul ya da tümünden inkar eder. 20-22 yaş arasında ise gencin içine artık sükunet gelmiş denebilir.⁸⁶

Zihin gücünün gelişmesi tek başına şüpheyi açıklamak için yeterli değildir. Çünkü, pek çok ergen kişi vardır ki, hiçbir zaman şüpheye düşmezler. Bir şeye sıkı

⁸³ Kenneth M. Sayre, **Belief and Knowledge**, Rowman-Littlefield Publishes, Boston 1997, USA, s. 48.

⁸⁴ Ahmet Koç, “Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Marmara Ü. İlahiyat Fak. Y., İstanbul 1999, S.6, s. 76.

⁸⁵ John Heil, “Doubts About Skepticism”, **Doubting**, Michael D. Roth- Glenn Ross, Kluwer Academic Publishers, Lancaster, USA 1990, s. 147.

⁸⁶ Öymen, **a.g.m.**, s. 18.

sıkıya bağlı olan kimselerden çoğu aşağı bir zeka seviyesi göstermezler. Çocuğun içinde yetiştiği gelenek, şüphe deneyinin imkanlarını sağlayacak olan etkilerden biridir.

Bir başka etki de ergenin kendi inançlarını ebeveyninkilerden ayırmaya başladığı sıralarda ortaya çıkan psikolojik kayıtsızlık sürecinden tamamen haberdar olmasıdır. Bazı hallerde inançlarına karşı duyduğu güvensizlik duygusudur ki, gençleri, kendilerine ait hiç bir inançları olmadığı şeklinde bir düşüncenin doğmasından korktukları için, ebeveyninkilere karşı isyan etmeye götürür. Pratt bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Yüksek tahsil gençliği sefil bir şüphe ve inançsızlık devresi geçirir. Sürekli tereddüt içindedir. Eski akideler onlara sırf boş şeyler olarak görünür. Bütün bunların aptalca şeyler olduğunu kabul eder. Ancak yine de büyük olan, huşu veren v.b. gibi şeyleri arzular.”

Ayrıca yeni kazanılan güçler, acayip dürtüler ve emsalleriyle ailesi arasında görülen çatışmalardan ötürü ortaya çıkan zihin karışıklıkları çocukluk çağına temeli atılan dinin zihni temellerini zorlayan heyecanları ortaya çıkarır.⁸⁷

*Bağımsızlık duygusunun uyanmasıyla, her türlü otoriteyi reddeden isyankar eğilimin gelişmesi, yetişkinlere olan güvenin sarsılması, cinsel arzuların dini ahlak kurallarına karşı ayaklanması, hayatın anlamsızlığı, mantıksızlığı duygusu, sevgi ve güven eksikliği, gencin iç dünyasında büyük karışıklık ve bunalımlara yol açar. Her şeye ve herkese reaksiyoner, şüpheci ve güvensiz bir tutum geliştiren genç için hayat anlamsız ve saçma görünebilir. Böylesi bir tecrübe asıl dini tecrübeyi zorlaştırır.*⁸⁸

*Din eğitimi yetersizliği nedeniyle konuların etraflı şekilde kavranamaması: Din Eğitiminde kullanılan ve çoğunlukla yetişkinlerin kendi şahsi otoritelerini sağlamlaştırmayı hedef alan yanlış metotların da gençlerin dine karşı reaksiyoner hale gelmesinde büyük rol oynar.*⁸⁹

Dindarların ve din görevlilerinin bazı tutum ve davranışları: gencin gözünde din, dindar insan demektir; dini hakikat, insani hakikatten ayrı bir gerçekliğe sahip değildir. Kendileri yeterince dindar ve ahlaklı olmadıkları halde, yetişkinlerde kusursuz

⁸⁷ Clark, a.g.m., s. 16.

⁸⁸ Hökelekli, a.g.d., S. 14, s. 77.

⁸⁹ Hökelekli, a.g.d., s. 78

bir dini ve ahlaki model ararlar. Bundan dolayıdır ki, dindarların ahlak kurallarına uymayan davranışları onlarda büyük tereddüt uyandırır.⁹⁰

Günlük hayat olayları ve bazı bilimsel teorilerle, dini inanç ve öğretiler arasında bir uzlaşmazlık ve çelişki görülmesi de gençleri şüpheyne sevk eden nedenlerdendir. Özellikle üniversiteye giren gencin önüne yeni ve sınırsız araştırma imkanı açılması ve derslerde din ve bilim konularının tartışılmasıyla bu çelişki ortamı ortaya çıkabilmektedir.

İster dini olsun ister olmasın bütün davranış ve inançların gerisinde bulunan büyük etkenlerden biri; ailenin, arkadaşların ve haberleşme araçlarının sosyal etkisidir. Kişinin maruz kaldığı etkiler hakkında bilgi sahibi olursak, onun inançları hakkında yeterince iyi sayılabilecek bir tahminde bulunmak mümkün olur.⁹¹

Sebeup ya da kaynakları bakımından olduğu kadar, niyet ve sonuçları yönünden de bir çok dini şüphe türleri vardır. Bunlar: a) Arayış Şüphesi, b) Bencillik Şüphesi, c) Sadakat Şüphesi, d) Bilimsel Şüphe, e) Kavramsal Şüphe, f) İnkarcı şüphe⁹² şeklinde belirtilebilir.

Dini şüphe durumu insanın kendi kendini tanıması ve varlığını tahlil etmek istemesinden kaynaklanabileceği gibi, çevredeki olumsuz dini anlatımlar ve şahsiyetlerden de kaynaklanabilir. İnsanın gelişmesiyle birlikte onun kendisini ve çevresini daha iyi tanıyabilmek için araştırması, kendisine öğretilen taklidi değerleri hakikat çerçevesinde değerlendirmesi ve doğru bilgilere ulaşması gerektiği onun en önemli görevleri olarak görülmektedir. Böylece birey kendisini mutlu bir hayata taşıyacak aynı zamanda da varlığının sebebi hakkında bilgi edinmiş olacaktır.

D. KUR'AN-I KERİM VE HADİSLERDE DİNİ ŞÜPHE KAVRAMI

Arapçada “şek”, “şüphe”, “reyb” kelimeleriyle ifade edilen şüphe kelimesi, misil, benzer, karıştırma anlamlarına gelmektedir.⁹³ Diğer taraftan, belirli bir konuda kesin ve güvenilir bilgi yokluğundan dolayı kararsızlığa düşen zihnin olumlu ya da

⁹⁰ Hökelekli, a.g.d., s. 79.

⁹¹ M. Argyle, “Dinin Yedi Psikolojik Temeli”, (Çev. Mehmet Dağ), *Eğitim Hareketleri Dergisi*, c. 23, S. 272-273, Ankara, 1978, s. 7.

⁹² Geniş bilgi için bkz., Hökelekli, a.g.e., ss. 197- 204.

⁹³ Mevlüt Sarı, *Arapça Türkçe Lugat*, Bahar Yayınları, İstanbul, s.400.

olumsuz yargıya varmaktan kaçınması hali⁹⁴ olarak tanımlanabilir. Kuşku kelimesiyle özdeşleştirilmiş olsa da bu deyim, daha çok endişe anlamını dile getirdiğinden geleneksel kullanımda şüphe deyiimi tercih edilmektedir. Konuşma dilimizde “işkillenme” olarak nitelendirilir, inan ve inanç karşıtıdır.⁹⁵

Kur'an-ı Kerim’ de geçen şüphe kelimesinin daha iyi anlaşılabilmesi için yakın anlamdaki kelimelerin de anlamının bilinmesi gerekmektedir. Bu kelimeler *zan*, *reyb* ve *şek* kelimeleridir. “Zan” kelimesi sanmak, sezmek, tahmin ve bir şeyi yakini olmaksızın bilmek manalarına gelmektedir.⁹⁶ Kesin olmayan bir inancın varlığı ile yokluğu ve bir şeyi bilmekle bilmemek arasında ağır basan tereddüde “zan” denir. Bu bilgi kuvvetlenirse ilim derecesine ulaşır. Eğer çok zayıflarsa, vehim derecesinde kalır. Böylece şüphe ortaya çıkar. “Reyb” kelimesinin Türkçe karşılığına kuşku denilebilir.⁹⁷ Şek, iki hüküm arasında mütereddüt kalkmak anlamına gelmektedir.⁹⁸ Şüphe kelimesi ise benzemekten türemiştir. İki şey birbirine benzediği zaman, nasıl onları anlamak, ayırt etmek imkansız ise, her hangi ilmi ve zihni bir mana ve mesele de başkasına benzerse, bilgi derece ve seviyeleri ve bilinmelerinin delilleri birbirine eşit olur ve benzeşirse o iki meseleden hangisinin doğru olduğunu kestirmeye imkan yoktur. Bu şüphedir. Burada değişik ama hemen hemen aynı manaya gelmektedirler.⁹⁹

Dini şüphe ise bu anlatılandan farklı olmamakla birlikte; apaçıklık ve kesinlik arzusunun, önceki inançla veya sebepleri karşılıklı ve denk olan iki inancın birbiriyle çatışması sonucunda ortaya çıkan, kararsız veya sabit olmayan ruh hali olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁰

Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'deki düşünce ve düşünceye verilen değerle ilgili ayetleri de tespit etmek istiyoruz:

Her ne kadar Kur'an'da bilmeyen kişilerin bilenlere danışmaları gerektiği hususunu¹⁰¹ belirtilse de, bireysel düşünce İslami inancın ayrılmaz bir parçasıdır.

⁹⁴ Atilla Tokatlı, *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 1973, s. 314.

⁹⁵ Orhan Hançerlioğlu, *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993, c. 6, s. 203.

⁹⁶ Sarı, a.g.e. s.480.

⁹⁷ Sarı, a.g.e. s.333.

⁹⁸ Sarı, a.g.e. s.415.

⁹⁹ Hüseyin Atay, “Müslümanlarda Şüphecilik” , *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 28, Ankara 1986, ss. 5-12.

¹⁰⁰ Hökelekli, a.g.e., s. 195.

¹⁰¹ Kur'an (21) : Enbiya, 7, (16): Nahl, 43.

Kur'an, insanların bilmelerini, görmelerini, gözetmelerini, düşünmelerini, sonuç çıkarmalarını teşvik, hatta emrederken, yüzeysel düşünmeyi ve ona götüren tüm yolları aşağılamaktadır. Kur'an daima insanların kendi düşünce ve zihinlerini kullanmayı vurgular. Kur'an'ın nazarında düşünen insanlar en yüksek pozisyona sahip olurken,¹⁰² kendi zihin ve mantıklarını kullanmayanlar en aşağı derecede görülmüştür.¹⁰³ İnsanın ayetlerde açıklanan konular ile kendi nefsi, çevresi ve yaşadığı olaylar arasında gerekli bağlantıları kurarak, bunlar hakkında derin derin düşünerek Kur'an'ı anlamaya çalışması gerekir. Ayetlerde Kur'an'ın düşünenler için açıklandığı bildirilmektedir:

“Bu, Rabbinin dosdoğru yoludur. Öğüt alıp düşünmesini bilen bir topluluk için ayetleri böyle birer birer açıkladık.”¹⁰⁴

“Düşünen bir topluluk için biz ayetleri böyle birer birer açıklarız.”¹⁰⁵

Yunus Suresi'nin 94. ayetinde Hz. Peygamber'e “şüphede isen”¹⁰⁶ sözüyle hitap ediyor. Bu hitap, düşünen her insana şamildir. Böylece görünürde hitap, Hz. Muhammed'e ise de, bu gibi hitaplarda olduğu gibi asıl kastedilen insanoğludur. Düşünen ve düşünme kabiliyeti olan herkes sorumlu tutulmuş olur. Netice itibariyle, Kur'an-ı Kerim ilmin her zaman uygulanan metodunu teşvik etmekte ve kendisi de bu metodu kullanmaktadır.

Hadis-i şerifler de Kur'an'ın bu metoduna uymakta ve onu daha da teferruata inerek açıklamaktadır.¹⁰⁷ Ayrıca Hz. İbrahim' in ölümlerin diriltilmesinin nasıl olacağına dair akli bilgiyi Allah'tan talep etmesi karşısında, “Yoksa inanmıyor musun?” şeklindeki karşı soruya verdiği cevap şüphe bağlamında çok önemlidir. Çünkü Hz. İbrahim haşr konusunda, kesinlikle hiçbir şüphe taşımamakta; ama bu konuda, kalbinin tamamen tatmin olması için böyle bir talepte bulunduğunu arz etmektedir.¹⁰⁸

Görüldüğü gibi bireyi hakikate ulaştıracak şüphe, eleştirel düşünme Kur'an'da da vurgulanmış ve bunun hoş bir durum olduğu özellikle belirtilmiştir. Diğer taraftan “Halimi, Kitabul-Minhac'ında, inananların inandıkları şeyleri muhaliflerine veya

¹⁰² Kur'an (6) : En'am, 165.

¹⁰³ Kur'an (8) : Enfal, 22.

¹⁰⁴ Kur'an (6) : En'am, 126.

¹⁰⁵ Kur'an (10) : Yunus, 24.

¹⁰⁶ Kur'an (10) : Yunus, 94.

¹⁰⁷ Atay, **a.g.m.**, s. 22.

¹⁰⁸ Kur'an (2) : Bakara, 260.

inkarcılara karşı ispat edebilecek derecede güçlü bilgilere ve delillere sahip olmasını şart koşarak inançlarını savunamayan ya da delilleriyle ortaya koyamayan mukallitlerin ve şüphecilerin (murtab) imanlarının geçersizliğini savunur.”¹⁰⁹

Şüpheyile ilgili hadislerle baktığımızda iki grup hadise rastlıyoruz; bunlardan birinci grup şüpheyi öven ve onun hakiki imana götüreceğini bildiren hadislerdir. Örnek olarak;

a. Bazı kimseler Hz. Peygambere gelip şu itirafta bulunurlar: “Zihnimize öyle şeyler geliyor ki, herhangi birimiz onu söylemeyi büyük günah sayar.” Bunun üzerine Hz. Peygamber “gerçekten öyle mi oluyor?” diye sorar. “Evet” derler. Hz. Peygamber de, “işte o duygunuz imanın apaçık kesinliğidir” buyurdu.¹¹⁰

b. Hz. Peygamber’e imandaki vesveseden sormuşlar. O da demiştir ki, “o halis imanın sebebidir.”¹¹¹

c. Bir adam Hz. peygambere gelip, “ Ey Allah’ ın elçisi, herhangi birimiz, zihninde öyle bir şeyle karşılaşılıyor ki, onu söylemektense kül olmayı tercih eder”, dedi. Hz. peygamber “ Allah büyüktür, onun durumunu vesveseye dönüştüren, Allah’ a hamd olsun” buyurdu.¹¹²

İkinci grup hadislerde ise Peygamber (S.A.V.) şüpheyile ilgili sorular zihne geldiği zaman ya sözün hemen bitirilmesini ya da Allah’a sığınılmasını istemiştir.

d. Hz. Peygamber demiştir ki, “insanlar birbirine sorup duracaklar ve diyecekler ki, Allah bu mahlukatı yarattı. O halde Allah’ı kim yarattı? Böyle bir şey aklına gelen, hemen Allah’ a inandım desin.”¹¹³

e. Hz. Peygamber: “ İnsanlar ilimden size sorup dururlar, öyle ki, işte Allah bizi yarattı, ama Allah’ı kim yarattı derler. Konuşma bu raddeye gelince, Allah’a sığın ve sözü bitir” buyurdu.¹¹⁴

¹⁰⁹ Sönmez Kutlu, **İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler**, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2000, s. 172.

¹¹⁰ Ebu’l-Huseyn Müslim İbnü’l-Haccâc el-Kuşeyrî, **es-Sahih**, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Çağrı Yay., İst., 1992, 1/211 (c.1, ss.102)

¹¹¹ Müslim, İman, 1/211 (c.1, ss.153)

¹¹² Ahmed İbn Hanbel, **Müsned**, Çağrı Yay., İst., 1992, c.1, s.340

¹¹³ Ahmed İbn Hanbel, **Müsned**, c.2, s.282, 317, 3230, 331, 387, 539; c.3, s.102; c.4, s.166; c.6, s.257.

¹¹⁴ Ahmed İbn Hanbel, **Müsned**, c.2, s.282.

Burada iki mesele açıklanmış oluyor: 1) Her şeyi Allah'ın yarattığı kabul ediliyor. Madem ki her şey yaratılmıştır, o halde Allah'ı da kimin yarattığı insanın aklına gelebiliyor. Böyle bir sorunun insanın aklına gelmesi, onun dinsizlikle Allah'ı inkar etmek kastı ve niyeti olduğunu göstermez. Allah'a samimi olarak iman edenin zihnine de böyle bir şey gelebilir. Demek ki böyle bir soru insanın öğrenme merakından doğmaktadır. 2) İnsan bu merakı geliştirir ve arzuladığı istikamete doğru onu çevirir veya ihmal eder ve sönüp gider. İnsan böyle sorularla bildiği ve hatta inandığı şeylerde şüpheye düşüyor ve doğrusunu araştırıyor. Şüphesini izale edebilecek bir otorite ve kuvvetli, sağlam bir bilgiye dayanmak istiyor.

Peygamber şüphe ve vesveseye düşen kimselere verdiği cevapta onların anlayış şekillerine göre hareket etmiştir. Önce böyle bir şüphenin imanı yok etmediğini anlatmak için, gerçek ve sağlam imana götüren bir sebep olduğunu ve böyle zihne ve hatıra gelen şeylerden korkulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Sonra bu gibi şüpheleri zihinde saklamanın ve onlarla zihni meşgul etmenin doğru olmadığını anlatmak için, hemen vazgeçmesini Allah'a imanını tazelemesini tavsiye etmiştir.

Şüpheye düşen bir kimse araştırmak zorunda kalacak ve daha kesin bir bilgiyle zihnini ve bilgisini kuvvetlendirecektir. Şüphesini ortadan kaldırmak için kendi ilim yapacak ve yeni bir şeyler öğrenecek taklitçi olmaktan kurtulacaktır.¹¹⁵

İman sadece bir ahlak alanı değil, aynı zamanda bir bilgi alanıdır. Bilgiyle kucaklaşmayan, akıl alanında ayağını sağlam noktalara basamayan, varlık ve oluştan kaçan bir iman Kur'an'da kendisine yer bulamaz. Varlık ve oluşla kucaklaşmak, şüpheye düşmek pahasına da olsa göz ardı edilemez. İmanın temel konusu olan Allah'ın varlığı ile ilgili şüpheye düştüklerini söyleyen sahabilerine Hz. Muhammed: 'İşte bu, imanın en güzel şekli, ta kendisidir' demiş ve Yaratıcı'ya 'bağlılarını şüpheyle yüz yüze getirdiği için' hamd etmiştir.

Şüphe olmadan merak olmaz, merak olmayınca da yürüyüş durur. Bunun anlamı şudur. Bilimin ve düşüncenin mayası ve besleyici kaynaklarından biri olan şüphe, İslam Peygamberi tarafından imanın dinamik bir boyutu haline getirilmiştir. Yaratıcı ile varlığın ikisi de Hak'tır. Varlığın incelenmesi ise şüphesiz mümkün olmamaktadır. Şüphe denemesini yaşamadan kesinliğe ulaşmak mümkün değildir. Kesinliğin ismi de Kur'an'da Hak'tır. Kesinliğe

¹¹⁵ Atay, a.g.m. s. 20.

ulařamayan, zan (sanı)'a yenik dűřer.¹¹⁶ Oysa ki 'Zannın Hak adına hiçbir deęeri yoktur.'¹¹⁷

Allah ve Hz. Peygamber dıřındakiler için, "O diyorsa doęrudur ve bir hikmeti vardır", anlayıřını bir tarafa bırakmak ve hikmeti řahıslarda aramak yerine, sűylenen sűzde, fikirde ve davranıřta aramak, esas takip edilmesi gereken yol olsa gerektir.¹¹⁸

Yukarıdaki ayet ve Hadislerden anlařıldıęı űzere, dini literatűrde dűřünme ve akılla doęruyu bulmaya bűyűk űnem verilmiřtir. Kesin inanmak ve kalbi tatmin etmek ancak dűřűnerek ve mantıksal çıkarımlarla oluřacaktır. Bu yűzden insanoęlu gűnlűk hayatında kesinlięi veya tam doęruluęu belirtmek için řűphe ile ilgili bir çok kelime ya da űbek kullanmaktadır. "Hiç řűphesiz", "řűphesiz", "řűphe yok ki", "řűphe gűtűrmez", "belki de" gibi. Bu sűylenen sűze kesin doęruluk katmak istenilmesindendir. Genelde karřı tarafı ikna için bu kelimeleri kullanılır. İřte en űnemli řey demek ki sűylenilenin ya da yazılanın doęruluęuna inanmaktır. İnsanın içindeki řűphe duygusu ve bunu ortadan kaldırmak için arařtırma var oldukça, bir çok insanın kendisi için "doęru"ya ulařacaęı ve "doęru" için çalıřacaęı sűylenebilir.

4. ARAřTIRMADA YűNTEM VE UYGULAMA

A. ARAřTIRMANIN EVREN VE űRNEKLEMİ

Arařtırmanın evrenini toplumun en dinamik kesimini temsil eden gençlik kesimi oluřturmaktadır. űrneklemi ise, gençlik kesimi içersinde dini řűphe içersinde olan hem okuyan hem çalıřan hem de iřsiz gençlerden oluřan 50'si műlakat ve 353'ű anket olmak űzere toplam 403 kiřiyle sınırlı tutulmuřtur. Dięer illerdeki gençlere ulařma ve iletiřim kurma imkanı zorlukları gűz űnűne alınarak, arařtırıcının bulunduęu bűlge olan Samsun- Sinop illeri esas alınmıřtır. Elde edilen bulgular dięer bűlge ve illerde yer alan ve din fenomeni içerisinde çeřitli konularda řűpheleri olan űęrencilere genellenmiřtir. Toplumdaki gençlik kesiminin arařtırmaya konu olmasının nedeni; ergenlięin fırtınalı dűnemlerini geride bırakmıř, yetiřkin yařamına kendini hazırlamada belirli bir olgunluęa ulařmıř, çalıřan, iřsiz ya da yűksek űęrenim bařarısı kazanmıř gençlerin dini řűphelerini ortaya çıkarmaktır.

¹¹⁶ Yařar Nuri űztűrk, "İman ve Kűrlűk", <http://www.stargazete.com/yazarlar/ynozturk/2002/03/02/>, 02.03.2002.

¹¹⁷ Kur'an (53) : Necm, 28, (10) : Yunus, 36.

¹¹⁸ Koç, a.g.m., s. 76.

B. ARAŞTIRMADA BİLGİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmamızda bilgi toplama yöntemi olarak görüşme (mülakat) ve anket yöntemi seçilmiştir. Mülakat (interview), sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniğidir. İnsan yaşamında, görüşmenin önemli ve o kadar da eski bir yeri vardır.¹¹⁹ Burada Socrates'i ve onun milattan 400 yıl önce, soru-cevap yoluyla yapmakta olduğu öğretimi hatırlamadan geçmemek gerekir. Bu durumu çağımız bilim adamlarından Floyd Allport şöyle belirtmiştir: “Bir kimsenin ne düşündüğünü bilmek istiyorsanız en iyi yol kendisine sormaktır.”¹²⁰

Mülakat, bireylerin çeşitli konulardaki bilgi, düşünce, tutum ve davranışları ile bunların olası nedenlerinin öğrenilmesinde en kestirme yol olarak kullanılmaktadır. Mülakat yöntemiyle belirli konularda toplumun ya da ilgili kesimin düşüncesini saptamak amaçlanır. Bu yönüyle bilimsel araştırma türlerinden “kanı araştırması” bölümüne girmektedir.¹²¹ Son zamanlarda araştırmacılar mülakat metodunu ferdi vakaları detaylı olarak ortaya koyduğu ve araştırmacının incelediği kişi veya grubun dünyasına girmesini sağladığı için etkili ve kullanışlı bulmuşlardır.¹²²

Birçok kimse düşündüklerini açıklamada sözlü anlatımı yazılı anlatıma tercih eder. Bunun başlıca nedenleri arasında yazı ile yanlış anlamaların daha çok olabileceği, ek açıklamalarda bulunma olasılığının sınırlı olması, verilen bilgilerin, belgelenmiş bir sorumluluğunun yüklenilmek istenmemesi ile görüşmenin, çoğunlukla daha rahat ve daha az zaman alması sayılabilir.¹²³ Araştırmamızın yüz yüze bir ilişkiye dayanması, verilerin elde edilmesinde açıklık ve kesinlik kazandırır. Konuyu daha fazla aydınlatmak için yeni sorular sorma olanağı vardır.¹²⁴

Mülakatta, söylenenlerin yüzeysel anlamlarının yanı sıra gerçek ve derinliğine anlamları da çıkartılabilir. Yapmacık cevapların ayıklanabilme ve gerçeklerin ortaya

¹¹⁹ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Bilim Yayınları, Ankara, 1986, s. 174.

¹²⁰ Saim Kaptan, **Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri**, Bilim Yayınları, tsz., ss. 180-181.

¹²¹ Bkz. Zeynel Dinler, **Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri El Kitabı**, Ekin Kitapevi Yay., Bursa, 1998, s. 10.

¹²² Bkz. Ali Köse, **Neden İslam' ı Seçiyorlar**, İsam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 9.

¹²³ Karasar, a.g.e., s. 174.

¹²⁴ Halil Seyidoğlu, **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1997, s. 35.

İC. T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
MÜHÜRÜ

çıkartılabilme olasılığı yüksektir. Araştırmacı karşılaştığı her karanlık noktayı, anında soracağı sorularla aydınlatma olanağına sahiptir.¹²⁵

Mülakat yöntemiyle yapılan araştırmada, nasıl hareket edileceği, hangi soruların sorulacağı, hangi davranışların teşvik edileceği gibi noktalar daha kesin olarak saptanıp bir dereceye kadar standartlaştırıldığında¹²⁶ objektifliğin daha yüksek olacağı düşünülmektedir. Standartlandırılmış olan görüşmelerin sonuçlarını aynı konudaki başka soruşturmalara karşılaştırmak, benzerlik ve karşıtlıkları saptamak daha kolaydır.¹²⁷

Bununla beraber, görüşme yöntemi bilgi toplama metodu olarak seçildiğinde, bunun dikkatle planlanması gerekmektedir. Planlama işinde üzerinde durulması gereken konular şunlardır:

1. Verilerin kimlerden toplanacağı, örneklemin saptanması,
2. Ne gibi bilgilere ihtiyaç olduğu,
3. Görüşme yeri ve zamanının saptanması,
4. Görüşmeyi kimlerin yapacağı,
5. Ne gibi görüşme şekli izleneceği,
6. Görüşme sonuçları güvenilirliğinin nasıl irdeleneceği.¹²⁸

Yine araştırmacı şüphelendiği ya da açıklığa kavuşturulması gereken noktalarda ek sorular ve açıklamalarla bu durumların kontrol edilmesi yoluna gitmelidir. Deneklere içtenlikle, alıştırarak ve ilgisini çekerek konuya girilmelidir. Görüşmenin dostça bir havada olması sağlanmaya çalışılmalıdır. Görüşmenin amacı ve konusu açıkça belirtilmelidir. Sorulara geçmeden önce kendini rahat bir durumda ve konuşmaya hazır hale geldikten sonra deneğe sorular yöneltilmelidir. Görüşmeci görüşme yapılırken nazik, temiz giyimli, karşısındakine karşı saygılı, mütevazı, zeki görünümlü ve sempatik olmaya özen göstermelidir.

¹²⁵ Karasar, a.g.e., s. 174.

¹²⁶ Kaptan., a.g.e., s. 182.

¹²⁷ Kaptan, a.g.e., s. 184.

¹²⁸ Kaptan, a.g.e., s. 183.

Araştırmada amaç, bulguları evrene ve başka gruplara genelleyeabilmektir. Bunu yapabilmek için görüşme yapılacak, bilgi istenecek kimselerin geniş bir grubu ve alanı temsil edebilmesi; başka bir deyişle kabul edilmiş örnekleme tekniklerinden biri yoluyla seçilmiş olması gerekmektedir. Görüşülecek kişilerin kimler oldukları, verecekleri bilgilerin eldeki konu için verimli olup olamayacağı, kişilerin özellikleri, istenilen bilgilere ters düşen bir tutumları olup olmayacağı, soruların onların inançları, kişilik özellikleri ve diğer durumları ile çelişki içinde olup olmayacağı ve sorulara cevap vermeyi isteyip istemeyecekleri dikkate alınmalıdır.¹²⁹

Görüşmenin başarıya ulaşabilmesi için kaynak kişinin yeterince güdülenmesi gerekmektedir. Bunun için de sorular açık ve anlaşılır olmalı, kayıt sistemi de iyi geliştirilmiş olmalıdır. Bu ise, rahat bir görüşme yeri de dahil olmak üzere fiziki ve psikolojik hazırlıkları da gerektirir. Görüşmede önemli olan, kaynak kişilerin gerçeği söylemek için, yeterince güdülenebilmesi ile istenen verilerin noksansız alınabilmesidir.¹³⁰

Mülakatta, görüşmenin yapılacağı yer, zaman ve durum dikkate alınmalıdır. Bunun için görüşülecek kimselerle daha önceden çeşitli vesilelerle ilişki kurmak gerekir. Bu ilişki telefon ve arkadaş aracılığıyla sağlanabilir. Sorulara cevap verecek kişinin, konuşmaya hazır, ruhen ve bedenen sakin bir durumda olması; görüşme için seçilecek yerin de sessiz ve rahat olması gerekmektedir.¹³¹

Araştırmada kullanılan ikinci metot da ankettir. Anket, alan araştırmalarında veri toplamak için çok yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde araştırmacı ile veri kaynağı olan denek arasındaki iletişim, yalnızca yazı ile yapılır. Bu yöntemle veri toplama diğer yöntemlere göre daha ucuz ve kolay olmaktadır. Ayrıca geniş bir gruba ulaşma imkanı vardır. Örneklemin evreni temsil etme gücü yüksektir. Sonuç olarak bilgilerin dış geçerliği yükselir. Anket, cevaplayan kişi tarafından hiç kimsenin etkisi olmadan doldurulur, böylece objektiflik artar. Anketi cevaplayan kişi verdiği cevapların kontrolünü tekrar tekrar yapabilir. O nedenle cevapların güvenilirliği artar.¹³²

¹²⁹ Kaptan, a.g.e., s. 182.

¹³⁰ Karasar, a.g.e., s. 178.

¹³¹ Kaptan, a.g.e., s. 183.

¹³² Ali Doğan Arseven, *Alan Araştırma Yöntemi*, Gül Yayınevi, Ankara, 1993, ss. 109-111.

Bu avantajların yanında anket tekniğinin dezavantajları da vardır. Anketler ancak okuma-yazma bilenler tarafından doldurulabilir, anketleri tam olarak cevaplayanların oranı daima düşüktür, anketi cevaplayanın anlayamadığı soruları hazırlayana sorma imkanı genelde olmaz.¹³³ Anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilen bir alan araştırması, kesitsel olarak, direkt olgulara karşılık gelen birebir ipuçları verir. Bunun yanı sıra denekler sorulanları bazen içsel kazanımları yönünde değil de zihni ölçülerine veya beklentilere göre cevaplayabilirler.¹³⁴

Bu dezavantajları ortadan kaldırmak için, anket soruları herkes tarafından anlaşılır açık bir dille yazılır, dini inanç, ideolojik görüş v.s. gibi deneği rahatsız edici kavramlar kullanılmaz, kısa cümlelerden oluşur. Anketteki sorulardan önce hazırlayanın kimliği ve adresi açıkça belirtilir. Daha sonra bağımsız değişkenlerle ilgili sorular yöneltir. Sorular kolaydan zora doğru dizilir. Sorular gruplara ayrılmışsa her grubun başına bir açıklama koymakta yarar vardır. Anketin bitiminde mutlaka bir teşekkür ifadesi yer alır.¹³⁵

C. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Bu amaçla araştırma konusu tespit edildikten hemen sonra konuyla ilgili yapılan çalışmalar önce internetten ve diğer üniversitelerin kütüphanelerinden taranmıştır. Konuyla ilgili yapılan az sayıda araştırma bulunmuştur. Araştırmacı, İstanbul ve Ankara'da çeşitli üniversite ve devlet kütüphanelerine giderek araştırmanın teori bölümüyle ilgili literatür taraması yapmıştır. Toplanan bilgiler bilgisayar desteğiyle kayda alınmıştır.

Araştırmanın uygulama bölümünde ise, bu konudaki literatür göz önünde bulundurularak bir soru listesi hazırlanmıştır. Bu, din konusunda şüphe eden genç için bir sınırlandırma olarak düşünülmemelidir. Şüphesi olan genç, istediği konuda detaya girmiş, araştırmacı da mülakat sırasında ek sorularla müdahale etmiş ya da anlaşılmayan konular hakkında açıklama isteğinde bulunabilmiştir. Anket uygulanan gençlerde ise cevaplar açık uçlu olarak verileceği için burada da herhangi bir sınırlama

¹³³ Arseven, a.g.e., s.111.

¹³⁴ Yurdağül Mehmedoğlu-Ali Ulvi Mehmedoğlu, "Din Eğitiminin Yöntem Geliştirme Arayışlarına Psikolojinin Etkileri", <http://www.academical.org/dergi/MAKALE/s7dinegitiminin.htm>, Kasım 2000-Nisan 2001, S. 7-8.

¹³⁵ Arseven, a.g.e., ss. 117-119.

getirilmemiştir. Sorular, şüpheli gencin, şüphesinin kaynağının öğrenilmesi ve şüpheyne neden olan etkenlerin tümünü kapsayacak tarzda hazırlanmıştır.

Mülakat ve anket sorularının birinci bölümü, kişisel bilgileri, gencin dini altyapı olarak kendisini nasıl tanımladığı ve dini bilgilerini nereden aldığı konularına aittir. İkinci bölüm, gencin sahip olduğu dini şüphe alanlarını incelemektedir. Üçüncü bölüm gencin dini şüpheyne düşmesindeki etkenleri araştırmaktadır. Dördüncü ve son bölüm ise, bu dini şüphelerin ortadan kaldırılması için nelerin yapılması gerektiği ve sonuçların değerlendirilmesini içermektedir.

Mülakata katılacak gençlerin tespit edilebilmesi için esas konu olan gençlik kesimiyle ilişki kurmaya çalışılmıştır. Çeşitli gençlik gruplarındaki bireylerle görüşülerek konu anlatılmış ve bu konuyla ilgilenenlerle istedikleri mekan ve zamanlarda mülakatların gerçekleştirileceği söylenmiştir. Mülakat yapılmak için araştırmacı ön görüşmeler yapmak amacıyla çeşitli genç gruplarındaki bireylerle irtibata geçmiş, konuyu etraflıca anlatmıştır. Mülakattan önce şüphesi olan gençlere araştırmanın değerlendirmelerinde objektif olunacağı ifade edilmiştir. İsteksiz oldukları konularda fazla bilgi vermeleri için ısrar edilmemiştir. Mülakatlar çoğunlukla gençlerin ya da araştırmacının evinde yemek veya çay sohbetinden sonra yapılmış ve rahat bir ortam sağlanmasına çalışılmıştır. Böylece alınacak bilgilerin daha sağlıklı olması için uygun ortamın hazırlanmasına özen gösterilmiştir.

Mülakat soruları kişinin çocukluğundan başlamak üzere şimdiki ana gelinceye kadar kronolojik bir düzende gerçekleştirilmiştir. Süre ise 45-60 dakika ile sınırlandırılmıştır. Yapılan sohbetler mülakat yapılan kişilerden izin alınarak teybe kaydedilmiştir. Araştırmanın sonuçları yazılırken kimliklerini açığa çıkaracak herhangi bir bilginin kullanılmayacağı hususunda sözlü teminat verilmiştir.

Araştırmada vakti sınırlı olan ya da yazmayı konuşmaya tercih eden gençlere anket uygulanmıştır. Araştırmacının bulunduğu Samsun ve Sinop illerinde gençlik kavramı içerisinde yer alan toplumun her kesimine ulaşmaya çalışılmış; fakat genelde anketlere cevap verenlerin üniversite mezunu ya da okuyan öğrenciler olduğu tespit edilmiştir. Bir çok üniversite öğrencisi de ilgisiz olduklarından dolayı katılmayı kabul etmemişlerdir. Anketler araştırmacının tanıdığı kendi tanıdığı öğrenciler aracılığıyla değişik fakültelerdeki kişilere ve gençlik kesimi içerisinde yer alan diğer bireylere okul

dışında uygulanmıştır. Bunlardan ayrı olarak İlahiyat Fakültesi öğrencilerine de halktan ve arkadaşlarından kendilerine sorulan şüphe konuları ve kendilerinin bizzat yaşadığı şüphe konuları hakkında anket yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan anket ve mülakat tekniğiyle elde edilen veriler, birlikte, bilgisayar ortamında değerlendirilmiştir. Veriler değerlendirilirken elde edilen şüpheler konu başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. Anket ve mülakatlarda birbirine benzer ya da aynı şüpheler tek paragrafta birleştirilip tek görüş olarak sunulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Araştırmamızın bu bölümünde araştırmada kullanılan mülakat ve anket tekniklerinden elde edilen sonuçlara değinilecektir. Önce araştırmaya katılan 403 gencin kişisel bilgileri verilecek daha sonra da şüphe alanları on ana başlık halinde verilecektir.

A. KİŞİSEL BİLGİLER

a. Cinsiyet Durumu

Tablo 1. Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyete göre dağılımları:

Cinsiyet	Sayı	%
Erkek	213	52.8
Bayan	190	47.2
Toplam	403	100.00

Araştırma örnekleminin %52.8'i erkek gençlerden, %47.2'si de genç bayanlardan oluşmaktadır. Dağılımın eşit olmasına özen gösterilmiştir.

b. Öğrenim Durumu

Tablo 2. Araştırmaya katılan gençlerin öğrenim durumlarına göre dağılımları:

Öğrenim Durumu	Sayı	%
İlk okul	5	1.24
Ortaokul	3	0.74
Lise	23	5.71
Üniversite	372	92.31
Toplam	403	100.00

Öğrenim durumlarına bakıldığında üniversite mezunu ya da devam eden öğrencilerin diğer gruplardan sayı bakımından daha fazla olduğu görülmektedir. Araştırma süresince toplumdaki bütün gençlik kesimlerine ulaşılmaya çalışılmış fakat anketleri dolduran ve mülakata katılan gençler genelde üniversite okuyan öğrencilerden oluşmuştur. Geçerli kabul edilen bulguların genel olarak üniversite öğrencisi ya da mezunları tarafından verildiği tespit edilmiştir.

c. Ekonomik Durum

Tablo 3. Araştırmaya katılan gençlerin ekonomik duruma göre dağılımları:

Ekonomik Durum	Sayı	%
Zengin	23	5.71
Orta	316	78.41
Fakir	48	11.91
Çok fakir	16	3.97
Toplam	403	100.00

Tablo' ya bakıldığında araştırmaya katılan gençlerin kendi ifadelerine göre %78.4 gibi yüksek bir bölüm ekonomik durumlarını orta olarak nitelendirmiştir. %11.9'luk bölümün fakir, %5.7'lik bölüm çok zengin, %3.97'lik bölüm de çok fakir olarak belirtilmiştir.

Örnekleme oluşturan gençlerin çoğunluğu Türkiye'nin karakteristik ortalamalarından biri olup, orta ekonomik seviyedendir. Diğer araştırmalar incelendiğinde genelde oranın paralel çıktığı görülmektedir.¹³⁶

¹³⁶ bkz. Kaya, a.g.e., s.122; Apaydın, a.g.t., s. 31; Aydın, a.g.t., s. 58; Bayyigit, a.g.t., ss. 61-62; Bahadır, a.g.t., ss. 52-53.

d. Meslek Durumu

Tablo 4. Araştırmaya katılan gençlerin mesleklerine göre dağılımları:

Meslek	Sayı	%
Öğrenci	351	87.1
Çalışan	33	8.19
İşsiz	12	2.98
Ev Hanımı	7	1.73
Toplam	403	100.00

Araştırmaya katılan öğrenci grubunun, toplam sayının %87 sini oluşturduğu görülmektedir. Bir meslek sahibi olan % 8.1, işsiz % 2.97, ev hanımı % 1.48 olduğu görülmektedir.

Görüldüğü gibi araştırmamıza toplam 403 kişi katılmıştır. Genele bakıldığında üniversite mezunu ya da öğrencilerinin araştırmaya katılanlar arasında en fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun araştırmanın bilimselliğine daha büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yine araştırmaya katılan gençlerin ailelerinin ekonomik bakımdan genelde orta sınıfı teşkil ettiği tespit edilmiştir. Her kesimden gence ulaşılmış fakat anket ve mülakatları geçerli kabul edilenler genelde orta sınıf aileye sahip üniversite öğrencileri olmuştur.

Verilen bu kısa bilgilerden sonra araştırmaya katkı sağlayacağını düşündüğümüz konulara geçmek istiyoruz. Gençlerin yaşadığı dini şüphe konularına geçmeden önce, kendi dini bilgi altyapıları, bu dini bilgilerini nereden ve ne zaman aldıkları ve ailelerinin dini düşünce ve hayat tarzlarının nasıl olduğunu tespit etmenin konunun daha sağlıklı anlaşılması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Öncelikle gençlere sordüğümüz sorulara cevap verebilmeleri için belirli bir dini bilgi alt yapısına sahip olmaları gerektiği düşüncesindeydik. Bu konuyla ilgili olarak da aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

e. Dini Bilgi Alt Yapı Durumu

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Gençlerin Dini Bilgi Altyapı Seviyeleri:

Altyapı	Sayı	%
Yeterli	138	34.24
Kısmen yeterli	193	47.89
Yetersiz	72	17.87
Toplam	403	100.00

Araştırmaya katılan gençlere sorulan “Dini bilgi alt yapınızın yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplarda; kısmen yeterli ve yeterli cevabı verenlerin toplamı %82.09’ dur. Geriye kalan % 17.86’lık bölüm de dini bilgi alt yapılarının yetersiz olduğunu belirtmişlerdir.

ea. Dini Bilgi Altyapıları Yeterli Olmayanların Görüş ve Yorumları

Mülakat ve anketlere katılan gençlerin yaklaşık %18’lik bölümü “yeterli değil” cevabını vermişlerdir. Bunu da kendileri çeşitli sebeplere bağlamışlardır. Gençlerin verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde karşımıza şunlar çıkmaktadır:

1. Sadece ilk ve orta öğretimden alındığı için yetersiz olması,
2. Çevrede dini uygulayan kişilerin yokluğu, gencin kendi kendini yetiştirmeye çalışması,
3. Ailenin İslami anlamda bir yaşantısının olmasına rağmen, dini bilginin, altyapısının oluşacağı çocukluk döneminde verilmemesi,
4. Sadece bazı büyüklerden kulaktan dolma taklidi bilgiler öğrenilmesi. Okul dışındaki yaygın din öğretimi kurumuna gidilmemesi,
5. Yol gösterici rehber olmaması,
6. Sosyal çevre ya da arkadaş çevresinde dini konuların konuşulmaması ve ilgi duyulmaması,

7. Dini ibadetlerin yapılamaması dolayısıyla kendini dini konularda yetersiz hissetmesi.

Genelde dini anlamda bilgisinin yetersiz olduğunu ifade edenler ailelerinden bu konuda destek göremediklerini, kendilerine bir rehberin olmadığını, kendi ilgi ve meraklarının olmadığını, bağımsızlık duygusunun her şeyden üstün geldiğini, yakın çevrede dini davranışları uygulayan insan olmadığından dolayı dine karşı ilgi duymadıklarını belirtmektedirler.

eb. Dini Bilgisi Kısmen Yeterli veya Yeterli Olanların Görüş ve Yorumları

Dini bilgisinin kısmen yeterli veya yeterli olduğunu söyleyenlere bakıldığında dini bilgilerin en çok alındığı yerlerin aşağıdaki gibi olduğu görülmektedir:

1. Aile büyüklerinin olumlu anlatımları ve gidilen ortamlardan,
2. İçinde bulunulan cemaat sayesinde bilgiler,
3. Yetiştirme yurdunda,
4. Özellikle İç Anadolu'da ve muhafazakar kesimde olunması sebebiyle, ilk okuldan başlayarak,
5. Kur'an Kursu ve cami, ayrıca bilgisine güvenilen hocalardan ve lisede din derslerinde,
6. Bir çok dinin ibadetlerinin, temel felsefesinin genç tarafından bilinmesinden dolayı yeterli olduğu,
7. Yaşanılan ülkenin Müslüman olmasından dolayı din eğitiminin zorunlu olması ve toplum ve aile fertlerinin bir çoğunun dine bağlı olması.

Dini bilgisinin yeterli olduğunu söyleyenlerin ifadelerinden genelde Anadolu dediğimiz bölgede yaşayan gençler, aile, Kur'an Kursu, camideki yaz kursları, çevre, okuyarak-araştırarak, çeşitli vakıf ve cemaat yurtlarında kalarak dini bilgileri elde ettiklerini ifade etmişlerdir.

Çeşitli yerlerden sadece ibadetleri öğrenen ve yerine getiren gençler, genel manada dini bilgilerinin yeterli olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer taraftan fikirleri dine

yakın olmayan ya da dini konularda şüphe duyan gençlerin büyük bir kısmı da dini bilgilerinin yeterli olduğunu ifade etmişlerdir.

f. Dini Bilgilerin En Fazla Alındığı Yer ve Zaman

Araştırmaya katılan gençler, temel dini bilgilerini en çok nereden aldıkları sorulmuştur. Buradan alınan cevaplardan en fazla dini bilginin okullardaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ve ailelerden alındığı, ikinci olarak en fazla bilgiyi gencin kitaplardan kendi imkanlarıyla ve araştırarak aldığı, üçüncü olarak cami ve Kur'an kurslarından, dördüncü olarak ilahiyat fakültesinden bilgilerini edinenler, beşinci sırada çeşitli vakıf ve özel yurtlardan bu bilgileri alanlar, altıncı olarak çevrede dini bilgisine güvenilen kişilerden, yedinci olarak da arkadaş ve okuldan aldıklarını ifade edenler olarak belirlenmiştir. İnsan toplumla iç içe yaşaması nedeniyle arkadaş, çevredeki insanlar, kitle iletişim araçları gibi şeylerden her an yeni bir bilgiyle karşılaşması mümkündür. Gençlerin yetiştikleri ortam, aldıkları eğitim, aile yapısı, kendi ilgileri, siyasi veya felsefi ideolojileri, çevre ve arkadaşın etkisi gibi bazı faktörlerin, gençlerin dini bilgi edinmede yararlandığı önemli kaynaklardan olduğu anlaşılmıştır.

Gençlerin büyük bir kısmı dini bilgiyi çocukluk çağında aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu sıralamada ikinci olarak “çocukluktan şimdiye kadar olan süreçte halen devam ediyor” diyenler, en son olarak da “üniversiteye hazırlık dersanesinde” cevabını verenler bulunmaktadır.

Ailenin verdiği din eğitimi ve okul dışında camide, Kur'an Kursu'nda,¹³⁷ arkadaş çevresinden, bilgili görülen insanlardan veya özel vakıf ve cemaatlerden¹³⁸ din eğitiminin alındığı tespit edilmiştir.

g. Ailenin Dini Tutumu

Dini tutum, kişinin dine ve dinle ilgili olan durumlara karşı olumlu ya da olumsuz duygu, düşünce ve davranış durumu içinde olma eğilimidir.¹³⁹

¹³⁷ Bkz. Hökelekli, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, s. 40.

¹³⁸ Bkz. Hasan Basri Arıcı, “Çevre Değişmesi ile Dini Hayat Arasındaki İlişkiler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1995, s.157.

¹³⁹ Kaya, a.g.e., 35.

Burada araştırmaya katılan bireylerin ailelerinin dini davranışları ve buna bağlı olarak tutumları öğrenilmeye çalışılmıştır.

Ailelerin gencin olumlu veya olumsuz dini tutum edinmesinde etkili bir faktör olduğu düşünüldüğünde, araştırma sonuçlarından genelde ailelerinin dini davranışlarının ve tutumlarının olumlu olduğu görülmektedir. İbadetlerini yerine getirenler ve gencin dine karşı olumlu bir tutum geliştirmesinde etkili olan aileler ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ibadetlerini yerine getirmeyen aileler, üçüncü sırada sadece Allah'a inanan fakat dine karşı ilgisiz aileler, dördüncü sırada inançsız aileler yer almıştır.

h. Gencin Yetişmesinde Ailenin Sağladığı Ortam

Bu kısımda ailenin gence çeşitli konularda baskı yapıp yapmamasına göre durumları ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde gençlerin büyük kısmı “baskı uygulamadılar, rahat yetiştim” cevabını vermiştir. İkinci sırada “nazıkçe bilgilendirilenler ve yönlendirilenler” yer almaktadır. Üçüncü sırada “gencin dini konulardaki seçimi aile tarafından kendisine bırakılanlar”, dördüncü sırada “aileden kesinlikle baskı görenler”, beşinci sırada “küçük yaşlarda baskı altında olan fakat şu anda herhangi bir baskı altında olmayanlar” yer almaktadır.

Baskıcı ailelerde yetişen gençler şu görüşlere yer vermiştir:

“Babam hacca gitti, ilk başta şiddete dayalı değil de psikolojik bir baskı uygulandı.”

“Ailem, baskı, hatta dayak uygulaması yapmıştır. Dinimi yaşamam için, dini öğretmek için her çeşit baskıyı yapar.”

“Bazı konularda baskı değil de kısıtlama yaparlar. Bu da onların en doğal hakkı, yine de rahat bir ortamda yaşadığımı söyleyebilirim.”

“Sekiz-dokuz yaşlarında başladı; mesela Ramazan bayramlarında sabahları babam mukabeleye gider, o zaman beni de götürürdü bu benim zoruma giderdi. Sonra okula giderdik, baba tek hakimdi, korkardık. Ben ödüllendirerek bir şeyler öğretmeye karşıyım. “Sen şu duayı öğrenirsen şunu alacağım sana” dediler, bundan dolayı ben uzaklaştım. Kesinlikle baskı gördüm.”

“Geleneksel din anlayışına sahip olup bazı konularda baskı uygularlar.”

“Baskı yaptıkları konu “Allah’ın yap” dediklerini yapmamı istemeleridir. Buna da baskı denilemez, çünkü görevleri bunları öğretmek. Ailemin bu tutumundan memnunum.”

“Toplumun geneline bakıldığında daha az muhafazakar ama dolaylı yoldan manevi bir baskı var. Yani dini bir görevi yerine getirdiğimizde gözlerindeki mutluluk duygusu. Babam beş vakit namaz kılmadığı halde benden teravihlere gitmemi ister.”

“Sırf annemi kırmamak için bayram namazına abdestsiz gittim. Bunu aileme karşı saygımdan dolayı yaptım. Yedi kardeşiz, altısının inancı tamdır ve ibadetlerini yerine getirirler, içlerinde sadece ben inanmıyorum. Babam din hususunda doğru bildiği şeyden şaşmayan biridir. Bana kendisince dini bilgi vermeye çalışmış.”

“Rahat ortamda değildim, ailemle iç içe yaşamadım, iki yaşında babam beni terk ettikten sonra annem yetiştirme yurduna verdi. Kız kardeşim annemin yanında kaldı. İki yaşından on sekiz yaşına kadar yurttan yetiştim, orada baskı yoktu, ama çok da rahat değildi. Disiplin açısından sıkıldım.”

“Ben dört dörtlük özgür ortamda yetişmedim. Ailem tabii ki kendi yetiştirme tarzlarından daha fazla özgürlük tanıdılar.”

“Tabii ki toplum şartlarına göre bazı şeyler kısıtlandı, hareketler eleştiri aldı.”

Buraya kadar baskıcı ailelerde yetişen gençlerin görüşüne yer verdik. Baskı yapan aile çok fazla sayıda olmamasına rağmen bu tür ailelerde gençlerin kendilerini çok rahat ifade edemedikleri, fikirlerini açıklayamadıkları ya da yaşadıkları ortamda veya olayları anlatırken verdikleri tepkilerde reaksiyoner oldukları gözlenmiştir. Genelde geleneksel din anlayışına sahip ailelerde baskı ve özellikle kız çocuklarına hareketlerde kısıtlama getirildiği gözlenmiştir.

Şimdi herhangi bir konuda baskı yapılmaksızın nazikçe yönlendirilen ya da rahat yetişen gençlerin görüşlerine yer verip, sonra da bu konuyla ilgili görüşlerimizi belirtmek istiyoruz:

“Ailem dindardır fakat üzerimde baskıcı olmadılar, bu sebeple dinden biraz uzak kaldım belki de!”

“Baskıdan ziyade benim menfaatime olan güzel şeyleri tavsiye niteliğinde bana hatırlatırlar. Din eğitimimde destek ve kısmen örnek olduklarını söyleyebilirim. Sevdirerek yaşatma prensibiyle yetiştirildim.”

“Baskı gördüğümü söyleyemem ama yönlendirildim diyebilirim.”

“Ben ailemin yanında fazla kalmadım ama tipik bir Anadolu aile yapısının hakim olduğu bir ailem var. Kimi konularda baskıcı, kimi konularda ise gevşek davranıyorlar.”

“Dini duyguları zayıf olan bir aileden geldiğim için dinin kurallarına hiç bir zaman uymadım ve dini bilgi edinmeyi düşünmedim.”

“İbadete zorlamadılar, temel bilgileri verdiler, geri kalanı vicdanıma bıraktılar.”

“Kesinlikle özgür bir ortamda yetiştim, baskı görmedim. Bu da şimdiki yapımın ortaya çıkmasında en büyük etken. Bunun için de bana gösterilen dini her açıdan inceledim.”

“Ailem demokrattır, din konusunda özellikle kesinlikle baskıda bulunmaz. O da babasından gördüğü gibi dini özgür düşünme gücü olarak görüyor. “Karşına öyle insanlar çıkacak ki dine bağlanmana veya uzaklaşmana sebep olabilir” diyordu babam.”

Bir başka açıdan bakıldığında şimdi yer vereceğimiz görüş ailelerin gençleri çok fazla düşündüğü konusunda güzel bir örnektir. Aile çocuğuna mutlu bir gelecek sağlamak için elinden geleni yapmaktadır. Bu yüzden de genç üniversiteye gelse bile onu çeşitli konularda kısıtlamaktadır. Geleneksel-Türk aile yapısından kaynaklanan bazı kaygıları olabilmektedir. Gencin çeşitli olumsuz fikir ve ideolojilerden etkilenmemesi için onu öğütlemektedir. “Ailem önce meslek edinmemi istiyor. Benim sadece ders kitapları ile haşır-neşir olmamı yeğliyor.”

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi baskıcı olmayan ailelerde yetişen gençlerin genelde kendilerini özgür olarak ifade ettikleri ve kendilerine güvenlerinin yüksek derecede olduğu, ailenin doğruyu bulmayı gence bıraktığı için kişilik yapısının oluşmasında önemli etken olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında tavsiye niteliğinde bazı yönlendirmeler de söz konusu olabilmektedir. Gençler de bunlardan şikayet etmemektedirler.

B. Konu Başlıklarına Göre Şüphe Alanları:

Araştırma sonucunda elde edilen verilerde araştırmaya katılan gençlerin büyük çoğunluğunun anket ve mülakatta belirtilen imani ve itikadi alanlara kayıtsız şartsız inandığı ve bu konularda şüpheleri olmadığı tespit edilmiştir. Bu tip gençler inançlarını kişinin bozulup parçalanmasına karşı en önemli siper olarak görmektedirler.¹⁴⁰ Diğer araştırmalar da bunu destekler mahiyettedir.¹⁴¹ Araştırmadaki şüphe konularının daha iyi anlaşılması için şüphe alanları, olumlu, olumsuz ve çelişkide olan ve ilahiyat fakültesinden elde edilen görüşler olarak dört gruba ayrılmıştır. Olumlu olarak belirtilen görüşlerde genelde inançlı kişilerin görüşlerine yer verilmiş ve alınan cevapların genelde şüpheler değil de merak edilen sorular olarak ele alınmıştır; olumsuz ve çelişkide olan görüşler alanında belirtilenler ise genel olarak inancı zayıf olan ve dini konularda şüphesi ve eleştirileri olan gençlerin görüşlerine yer verilmiştir. İlahiyat fakültesi öğrencilerinin de kelami konularda şüpheleri olduğu ve kendilerine özellikle bu şekilde sorular yöneltildiğini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan gençlerde ilk sırada inançları tam olanlar, ikinci sırada çelişkide görüş bildirenler ve üçüncü olarak da olumsuz tutum bildirenler yer almıştır.

a. Allah'ın Varlığı ve Özellikleri Konusundaki Şüpheler

aa. Allah'ın Varlığı ve Özellikleri Konusunda Olumlu Tutum Geliştirenler:

Allah'a inanç konusunda olumlu tutum geliştiren gençler Allah'a inandıklarını fakat O'nun çeşitli özellikleri konusunda sadece merak ettikleri soruları aktarmışlardır. Onlardaki açıklamalar gerçek bir şüpheden ziyade, aydınlatılmasını istedikleri ve açıklayamadıkları sorulardan ibarettir.

Alınan cevapların bazılarında şüphesiz kesin olarak Allah inancının varlığı görünmektedir: “Bence Allah insanı yaratırken ve yaşamını değerlendirirken hiçbir zaman adaletsizlik yapmaz. Allah'ın varlığına, birliğine ve Muhammed'in onun elçisi olduğuna inanıyorum. Bu varlığı hissetmek beni rahatlatıyor, bana güç veriyor, yalnız

¹⁴⁰ Kobert Sullivan, *A Matter of Faith*, Greenwood Pres, London, 1996, s. 3.

¹⁴¹ Bkz. Ekrem Kırca, *Üniversite Öğrencilerinde Dini İnançlarla İlgili Tutumların Yeri ve Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Tarihsiz, ss. 76-77; Fırat, *a.g.t.*, s. 92; Koştaş, *a.g.e.*, s. 22; Türk Gençliği 98; *Suskun Kitle Büyütec Altında*, İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırmalar Merkezi tarafından Konrad Adenauer Vakfı için hazırlanan bu ankete katılan 2210 kişiden 1984'tü Allah'a ve dine inandığını belirtmiştir. s. 72.

olmadığımı hissediyorum. Allah'ın varlığı konusunda; acaba var mı? Nasıl var olduk? diye, hiçbir zaman şüphe duymadım; çünkü öyle bir aileden gelmiyorum. Şüphe değil de bilgisizlikten kaynaklanan meraklarım var. Allah'ı Teala'nın varlığından şüphe Müslümanım diyen bir insanın aklının ucundan bile geçmemelidir. Olsa bile bazı ayetler aklıma gelir ve hemen bunun şeytani olduğuna kanaat getirir ve unutmaya çalışırım.”

Özellikle genç bayanlardan alınan cevapların çoğunda Allah'ın nasıl bir şekli olduğu, zamandan ve mekandan nasıl ayrı olduğu konusu şüphe alanına dahil edilmiştir. “Allah'ın nasıl görüldüğünü bilmek isterdim. Görünen bir şeye inanmak belki daha iyi olurdu. Allah'ın görüntüsünü hayal etmeye çalışıyorum. Onun dünyanın üzerini bağlayan büyük bir bulut şeklinde olduğunu düşünüyorum. Gözleri var, kolu bacağı belli olmayıp, bulut tozu halinde olduğunu düşünüyorum.”

“Allah nura benziyor, ışık yani. İnsanın içini aydınlatan bir ışık. Rahatlatan, hoşuma giden bir şey olarak biliyorum, Allah her şeyi görür, bilir diyorlar. Bir sürü insan var, bunları ve yaptıklarını nasıl bilebilir? Acaba gerçekten bir nur mudur, büyüklüğü ne kadardır, kainattan büyük deriz ya, o nedir, maneviyat mı? Allah hayalimizdeki iyiliğe yönlendiren dürtü müdür?

“Allah'a inanıyor muyum, dikkatinizi çekmek istiyorum, yanlış anlaşılmasın; Allah var mı demiyorum, ben Allah'a inandığıma inanıyor muyum? Bilmiyorum sizin aklınıza geliyor mu ama bazen benim aklıma şunlar geliyor:

Eğer gerçekten Allah yoksa (haşa ve kella) insan ne yapar, ben ne yaparım, hayat ne kadar boş olur. Böyle düşünceler günahıdır (imanı zedeler) diye içimi bir korku kaplıyor. Ben niye böyle düşünüyorum diyerek Allah'a iltica etmek zorunda kalıyorum. Bu düşünceleri başımdan savmak için kendimi Allah'a inandığıma inandırmaya çalışıyorum. Eskiden (bir-iki sene önce) böyle şeyler düşünmezdim, şimdi niye düşünüyorum. Acaba Allah işlediğim bir günahıtan dolayı bana ceza mı veriyor diye düşünmek zorunda kalıyorum.”

Allah'ın özellikleri ve sıfatları da aşağıdaki ifadelerde görüleceği üzere şüphe konularının yoğun olduğu noktalardandır: “Yeryüzünde en küçük şeyin bile bir yapıcısı var. O bizi yaratmış, peki O'nu kim yaratmış? Gelip burada tıkanıyorum ve fazla

düşünmemeye çalışıyorum. En çok bunu merak ediyorum. Bunun dışında bir takım sorularım var. “Tanrı sevdiği kullarına acı çektirmiş” derler. O zaman onun sevdiği sevmediği gibi bir ayırım mı var? Allah insanları ayırıyor mu? Yeryüzünde acı çeken insanlar öldükten sonra cennete mi gidiyor?”

Madde ve Tanrı’nın nasıl meydana geldiğini düşünüp Tanrı’nın varlığının ilk olduğunu ve bu inancın basit örneklerle bulunabileceğini söyleyen bir genç düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: “Maddenin mi Tanrı’nın mı ilk varlık olduğu konusunda Tanrı’nın varlığının ilk olduğunu kabullendim. Maddenin kendi kendine var olamayacağını düşündüm. Bu bir seçim konusu. Çakmağa bakalım mesela, burada taş ve gaz vardır. Bunun biri tarafından yapıldığını biliyorum, ama görmüyorum. Dünyadaki dengelere bakıldığı zaman bunlar bir tesadüf eseri değil, bu yüzden Tanrı var. “Allah” demek daha doğruymuş ben Tanrı diye ifade ediyorum.”

Gençlik dönemindeki bireyin cinsel istekleri ve bu konularda dinin ve çevrenin baskısından kaynaklanan şüpheler: “Yirmi altı yaşındayım dini ve sosyal konuda bir çok baskıya uğradım, kendi düşüncelerimde Allah’ın varlık ve birliğine kesinlikle inanıyorum. Özellikle ergenlik çağında on dört-on beş yaşında Allah’ın varlığıyla ilgili bazı şüphelerim oldu. Sorun cinsellikten kaynaklanıyordu. İnsanın bu konuda en aktif olduğu dönem. Cinsellik kötüydü, kız-erkek ilişkileri -annem-babam hariç- çevre tarafından yasaklanıyordu. Bunlar yasaklanınca ve cinsellik aktif olunca bir çelişki oldu, ama şu anda bu konu oturmuş durumda. Hocalarımız “evlenmeden cinsel ilişkiye girmeyin günahtır” derdi ama ben cinsel aktif dönemimde cinselliği istedim, kız arkadaşım olsun istedim, çelişki buradan doğdu. Bir taraftan cinsel istek, diğer taraftan dini baskı ve vicdani muhasebe arasında kaldım.”

Allah’ın varlığının kesin kabul ya da kesin red edilmesi gerektiğini ve O’nun özellikleri hakkında düşünmenin anlamsız olduğunu belirten genç görüşünü şöyle dile getirmiştir. “Allah vardır, büyüktür ve yaradılışımıza etkisi olmuştur. Ama O sadece iyi insanlar olmamızı diler ve ister. İlk anda baskı kurulmadan iyi insan olmak becerilemeyince O da din kavramını oluşturmaya karar vermiştir. Özelliklerini ise sorun yapmıyorum. Çünkü ben Allah’ın varlığının ya kabul edileceğini, ya da inkar edileceğini düşünüyorum. Bunun ötesinde onun sıfatları hakkında kafa yormak bana

anlamsız geliyor. Benim için önemli olan bir bütün olarak Allah'ın varlığını kabul ya da reddetmek.”

Diğer bir bakış açısı Allah'a inanan bireylerin oluşturduğu toplumda sosyal düzenin daha iyi olacağı görüşüdür: “Allah'ın varlığını çok fazla düşününce beynim bir yerde takılıyor ve kendimi daha fazla zorlamıyorum, çünkü inanıyorum. Allah'ın bize olan emirleri manevi yönden hissedilerek yapılırsa insanları rahatlatacağını düşünüyorum. Toplum açısından da daha düzenli ve ahlaklı yaşanacağına inanıyorum.”

Allah'ın varlığı konusunda olumlu tutum geliştiren gençler genelde O'na inanmakla birlikte, şeklinin ve sıfatlarının nasıl olduğunu merak etmektedirler. Olumlu tutum geliştirenlerde şüpheler genelde Allah'ın ezeliliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çağlarda gencin cinsel ihtiyaçlarının doruk noktada olması ve bunun giderilmesinin dini kurallarca bir nevi kısıtlanması şüphe meydana getirmektedir. Allah inancı konusunda olumlu tutum belirten gençlerin büyük kısmı Allah inancı olmadan yaşanamayacağını, mutlaka O'na sığınma ihtiyacının hissedildiğini söylemişlerdir.

ab. Allah'ın Varlık ve Özellikleri Konusunda Olumsuz Tutum Geliştirenler:

Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi genelde Allah'ın varlığı hakkında olumsuz tutum geliştirenler O'nun adaleti ve kötülük problemi¹⁴² noktalarında yoğunlaşmışlardır:

“Ailemi seçme şansını bana verilmedi, ben zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geliyorum, diğerleri fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geliyor. Yanımda annem babam ve imkanlarım var, köprü altı çocukları tabii ki aç tabii ki çalacak, yanlarında anneleri yok; tiner koklayacak tabii. Sanki onlar günah işlemeye itiliyor.”

Bir bayan öğrenci “Tanrı haksızlık yapabilir mi? diye düşünüyorum. Doğada mükemmel bir denge var, ama bu hep bir taraftan dengesizlik gibi görünüyor. Hep küçük varlıklar büyükler tarafından yeniliyor. Kadın-erkek arasında da eşitsizlik var.

¹⁴² Teodise problemi ve İslami formülasyonu hk. geniş bilgi için bkz., Eric Lee Ormsby, **İslam Düşüncesinde İlahi Adalet Sorunu**, (Çev. Metin Özdemir), Kitabiyat Yayınları, Ankara 2001, ss. 15-41.

Tanrı erkeği daha üstün yaratmış gibi görünüyor, onlara daha fazla özellik verilmiş, bunlar dengesizlik değil mi? Allah erkekleri daha mı çok seviyor?” diyerek Allah’ın adaleti konusunda görüşlerini belirtmektedir.

“Tanrı’nın gözünde bütün insanlar eşit mi değil mi? Değil. Biz hiçbir zaman peygamber olamayacağız. Yani Tanrı’ya peygamberler kadar yakın olamayacağız. Bu durum bende üvey evlat duygusu oluşturan nedenlerden birisi. Ben çok iyi Müslüman olsam da O beni peygamber kadar hiçbir zaman sevmeyecek. Bu benim kafamdaki Tanrı’nın yapmayacağı bir şey.”

“Eğer bir Tanrı varsa suç işleyen, günah işleyen insanları burada veya öbür dünyada cezalandırıyor ama beş-altı yaşındaki gencecik bir çocuğun ölmesinin anlamı ne diye düşünüyorum. Onun yaşamaya hakkı yok mu? Onun günahı nedir?”

“Neden Tanrı iki cinsiyeti bir kişiye vermiş. Acaba tek cinsiyet verip de ruhi ve manevi olarak niçin başka bir cinsiyet vermiş. Eğer böyle bir şey vermişse çok adaletsizce davranıldığını düşünüyorum.

“Allah varsa bize din derslerinde gösterilen Allah’ın her zaman iyinin ve doğrunun yanında olduğu söylenmektedir. O zaman şunu düşünüyorum; neden yoksulluk ve açlık var, eğer Allah’ın elinde bir güç varsa neden bunları düzeltmiyor. Zengin her zaman zengin, yoksul her zaman aynı. Allah varsa güçlünün değil de zayıfın yanında olması gerekir diye düşünüyorum. Türkiye’de neden bu kadar adaletsizlik var sonuçta müslüman bir ülkedeyiz. Bu adaletsizliğin ortadan kalkması gerekir. İnsanlar neden sınıflara ayrılmış. Acaba Allah yok mu diye kafama takılıyor çünkü bir şekilde bakıyorsunuz İslamiyet Arabistan’da gelmiş. O zaman orada bir cahiliye devri yaşanıyordu, kötü bir gidişat vardı. Böyle bir dönemde Arabistan’da İslamiyet inmiş, Hz. Muhammed’in çok zeki bir insan olduğunu düşünüyorum. Öyle zeki ki her şeyi çok mantıklı temellere oturtabilmiş. Örneğin hırsızlık yapanın şeriata göre elini kesmek. İnsanlara öyle bir şey göstermeli ve söylemeliyim ki bundan korksunlar. İslamiyet’in Arabistan’da inmesini az çok cevaplandırabiliyorum.”

Diğer dinlere inanan insanların cennete veya cehenneme gideceği hakkında gençlerin şüpheleri bulunmaktadır. “Hristiyan bir ailenin çocuğu ve müslüman bir

ailenin çocuğu aynı kefedede mi? Karşısına iyi şeyler çıkıp değerlendiren insan ve şanslı yaver gitmeyen insan. Adalet konusunda Allah'ın mizanını merak ediyorum.”

Dine inanmayan gençler de aşağıda görülecek fikir veya ideolojileri doğrultusunda şunları söylemişlerdir: “Bu güne kadar bize Allah'ın var olduğu ve O'nun bütün evrenin sahibi, yaratıcısı olduğu öğretili. Peki bu kadar büyük bir varlık, saniyenin milyarda bir dilimi kadar kısa bir sürede yok edebileceği biz insanlarla neden uğraşmaktadır? Bu, Allah varlığını başkalarına göstermek ihtiyacı duyuyor demek değil mi? Hani Allah dünyadaki hiçbir varlığa benzemez ve onlar gibi duygulara sahip değildi?”

“Bir Tanrı'nın varlığına inanmıyorum. Din olgusu çıkışı itibariyle bir sınıfsallık teşkil eder. Bu doğrultuda Müslümanlığın çıkışı orta sınıfa dayanır. Bence İslam geniş fakir kitlelerin dini olan Hristiyanlık'tan daha geridir. Ama sonuç itibarıyla hepsi morfindir. Toplumlara itaate teşvik eder. Egemen güçlerin istediği de budur.”

“Tanrı mı o da nesi? Bu kadar güzel kusursuz dünyayı sizce ezeli ve ebedi olduğu söylenen bir varlık yaratmış olabilir mi? Tanrı öldü F.Nietzsche.”

Yine olumsuz tutum gösteren bazı gençler Tanrı kavramının her bireyin zihninde; anlama kapasitesi, eğitim durumu, bireyin sosyo-ekonomik şartları, kişisel özellikleri ve çevre şartlarına bağlı olarak farklı biçimde canlandırıldığını ve bu şekilde her bireyin zihninde farklı bir Tanrı'nın olduğunu belirtmişlerdir. “Bütün dinlere göre tasvir edilen Tanrı bana sevebileceğim bir Tanrı gibi gelmiyor. Öteki tarafta sizin kötülük ve iyiliklerinize bakıp karar verilecek. Sanki onu yapan da beni hiç tanımayan onun beni tanımadığı biri. Sanki yaptıklarım hakkında hiçbir fikri olmayan birisi tarafından yargılanacakmışım gibi geliyor. Bunlar gerçekten var da olabilir ama bunu ben anlayamıyor olabilirim. Tanrı çok güçlü. Sana ne kadar saçma geliyorsa gelsin bunları yapmak zorundasın. Bana göre açıkçası dinlere hiç gerek yoktu. Allah peygamber göndermeseydi, herkes vicdan denen bir şeye sahip, bu doğrular ve yanlışlara göre yaşasalardı. Üç yüz kelime bilen bir insanla bir üniversite profesörünün tasavvur ettiği Tanrı ne kadar farklı. Benim başımdan bir olay geçti. Sen üniversitede okuyorsun “rica ederim” kelimesini ne demek diye sordular. Adam bu kelimeyi bilmiyorsa ben onun bildiği kaç kelimeyle ona bu kelime öbeğini açıklayabilirim. Bu

yüzden herkesin Tanrı'sının farklı olduğu düşüncesindeyim. Ben Tanrı'ya inanıyorum ama bu sadece benim Tanrım. "Tanrı böyledir" diye bunu herkese sunmak bence yanlış. Herkesin kafasında bir Tanrı tasavvuru var zaten. İnsanların ihtiyaçları değişip sorunlarla karşılaştıkça Tanrı tasavvurları da değişiyor. Temelde zaten dinlerin çoğunda kötülük Tanrı'dan kaynaklanan bir şey değil diye sunuluyor. Bu zaten kendi içinde çelişiyor. Tanrı gerektiğinde kötülük de yapabilmeli. Ama dinlere göre böyle değil."

Allah'ın varlığı ve özellikleri konusunda olumsuz tutum geliştiren gençlerin görüşlerine bakıldığında genelde Allah'ın adaletsizliği ve kötülük problemi üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Tanrı'ya inanmayan gençler genelde fikir ve ideolojilerden yararlandıklarını ve etkilendiklerini ve de bazıları akıl yürütme yoluyla din dışına çıktıklarını belirtmişlerdir. Olumsuz tutum geliştiren gençlerde diğer bir grup da her bireyin anlama kapasitesi, kişilik özellikleri ve çevresel şartlarının farklı olmasından dolayı Tanrı anlayışının da bunlara bağlı olarak farklı olduğunu belirtmişlerdir.

ac. Allah'ın Varlık ve Özellikleri Konusunda Çelişkide Olanlar:

Allah'ın varlık ve özellikleri konusunda çelişkide olan gençler inanıp inanmama konusunda net bir tavır sergilememektedirler ve görüşleri de aşağıdaki şekildedir:

"Tanrı'ya inanıp inanmama konusunda net bir tavır sergileyemeyeceğim. Evrim gerçek olsa bile bir yönetici olabilir. Bunun sonucu hiç bir zaman herkes tarafından kabul edilebilir diye düşünmüyorum. İnsan düşünsün taşınsın var mıdır yok mudur diye. İnşallah Tanrı inancı konusunda doğru bir düşünceye varırım diye düşünüyorum."

"Tanrı insanların zor durumda düşündükleri bir varlık mıdır? Genelde Allah ve inanç kötü anlarda aklımıza gelir, normal zamanlarda sınırlı derecede aklımıza geliyor. Kötü anlarda sadece Allah'a odaklanıyorum. Diğer zamanlarda da düşünüyorum ama başka şahıslar oluyor arada."

"Allah'ın evvelinin ve ahirinin olmadığı söylenir. Doğurulmadığı ve doğurmadığı iddia edilir. Nasıl olur da Allah'ın varlığı kendiliğinden hasıl olur? Böylesi mümkün değil gibi, yoksa akıl bunu idrak edemiyor mu? Belki de ileride akıl bunu keşfedecektir."

“Bizi ve bütün evreni yaratan bir varlığın olduğuna inanıyorum. Tanrı bizi niye yaratma ihtiyacı duydu? Sanki profesörün egosunu tatmin için öğrencilerine zor soru sorması gibi. Bizden farklı yaratıkların varlığına inanan biri olarak onlardan niye bahsetmedi. Evren çok büyük bir evren, sırf bizim için küçücük bir dünyanın harcanmasına inanamıyorum. Belki de büyük bir sistem içinde küçük bir yeriz sadece.”

Agnostik bir genç tarafından yapılan değerlendirme şu şekildedir: “Tanrı var mıdır yok mudur? sorusuna verilecek cevap tamamen kişisel kanaatlerce açıklanabilir. Tanrı’nın varlığını bilimsel olarak açıklayamayacağımıza göre kişisel kanaatimi ortaya koymak durumundayım. Bu konu hakkındaki düşüncem bilinmezcilik (agnostisizm) fikrine dayanır. Bu durumda varlık ya da yokluk üzerine üreteceğimiz her fikri bu düşünce üzerine inşa etmek durumundayız, yani var olan vardır, yok olan yoktur. Var ile yok arasındaki sınırı hiçbir zaman bilemeyiz.

Buradan çıkarılacak sonuç Tanrı’nın varlığını (varsa?), asla bilemeyeceğimizdir. Var olma olasılığına göre hareket edecek olursak (yokluk üzerine fikir üretmek anlamsız olacaktır.) Tanrı’nın özellikleri; peygamberlere Tanrı tarafından gönderildiği iddia edilen kitaplarda anlatıldığı gibi olacaktır. Çünkü bu konu felsefe tarihinin süzgecinden geçtiği için günümüzün en iyi mantık kurgusuna sahiptir. Bu ve buna benzer konular üzerine söyleyeceğim son söz kişisel olarak bilinmezcilik fikrini savunduğumdur.”

Tasavvufi şahsiyetlerin de gençleri şüpheyeye sevk ettiği görülmektedir “Özellikle Hallac-ı Mansur’un “Ene’l Hak” sözü ve tasavvuf, kul hakkı, Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlana, Yunus Emre gibi heteroks İslam’ın temsilcilerinin felsefesi, dine bakışları, değerlendirmeleri şüpheyeye sevk ediyor.”

Ekonomik bakımdan güçsüz durumda olan bir gencin kendisine taklit yoluyla öğretilenlere reaksiyoner davranışını da şu şekilde görüyoruz: “İHL’den mezun olunca daha derin düşüncelere daldım. Öğretilenler gerçek miydi? Geceler boyu düşündüğüm oldu. Fakirliğin de etkisiyle Allah’ın varlığını kafama çok taktım. Gerçekten beni görüyor muydu, benimle ilgileniyor muydu? Kafam gittikçe bulanıyordu. Düşüncelerim düşündükçe daralıyor, karamsarlaşıyordu. Bu arada namazlarımı kılıyordum ama aksatmaya başladım, zevk almıyordum, cumalara bile kınanmalardan

korktuğum için gittim. İş o kadar ilerledi ki Allah'ın varlığından şüphelenmeye başladım. Şimdiye kadar hocalar söylediği, telkin ettiği için yapmışım, inandığım için değil.”

İnsanlar her zaman üstün bir varlığın olup olmadığı sorusunun cevabını merak eder ve insanın bu konu hakkında kafasında şüpheler hep vardır. Çünkü insan beyni her zaman en emin olduğu şeyi bile sorgular. Tanrı kavramının oluşumu konusunda bir gencin fikirleri şu şekildedir: “Tanrının varlığı ve yokluğu konusunda kendimi dinlediğim zaman çok kısa süren şüphelerim olmaktadır. Bir dakika gibi çok az sürer. Darwinizm aklıma geliyor, acaba Tanrı yok mu diyorum. Mesela insanlık tarihine baktığımızda ilk olarak güzel gördükleri bir heykele tapmışlar. İkranda bulunmuşlar, yağmur yağdırsın diye, sonra bu sehpadan düşmüş kırılmış, bunun üzerine daha güçlü bir şeye tapalım demişler. Mesela su çok güçlü bir şey demişler, taşı deliyor, verim veriyor, devasa deniz oluyor, o da buharlaşmış, sonra güneşe demişler, o da gece batmış, hatta Hz. İbrahim'in Tanrı'yı bulma yolu bu olması lazım. Sonra şimdiki yüce varlık “Tanrı” kafamızda oluşturulmuş, ortaya çıkmış. Bir şeye sığınma ihtiyacı olur ya mesela. Zorda kaldığın dönemlerde Allah'ım diye başlarsın cümleye, o oluyor bende. Çok kısa sürüyor, bu beni de rahatsız etmiyor.”

“Önceden Tanrı'yı insan gibi düşünüyordum; insan gibi değilse nasıl bir şekli var? Babam “Allah diye bir şey yok, o sadece bir kuvvet” der. O zaman bana çok ters geliyordu. Ben bunları konuşuyorum günah mı acaba? diye düşünüyorum. Onlar, sadece düşüncede kaldığı için günah değil diyorlar.”

Tanrının varlığı ve özellikleri konusunda çelişkili tutum gösteren gençler; Tanrının zor durumda akla gelen bir varlık olduğu, inanıp inanmama konusunda net bir tavır sergileyemedikleri, tasavvufi şahsiyetlerin sıra dışı yaşantıları ve dini yorumları, ekonomik bakımdan sıkıntıda olan gençlerin dine karşı tavır almaları ve şüpheyne düşmeleri, Tanrı kavramının ortaya çıkışı ve özellikleri konularında çeşitli görüşler ve şüpheler belirtmişlerdir.

ad. İlahiyat fakültesinden gençlerin yazdıkları ve yukarıda açıklanan şüphelerden farklı olarak ifade edilen Tanrı ile ilgili şüphe konuları:

Allah'ın görevlendirdiği meleklerle niçin ihtiyaç duyduğu konusunda bir gencin düşünceleri şöyle şekillenmektedir. “O kadar insan var hepsinin ihtiyacını nasıl gideriyor? Görevli melekler gideriyor deniliyor, ama yine de aynı anda hem o melekleri hem de insanları nasıl duyuyor, görüyor? Dualara cevabı nasıl veriyor, bizzat kendi mi duyuyor ve cevaplandırıyor, yoksa melekleri aracılığı ile mi?”

“Allah kendisini neden gizlemektedir? Allah'ın isimleri ve sıfatları arasında derece farkı var mıdır? İnsan fitratında gerçekten yaratıcıyı bulmak mümkün mü?”

“Kur'an-ı Kerim'de “Allah'ın eli sizin üzerinizdedir” deniyor, başka bir yerinde ise “Allah yarattıklarına benzemez” diyor, bu iki ayet Allah'ın özellikleri konusunda çelişki oluşturmuyor mu?”

Bir genç, Allah'ın varlığının kanıtlanması hususunda tereddütleri gidermek için bazı ilahiyatçıların yanlış bir yol seçtiğini ve bunun da gençleri şüpheye sevk ettiğini şöyle açıklamaktadır: “Bazı ilahiyatçılar Allah'ı laboratuarda incelenen somut bir varlık gibi kanıtlamaya çalışıyor. Gaybi alemdeki bir yaratıcının böyle bir yaklaşımla kanıtlanmaya çalışılması ne kadar doğrudur? Yoksa Allah inançsal alemde mi kalmalıdır? Çünkü somut sınırlıdır, oysa Allah'ın sınırsız olduğunu söylüyoruz, bu bir çelişki değil midir? Allah'ın varlığının maddesel olarak ispatlanamaz olması şüphe meydana getiriyor.”

“Allah'ın varlığı ve Allah inancı insanlar için gerekli olduğuna göre Allah'ın varlığı insanın varlığından mı yoksa kendi varlığından mı kaynaklanmaktadır?”

Allah'ın yeri konusunda şüpheler onun nerede bulunabileceği ve O'na mekan belirlenip belirlenemeyeceği konusundadır. “Allah nerededir sorusuna her yeredir, diyoruz. Peki miraç olayında peygamberimiz gökyüzüne yükseliyor ve orada Allah ile konuşuyor. O gökte midir? Kur'an-ı Kerim'de de sık sık iniş ve çıkışlardan bahsediliyor, O'na mekan belirlese ya da göktedir dersek kafir olur muyuz?”

“Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sualine, “Evet Rabbimizsin” ile cevap verildiğine akli delil var mıdır?”

Allah'ın sıfat ve özelliklerini derin olarak düşünmemeye çalışan bir genç içinde bulunduğu durumu şöyle açıklamaktadır: “Niçin Cenab-ı Hakk'ın sıfat ve esmasının marifeti, enaniyete bağlıdır? İnsanoğlunun beyni kısıtlı şeyleri düşünmeye çalıştığında

içinden çıkılmaz hale dönüyor. Allah'ın bir çok sıfatını tam olarak kavrayamıyorum. Örneğin samed sıfatı.”

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Tanrı hakkındaki şüphe konuları değerlendirildiğinde özellikle kelami açıdan problem teşkil eden Allah'ın sıfatları ve ispatlanması konusunun öncelikli olarak ele alındığı görülmektedir. İlahiyat fakültesi öğrencilerine de genelde Allah'ın ispatlanması ve özellikleri¹⁴³ konusunda sorular sorulduğunu görmekteyiz.

Şüphe konularıyla ilgili olarak yapılan araştırmalarda genelde Allah'ın varlığıyla ilgili şüpheler,¹⁴⁴ ya da Allah'a inanıp inanmama¹⁴⁵ ile ilgili konulara yer verilmiştir.

b. Melek Cin ve Şeytan Gibi Görünmez Varlıklar Hakkındaki Şüpheler:

ba. Melek Cin ve Şeytan Konusunda Olumlu Tutum Geliştirenler:

Özellikle meleklerin gençlerin gözünde zarif ve çekici bir imgelemi olduğunu, fakat cin ve şeytanın bunun tam tersi bir özellik taşıdığını gençler aşağıdaki açıklamalarında şu şekilde belirtmektedirler: “Melekler hep iyi olarak beynimizde yerleştiği için şüphem yok. Ama cinlerden hep kötü olarak bahsettikleri için korkuyorum. Onların varlığına inanmak zorundayım. Cinlerin hayatlarını nasıl sürdürdüklerini merak ediyorum. Bizden farklılar mı, nerede yaşarlar? gibi...”

“Melekleri hep merak etmişimdir. Dişi olmadıkları söylenir. Bundan dolayı çocukken onları çok görmeyi isterdim. Melekler soyut kavramlar olsa da, onlara inanıyorum. Onların da bizler gibi bir dünyanın olduğunu düşünüyorum.”

“İslamiyette gayba iman diye bir konu vardır ve eğer gayba inanılmazsa o insanın müslümanlığından şüphe edilir. Bu şüpheler ancak metafiziğin tamamen inkar edildiği bir döneme aittir. Artık bunlara inanmayan çok fazla insan kaldığını sanmıyorum.”

¹⁴³ Bu konudaki şüpheler için bkz. Alpaslan Yasa, “Müslüman Bir Aydının Din Hakkındaki Şüpheleri”, **Defer**, S.4, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 102-103.

¹⁴⁴ bkz. Hökelekli, **a.g.t.**, s. 61; Bahadır, **a.g.t.**, s. 141.

¹⁴⁵ bkz. Bahadır, **a.g.t.**, s. 66; Fırat, **a.g.t.**, ss. 52-55.

“İnançlı bir insan olarak tabii ki bu görünmez varlıkların olduğuna inanıyorum. Ancak toplumumuzdaki bu konulardaki batıl inançların ara sıra kafa bulandırdığı bir gerçek.”

Melekler, cin ve şeytan gibi varlıklar hakkında olumlu tutum gösteren gençler genellikle bu varlıklara dinin içersinde yer alan kavramlar oldukları için kesin olarak inandıklarını belirtmişlerdir. Yine elde edilen bilgilere bakıldığında halk arasında meleklerin insana çekici gelen bir kavram; cinlerin itici yaratıklar olarak anlatılmasından dolayı bu varlıklar hakkında gençlerin bazı yanlış bilgilere sahip olduğu da görülmüştür. Gençler ayrıca bu varlıkların özellikleri ve şekilleri konusunu da merak etmektedirler.

bb. Melek Cin ve Şeytan Gibi Soyut Varlıklar Hakkında Olumsuz Tutum Geliştirenler:

Cinler hakkında toplumda yaygın olan görüşler ve telkin edilen bilgiler doğrultusunda gençlerin bu varlıklar hakkında antipati geliştirdiğini bir genç şu şekilde anlatmaktadır: “Aklım mantığım almıyor. Detaylı olarak bilmiyorum ama müslüman ve kafir cinler olduğunu biliyorum. Beni görebiliyorlar. Ben onlardan üstünsem niye onları göremiyorum. Öteki dünyada o seni göremeyecek sen onu göreceksin deniyor. Ben bu dünyada görmesem ne yapayım ki? Din varsa, ben de iyi olduğum için cennete gidebildiysem cini görebileceğim. Cennete gittiğim zaman zaten cennetteyim, orada ölümsüzlük var ne yapayım ya ben onu, çarpsam ne olur ki, elime ne geçer? Cinlere karşı acayip bir antipatim var.”

Meleklerle niçin bu kadar görev yüklendiği ya da Tanrı'nın bunları kendisinin de yapabileceğini düşünen bir genç düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: “Tabii ki din sonuçta bir düzen, bir felsefe ve yaşam biçimi, bunun bazı yapı taşları olacak. Meleklerle o kadar çok meziyet yükleniyor ki, aklımın mantığımın almayacağı şeyler söyleniyor bunlar hakkında. Seni görür gibi... Allah niye onlara ihtiyaç duymuş? Melekler iyi diye nitelendirilir insanlar tarafından ama Azrail can alıyor. O kötü bir melek, niye kötü nitelendiriliyor? Ona niye kötü görev verilmiş?”

Melek cin ve şeytanın nitel ve nicel olarak tam belirlenemediği ve görülemedikleri için onlara herhangi bir vasıf ve görev atfetmeyen gençlerin görüşleri

aşağıdaki pasajlarda dile getirilmektedir. “Benim bilmediğim varlıkların bana yaptırmak istedikleri şeyleri benim yapmam mantıksız. Ben yapacağımı kendim düşünüyorum. İyi bir şey yapmışsam melek, kötü bir şey yapmışsam şeytan yaptırıyormuş. Ben kötü bir şey yapsam bile kötü olduğunu bile bile, zor durumda kaldığım için yapıyor olabilirim. Her iyi iş için meleklerle, her günah için şeytana sorumluluk yüklemek çok saçma. Bence iyi ve kötü, her şey insanın kendi iradesiyle gerçekleşir.”

“Melekler ve cinler sanki figüran. Şeytan sanki insanların aklını çelsin diye yaratılmış; belki de Tanrı’ya isyan etsin diye programlandı. İslam’a göre şeytan asi gelmeyip itaat etseydi insanlığın sınanması nasıl olacaktı?”

“Gözümüz ve diğer duyu organlarımız yoluyla algılayabildiğimiz ve algılayamadığımız bir çok şey var. Bu üç görünmez varlık var ise ve şeytan bizim zararımız için uğraşıyorsa, sadece imtihan için niye onu göremiyoruz ki? Görsek ve neyin iyi neyin kötü olduğunu ayırt etsek daha iyi olmaz mıydı? Allah’a insanın tam olarak bağlanabilmesi için bunların görünmesi iyi olurdu.”

“Adem yaratılıyor, Allah’ın Adem’i sevmesine şeytan karşı çıkıyor. Nasıl bir olay ki şeytan başkaldırıyor da Allah şeytanı bu olaydan sonra gönderiyor. Şirk koşmak ne kadar günah biz insan olduğumuz halde biliyoruz şirk koşmamaya bu tür muhabbetlerde kullandığımız kelimelere özenle dikkat ediyoruz biz kul halimizle. Allah’ı gören, bilen, kudretini hisseden bir varlık nasıl O’na karşı çıkar? Buna inanamıyorum. Nasıl olur? Bir insan Allah’a inanmayabilir görmemiş çünkü; görenin şirk koşması düşünülemez. Bence şeytan yoktur. Şeytan bizim nefsimizdir, benden daha bilgilidir, akıllıdır. Bana bu yanlışları yaptırıyorsa benim suçum ne?”

Melek, cin ve şeytan konularında olumsuz tutum belirten gençlerin görüşleri incelendiğinde özellikle cinler konusunda halk arasında anlatılan yanlış ve hurafelerle edinildiği söylenen yanlış bilgiler yüzünden gençlerin bu varlıklara antipati geliştirerek inanmadıkları tespit edilmiştir. Allah’ın büyük ve kudretli olmasından dolayı kendi isteklerini kendisi gerçekleştirebileceği, bu anlamda niçin meleklerle ihtiyaç duyduğu şüphe konuları arasındadır. Ayrıca “Biz Allah’ı görmüyoruz çoğumuz da karşı çıkmıyor ve O’na inanıyoruz; Allah’ın büyüklüğünü ve kudretini gören şeytan nasıl

O'na karşı çıkar?, şeytan itaat etseydi imtihan nasıl olacaktı?" soruları da gençlerin şüpheleri arasında yer almaktadır.

bc. Melek Cin ve Şeytan Gibi Soyut Varlıklar Hakkında Çelişkide Olanlar:

Tanrının gücünü kabul etmekle birlikte dünyada meydana gelen iyilik ve kötülüklerin kaynağının ne olduğu konusunda şüpheyne düşen bir genç görüşlerini şöyle açıklamaktadır: "Gerçekten cinler, şeytanlar var mı varsa iyilik ya da kötülük yapacaklarına kendileri mi karar veriyorlar, eğer öyleyse onların da Tanrı kadar güçlü olmaları gerekmez mi? Biz Tanrı'nın en büyük güç olduğuna inanıyoruz ama cinler şeytanlar da güçlü varlıklar, onlar da mı Tanrı? Burada çok büyük çelişki yaşıyorum. Eğer onları Tanrı görevlendiriyorsa kendisi yapamaz mı, niye görevlendiriyor?"

Özellikle bayan öğrencilerin görüşleri bu varlıkların şekilleri ve başlarına gelen olaylarla ilgili bağları hakkında olmaktadır. Aşağıdaki iki pasajda bunlardan bahsedilmektedir:

"Cin çarpması var mı? Cin varsa çarpacağı kişileri neye göre seçiyor? Cinlerin bazı kişilere görüldüğü söyleniyor, böyle bir durum var mı varsa bana niye görünmüyorlar. Cin gören duydum ama melek göreni hiç duymadım, şeytanı da duymadım, yoksa cinin görünümü insanlardan farklı da şeytan ve meleklerin görünümü aynı bizimkiler gibi mi? Bu yüzden belki onlar da görünüyor da farksız olduğundan görmediğimizi zannediyoruz. Onlarla ilişki, iletişim kurulabilir mi? Şeytan bir tane mi? Karabasan diye tabir edilen bir cinin varlığı hakkında bilgi var mı? Bazı insanların cinlerle konuştukları ve onları cinlerin yönlendirdiği inançlarını gerçekçi bulmuyorum."

"İnsanlar neden cinlerden korkuyorlar, oysa ki cinlerin de Müslüman olanları vardır. Cinlerin meleklerden ve şeytandan farkı nedir ve neden yaratılmıştır. Aynı bizler gibi olup ne bizim onları ne onların bizi görmeden yaşaması ilginç geliyor."

Şeytanın oluşumu ve mahiyeti hakkındaki görüşler aşağıdaki gibidir: "Şeytan bir melekti ama Allah'ın, insana secde emrine karşı geldi, hani melekler ruhani varlıklardan olup kendi iradeleri yoktu. Bu varlıklara iman ediyorum ama bu soru kafama takılıyor."

“Tüm bunlar geçmişten gelen bilinç altı korkuların bilinç üstündeki sistematik ifadesidir. İnsanlık modern tıp ve bilimin olmadığı dönemlerde ilkel benliğini sık sık harekete geçirmek zorundaydı. Bunun da nedeni doğal korunma içgüdüsüdür. Bu olguyu şu şekilde örnekleyebiliriz: Açıklanamayan her doğa olayı (yıkıcı veya değil) toplumsal olaylar için bir işaret kabul edilmiş ve günümüze kadar uzanan tabuların doğmasına neden olmuştur.

Yazılı kültüre geçişle beraber tabular daha kalıcı olmaya başlamıştır ve bir önceki devir bir sonraki devrin tetikleyicisi olmuştur. Örneğin güneş tutulması öncesi, sonrası ya da o anda meydana gelen olaylar birkaç kuşak sonra daha da abartılarak gelmiş ve güneş tutulması tanrısal bir işaret ya da o Tanrı'nın kendisi olarak kabul edilmiştir.

Din kitaplarında doğa üstü varlıklar çok güzel ifade edilirler, herkesin bildiği basit bir kural vardır o da “her iyilik gibi her kötülük de er veya geç karşılığını bulur.” İlkel benliğin ortaya çıkardığı bu varlıkların din sistemleri içerisinde yerini bulması Tanrı'nın varlığı fikriyle paraleldir. O'nun varlığını reddetmek hepsinin varlığını reddetmek, Tanrı'nın varlığını kabul etmek ise ipe sapa gelmez bir sürü gerçek üstü varlıkları da kabul etmek anlamına geleceğinden, bu konuyu bilinmezciğe terk etmeyi yeğlerim.”

Genelde genç bayanlar günlük hayatta yaşanan ve açıklanamayan bazı olayları bu gibi soyut varlıklara bağlamaktadırlar: “Sahura kalktım, odada tepsi hazırlıyordum. Diğer odaya elektrikli ısıtıcıyı takmıştım. Fiş sertti, onu çıkarılmış ortaya atılmış olarak gördüm. Bu cinler tarafından mı yapıldı, bilmiyorum. Ayrıca bir arkadaşım cinlerin düğününe gittiğini söyledi. Cinlerin ne şekilde yaşadığını merak ediyorum. Cinler ölüyorlar mı? Her şeyleri insanlar gibiymiş fakat şekilleri biraz değişikmiş. İnsanlar arasında yaşıyorlarmış. Banyoya girdiğimde çıplakken cin beni görür ve bana aşık olurmuş. Ben o yüzden banyolarda uzun süre durmuyorum, hemen banyomu yapıp çıkıyorum. Cinlere inanmıyordum fakat, arkadaşlarla kahve fincanıyla cin çağırdık, ben ona orada bulunanlardan hiç birinin bilmediği özel bir soru sordum, bildi ve onlara inanmaya başladım.”

“Varlıklarını kabul ediyorum. Ancak niye var olduklarını anlayamıyorum. Özellikle Allah cinleri de insanlar gibi ibadet etmeleri için yaratmış. Yani cinler irade sahibi, insanlar gibi. Ama nerede yaşarlar, neden görünmezler ve insan varken (irade sahibi olarak) cinler niye yaratılmış? Bu kafama çok takılıyor. Ayrıca cinlerin bazen insanlara zarar vermelerinden söz ediliyor. Acaba bunlar gerçekten cinler tarafından mı oluyor? Bazen cinlerin bu dünya dışında başka bir dünya –gezegen- de yaşayabileceklerini, belki de uzaylı varlıklar olabileceklerini düşünüyorum. Ama temel sorum: İnsana alternatif olarak, irade sahibi ve insanın fizik özelliğinden üstün olarak cinler neden yaratılmış olabilir?”

Melek, cin ve şeytan konusunda çelişkide görüş bildiren gençlerin şüphe konuları incelendiğinde; özellikle cin ve şeytanların bir şeyi yapma konusunda kendi iradeleriyle karar verip vermedikleri, eğer cinler insanlar gibi yaşıyorlarsa niçin görünmedikleri, bu varlıklar ruhani oldukları ve bu yüzden iradeleri olmadıkları halde şeytanın nasıl Tanrı’ya karşı çıktığı, Tanrı’nın varlığı kabul edilince bunun zorunlu sonucu olarak bu varlıkların kabul edilmesi gerektiğinin doğru olup olmadığı, günlük hayatta yaşanan korkutucu olayların sebebinin bu varlıklar olarak düşünüldüğü gibi sorular ve konular tespit edilmiştir.

bd. Aşağıda ilahiyat fakültesinden gençlerin yazdıkları ve yukarıda açıklanan şüphelerden farklı olarak ifade edilen melek, cin ve şeytan ile ilgili şüphe konuları bulunmaktadır:

“Ben şeytan kavramını biraz farklı düşünüyorum. Allah insana bir irade vermiş. Kul bu iradesi ile hareket ediyor. Dolayısıyla kul kendi istek ve arzusuyla hataya ve günaha düşüyor. Belki burada şeytan kişinin içindeki kötülüğü yapma dürtüsüdür. İyilikleri Allah’ın, kötülükleri şeytanın yaptırması anlayışının insan iradesine ciddi bir müdahale olduğunu düşünüyorum. Çünkü şeytan, sürekli insanın aklını çeldirmeye çabalayan bir varlık olarak düşünülürse insanın mutlak özgürlüğünden söz edilemez. Mutlak özgürlüğün olmadığı yerde de objektif bir sınav ve objektif bir değerlendirme yapılamaz. Anfideki bir sınavı düşünelim. Şayet asistanlardan birisi öğrencileri yanlış cevap vermeye, diğeri de doğru cevap vermeye yönlendiriyorsa, bu sınav sonucunda öğrencilerin kendi iradeleriyle başarılı ya da başarısız olduklarını söylememiz söz

konusu olabilir mi? Olamaz, çünkü öğrenciler asistanların yönlendirmelerinden olumlu ya da olumsuz yönde etkileneceklerdir. Tesadüfen, doğruya yönlendiren asistanın söylediğini yapan başarılı sayılacakken, yine tesadüfen yanlış yapmaya yönlendiren asistana uyan öğrenci başarısız sayılacaktır. Oysa objektiflik açısından ne Allah'ın, ne de şeytanın kula her hangi bir müdahalesinin olmamasıdır. Bu durumda kişinin kötülüğü yapma fiili şeytan olarak algılanabilir.”

“Allah insanları yaratınca cennet ve cehennemi de yaratmış ve insanların iyi-kötü olanlarını ayırmak için şeytanı da yaratmış. Onu bu bağlamda kurban olarak mı kullanmış? Bu şeytana yapılan bir haksızlık olmaz mı? Şeytan cehenneme gideceği halde niçin küfürde ısrar ediyor? Madem ki şeytan bizi saptırmak için yaratılmış, sonuçta kul işlediği günahta mazur olmuyor mu? Şeytanın insanları kötü yola sevk etmesiyle amacına ulaştığını söyleyebilir miyiz? Çünkü Allah'la münakaşasında “Ben kullarını saptıracağım” dediğini biliyoruz.”

“Hz. Muhammed hem insanların hem de cinlerin peygamberi olduğuna göre cinler Kur'an ve sünnete göre mi hayat yaşıyorlar? Onlar, aralarındaki ihtilaflı konularda kendi alimlerinin görüşüne mi başvuruyor yoksa müctehit imamların fetvalarına göre mi yaşıyorlar?”

“Şeytan bir yaratık mı yoksa kötü olarak bilinen şeylere verilen genel bir isim midir? Şeytan ateşten yaratılmış, cehennemde de ateş var, ateş ateşe nasıl tesir edecek? Şeytan önceden bir melekti, ama neden melekler nurdan yaratıldı da şeytan ateşten yaratıldı? Şeytan insanın içinde mi dolaşır? Şeytan nasıl oluyor da milyonlarca insanı birden saptırıyor? Yoksa şeytan dediğimiz varlık bir tane değil mi? İnsanın içinde şeytan olduğu ve insanın kulağına fısıldadığını söylüyorlar, gerçekten içimizde şeytan var mıdır?”

“Melekler imtihan olmadan yüksek bir seviyeyi nasıl hak ediyor, bu seviyeyi bir çok insan kabul edebilir, öyleyse bu insanlara haksızlık değil mi? Melekler daima Allah'a ibadet ediyorlar. Onun emirlerine karşı hiçbir isyanda bulunmuyorlar. Melekler Allah-u Teala'ya yetmiyor muydu da insanı yarattı? Melekler varsa neden ağırlıkları (işlevsel olarak) hissedilmiyor? Cebrail'in vazifesi bitti mi? Azrail aynı anda nasıl bir çok insanın canını alıyor?”

“Bazı ayetlerde anlatılan meleklerin yardıma gelmesi konusunu kimileri psikolojik bir faktör olarak değerlendiriyor, sizce bunun yorumu nedir? Gerçekten bu varlıklar bizle ilişki kurabilirler mi? Meleklerin hep iyi insanlara yardım ettiği söylenir oysa ki bu dünyada hep iyiler zarar görüyor.”

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin melek, cin ve şeytan hakkında kendilerine aktarılan ya da kendi şüpheleri incelendiğinde karşımıza şu ana konuların çıktığını görmekteyiz: Özellikle öğrencilerin kelami konularda şüpheleri yoğunlaşmaktadır, kötülüğün yapılması ile insanın iradesi ve şeytan arasındaki ilişki, şeytanın insanı saptırmak için yaratıldığı, bundan dolayı insanın işlediği günahta mazur olup olmadığı, cinlerin de insanlar gibi yaşadığı düşünülürse onların kutsal kitapları ve dini konularda karar verme organları, şeytanın yaratıldığı madde ve bu varlıkların fiziksel ya da ruhsal olarak herhangi bir şekilde yarar veya zarar verip veremedikleri öğrencilerin şüpheleri arasındadır.

İncelenen diğer şüphe araştırmalarında da melek, cin ve şeytan¹⁴⁶ gibi soyut varlıklar hakkında şüphe olduğu belirlenmiştir.¹⁴⁷

c.Kutsal Kitaplar ve Peygamberlerle İlgili Şüpheler

ca. Kutsal Kitaplar ve Peygamberler Hakkında Olumlu Tutum Gösterenler:

Peygamberlerin örnek yaşayışları gençleri şüpheyne sevk etmektedir: “Peygamberin hayatını merak diyorum. Acaba peygamber dört dörtlük bir insan mıydı? Milyonlarca insan içinden O neye göre seçildi? Vahyin ne şekilde geldiğini merak ediyorum. Uyurken rüyada mı, fısıltı mı, konuşma mı?”

“Nasıl bu kadar doğru olabiliyorlar peygamberler. Hz. Yusuf çok güzelmiş, acaba kimseye ilgi duymadı mı? Bir film izledim. Hz. Musa bir dağa çıkıyor orada Allah’la konuşuyor sonra oradaki bir levhaya yazı yazılıyor. Vahyin gelişi ve yazılışı konusunda şüphelerim var. Cebrail Peygamber’e geliyor nasıl “oku” diyor? Hz.

¹⁴⁶ Şeytan Hk. Geniş bilgi için Bkz. Mehmet Yavuz Şeker, **İslam İnancında Şeytan Kavramı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Kavramı), S. Ü. S. B. E., 1998, s. 184. Bu çalışmada şeytanın mahiyeti, anlamı, insanla ve fiilleriyle olan ilişkisi, meleklerle ve Hz. Adem’le ilişkisi, Yezidizm ve Satanizm gibi şeytan düşüncesine dayalı mezhepler ele alınmıştır.

¹⁴⁷ Bkz. Bahadır, a.g.t., ss. 141-143.

Muhammed hiç yalan söylemedi mi? Hiç küçükken birini taşlamadı mı? Hz. İsa'nın nasıl doğduğunu çevrede nasıl karşılandığını merak ediyorum. Hz. Musa denizi yararken yanında olmak isterdim. Bazen “acaba oldu mu?” diyorum. Herkeste bu şüphelerin olduğuna inanıyorum.”

Peygamberlere inanan bir genç görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: “Hepsinin Allah tarafından belli bir görevle, dini insanlara öğretmek üzere gönderildiğini ve hak olduğunu biliyorum ve peygamber efendimizin son Peygamber olduğunu ve Allah'ın sevgilisi (habibi) olduğunu biliyorum. Peygamberler arasındaki üstünlük kriterini merak ediyorum.”

“Peygamberin okuma-yazma bilmediği, çevresindeki insanlara yazdırdığı söyleniyor. Tam bir teslimiyetim var ama arkadaşlara açıklayamıyorum sordukları zaman. Kur'an-ı Kerim'in kitap haline dönüştürüldüğü esnada bazı Sahabe'lerin ezberinden yararlanılmıştı. Bu esnada yanlış veya eksik bilgi olmuş olabilir mi?”

O çağlarda benim en çok aklıma takılan olay Peygamber daha süt annesinin yanındaiken Cebrail'in gelip onun kalbini ameliyat etmesi. Bu benim bayağı dikkatimi çekmişti. Peygamber'in kalbinin kötü tarafı alınmış. Bu dünyada yapılan ilk kalp ameliyatı olarak geçiyor. Böyle bir insanın bize gelecekte peygamberlik yapması anlamlı mı? En çok burası aklıma takılıyor. Kötülük tarafı olmayan bir insan olabilir mi? Hz. Muhammed peygamber olarak geliyor dünyaya. Kötülerle savaşıyor, müslümanlığı yaymaya uğraşıyor. Bir yaratıcı varsa eğer başa getireceği kişi bir insan olmalı. Ben Muhammed'e insan gözüyle bakamam; çünkü O'nun kalbinin kötülük tarafı alınmış.

Kur'an-ı Kerim'in farklı mezhep veya kişilerce değişik açılardan yorumlanması gençleri şüpheyne sevk etmektedir: “Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'in bugün hangi açıklamasını, yani kimin yazdığı kitabı okumak gerektiği konusunda şüphelerim var. Olayları her önüne gelen farklı şekilde yorumluyor ve neye inanacağımızı şaşırtıyor.”

İnancı olan fakat kutsal kitapların tercümelerini gerçeğine uygun bulmayan bir genç görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: “Ben Allah'ın tüm insanlara hediyesi olan Kur'an-ı Kerim'e inanırım. Yani ayetlerle din bilgimi tamamlarım, onun için hiçbir konuda şüphem yok. Diğer kitapların doğruluk ve geçerliliği hakkında şüphelerim var.

Arapça bilmediğimden bu tarz kitapları okuyup anlayamıyorum. Tercüme kitaplarda da bazı konular yazardan yazara değişiyor. Bazen bazı sorular cevapsız kalabiliyor.”

“Bir zamanlar ben kitap gönderilmesi olayını çok düşündüm. Bir sürü ilahi kitap var. Yahudi’ler Tevrat’a inanıyorlar ve gerçek kitap bu diyorlar, biz de bizimki doğru diyoruz; acaba asıl kitap hangisi? Bulgaristan’dan ilk geldiğimde düşünüyordum bunları. Kur’an’da açıklananlar gerçek hayata uygun. O zaman karar verdim Kur’an’ın gerçek kitap olduğuna. Çünkü hepsi bizim için geldi, insanlık için. Fakat o anları yaşamak isterim, şimdilerde böyle mucizelerle karşılaşmıyoruz. Sanki her şey olmuş bitmiş gibi”

Kitapların değiştirilmediği konusunda iyi niyetli olan bir gencin ifadesi şu şekildedir: “Bizim kutsal kitabımız nasıl ki müslümanlara doğruluğu, iyiliği tavsiye ediyorsa, diğer dinlerin kutsal kitaplarının hiç birinin insanı kötülüğe teşvik edeceğini de zannetmiyorum. Bazen niçin onlar da sahih olmasın diye düşünüyorum. Yani diğer kitapların değiştiğini neye dayanarak söylüyorlar.”

Kutsal kitaplar ve peygamberler konusunda olumlu tutum gösteren gençlerin şüpheleri incelendiğinde; peygamberlerin nasıl bu kadar örnek bir hayat yaşayabildikleri, mucizelerini gören insanların nasıl tepki verdikleri, kutsal kitabın kendi yabancı dili bilinemediğinden tercüme farklılıklarından dolayı yanlış anlamalara sebebiyet verebileceği (örneğin bir Türk için Arapça), hangi kitabın kesin doğru olduğu ve hepsinin doğru olabileceği konusunda yoğunlaşmaktadır.

cb. Kutsal Kitaplar ve Peygamberler Hakkında Olumsuz Tutum Gösterenler:

Kutsal kitaplar ve peygamberlerin gönderiliş nedeni ve oluşumu konusunda görüşler aşağıdaki şekildedir: “Kutsal kitapların insanların daha huzurlu, daha düzenli ve disiplinli yaşamaları için gönderildiğini düşünüyorum. Peygamberin de bize bunları yaşam tarzıyla bir örnek teşkil etmesi için peygamber sıfatını aldığına inanıyorum. Fakat ilk kutsal kitabın neden korunamadığı şüphesini zaman zaman yaşıyorum.”

“Peygamberler, dönemin siyasetçileridir. Kitaplar dönemin siyasetini, toplumsal yaşantısını yansıtır. Zaten okunduğunda hepsinin benzer özellikler taşıdığı, bilhassa Gılgamış destanının bu kitaplar üzerinde derin izler bıraktığı görülecektir”

“Evreni yaratan bir büyük gücün olduğuna inancım var. Ancak “Deist” öğretilerdeki gibi peygamberler konusu biraz karanlık. Bütün peygamberler Mezopotamya’da ortaya çıkmış. Peygamberlerin geliş amacı; eğer insanlara Allah’ı anlatmak ve ibadet şekillerini göstermekse, acaba neden diğer bölgelerde peygamberler hiç çıkmadı. Sadece o bölgenin insanları mı ibadet ihtiyacı duyuyordu?”

Peygamber ve siyaseti konusunda şu açıklamalarda bulunulmuştur: “Peygamber’in çok akıllı ve zeki olduğu belli. Bir çok şeyi savaşla yapmış. Kendi yaşadığı bölgede kendini benimsetememiş. Mekke’yle anlaşamayan yerlere gidip destek alması doğal. Mekke’den niye Medine’ye gitmiş mesela, başka yere gitmemiş. O zaman Medine Mekke’nin en büyük düşmanı. O savaşlarda başarılar kazanınca O’na inananlar ve destek çoğalmış. Edindiği bilgiler doğrultusunda uygulamaları da daha kolay oluyor. Böyle bir din gerçek olsaydı Mekke’de de bunu başarabilirdi. Medine’de Hristiyanlığa inanan insanlar olsa da çoğu puta tapıyordu.”

“Kutsal kitaplar birbirine çok benziyor sanki birbirlerinden kopya çekmişler. Peygamber denilen kişiler sadece o dönemde ortaya çıkmış olan, ilk etapta fakirleri etrafında toplamış olan kişiler. Ayrıca yüzyıllar önce gerçekleştiği söylenen bir takım olayların yüzyıllar sonraki insanlara anlatılmasına nasıl şüphe etmeden bakabilirsiniz.”

Peygamberin hayatı ve tebliği dolayısıyla ortaya çıkan görüşlere bakıldığında genelde savaşları ve siyasi ilişkileri değerlendirildiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır: “Ben peygamberin hayatını okudukça O’na karşı oluyorum. O’nun hayatında, savaşlarında zor kullanma var, insanların kanını akıtma var, savaşları doğru bulmuyorum.”

Peygamber-Kur’an-ı Kerim ilişkisi bir genç tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir: “Benim öğrendiğim kadarıyla dinin ilk geldiği dönemle son dönem arasında çok fark ve çelişki var. Yahudiler ilk dönemde kardeş olarak görülüyor, ilk ayetlerde bir dostluk var oradaki Yahudilerle. Sonra tam tersi oluyor. Çevre toplayamadı ilk dönemde, hoş görülmesi gerekiyordu. “Muhammed” adındaki okuduğum kitapta Hz. Muhammed’in daha önceki dini bilgileri çok iyi aldığı yazıyor. Nuh tufanı gibi olağanüstü olaylara baktığınızda bunlar bütün dinsel kitaplarda var. Eski çağlara baktığınızda Sümer’lere kadar dayanıyor. Yer ve göğün toz ve gaz

bulutundan yaratılması eski Mısır inançlarından. Muhammed'in eski konuları çok iyi araştırıp kendince yorumlayarak bir kitap oluşturduğunu düşünüyorum. Vahiy Hz. Muhammed'in yaptıklarına göre iniyor. Bir savaşta Hz Ayşe geride kalıyor, bir asker onu getiriyor. Sonra Ayşe'yle ilgili söylentiler çıkıyor, bununla ilgili vahiy geliyor. "Muhammed'in hanımlarıyla ilgili böyle konuşmayınız." İslam dini o zamanın şartlarına göre devrimci bir seviyede ama bu gün için bizim bunları yapmamızın, inanmamızın çok mantıksız olduğunu düşünüyorum. Çok değişik. İki şeyin bilinmeyeceğini söylüyor Muhammed: Bunlardan birisi doğmamış çocuğun cinsiyetinin bilinmeyeceği. Ama bugün biliniyor, öyleyse Kur'an o günün şartlarına uyarlanmıştır."

Hız. Muhammed bütün insanlar gibi bir beşerdir denmesine rağmen O'nun hüküm koymak için bazı meselelerde diğer insanlardan farklı davranması özellikle bu konunun evlilik hayatında çok açık bir şekilde görülmesi gençleri şüpheyne iten bir başka konu olarak karşımıza çıkmaktadır. "Peygamberimiz on iki evlilik yapmış ama dinimizde dört evliliğe müsaade edilmiş, Peygamber günah işlemiş olmuyor mu? O'nun yaptığı doğruysa şimdiki insanlar niye yapamıyorlar? O'nun yaptığı şeylerin insanoğluna örnek olduğu söyleniyor ama evlilik konusunda onu örnek almak günah, niçin?"

"Hız. Muhammed'in yirmi dört tane eşi olması. Resmi olarak on iki gösteriliyor, bu kadar kadınla evlenmesi çok mantıksız geliyor. Manevi oğlunun hanımını alması çok ilginç. Bazı dini kaynaklarda geçtiğine göre, Hız. Aişe "senin uçkuruna göre ayetler iniyor" demiş. Bunları okuduktan sonra düşüncelerim tamamen değişti. Hız. Muhammed Ebu Bekr'in dokuz yaşındaki kızıyla evleniyor. Bazı din adamları fiziksel gelişmenin yeterli olduğunu düşünüyor; bir kız fiziksel olarak yetişkin olabilir ama onun düşünsel yapısı daha çocuktur, dokuz yaşında evlenip on iki yaşında gerdeğe giriyor. Aynı Kur'an bir Avrupa toplumuna gitseydi ne karşılık bulacaktı? Kur'an'ın bakış açısıyla kadın cinselliğın temsilcisi, şeytani olguların, zinanın çekici gücü. Bence kadın Afrodit kadar güzel olsa bile böyle görülmemeli. İnsan toplumun bakış açısıyla sınırlıdır. Kadını meta olarak gören toplum da var, insan olarak da. Kur'an kadını neden bu kadar zan altında bırakmış? Bir ayet var "kadınlar senin tarlandır" diyor "istediğın gibi gir." Zeyd'in karısıyla evlenmesi. "Sen kendine yakıştıramıyor musun"

diye ayet geliyor. Kadınların bu kadar aciz gösterilmesi kabile toplumu olmasındandır. İslam Dini erkeklere yöneliktir ve evrensel değildir. Sadece Arap kültürünü temsil etmektedir. “Peygamber evliliklerini dul olanlar hakkında ya da dedikodu çıkanların namusunu korumak amacıyla gerçekleştirdi” deniyor. Bu bana çok saçma geliyor. Belki bu yanlış anlaşıldı ama sonuçta bu poligamiye neden oldu.”

Peygamberin evlilikleri ile kadına verilen değer arasında kurulan ilişki bir genç tarafından şu şekilde yorumlanmıştır. “Peygamberin evlilikleri üzerine söylenecek tek söz peygamber yaptı, oldu ve bitti. Bunun üzerine fikir üretmek polemikten öteye gitmez. Günlük yaşantımızda bunu örnek alanları kınamayı da boynumun borcu olarak kabul ediyorum, çünkü bu durum kadının kişiliğini (kimi zaman buna rıza gösteren kadına rağmen) hiçe saymakla eş değerdir. Kadınları ayrı bir sınıfa dahil etmekle insanlık tarihinin ne gibi kazancı olmuştur hep merak etmişimdir. Acaba kadına kendi konumundan daha aşağı bir değer biçen erkek hangi tatminsiz duygusunu bastırıyordur, oldukça aşağılık bir duygu olsa gerek.”

Kur'an-ı Kerim'deki hitap şekli ve Allah-Kur'an ilişkisi bir gencin ifadesiyle şu şekilde olmaktadır: “Kur'an-ı Kerim'de “biz” diye bahsediliyor. Biz sizi böyle yarattık deniyor. Sanki Stalin ve grubu doğru söylüyor: “Bizi uzaylılar kopyaladı ve dünyaya gönderildik” der ara sıra bizi ziyarete geliyorlar derler. Tam araştırmasını yapmadım ama. Tanrı niye “biz” diye konuşuyor. Turan Dursun'un Din Bu kitabıydı zannedersem. Bir Tanrı ki kitap indiriyor, sahip çıkamıyor. İkinciye, üçüncüyü koruyamıyor, dördüncüyü koruyor, bu nasıl koruma? Sonuncusu sapasağlam. Kur'an inmeden önce ölüyorum, Kur'an geliyor. Öleceğimiz zamanı, cennete ve cehenneme gidip gideceğimizi bilmediğimiz gibi benim gibi, çelişkide olan insanlara beşinci bir kitap da inebilir. Yeni bir kitap da yazılabilir. Piri Reis'in harita çizmesi Mısır piramitleri, o zamanın insanları bizden çok akıllı. Böyle bir kitap yazmış olabilirler.”

“Tanrı'nın insanlara kutsal kitap ya da peygamberler göndermesine gerek var mıydı? Benim gözümde Tanrı'nın saygınlığını azaltan bir şey. “Öldürmeyeceksin çalmayacaksın” diyor Tanrı. Ama insanların buna uydukları yok. Tanrı binlerce peygamber gönderiyor bu gün bakıyoruz dünya ne durumda. IMF'nin Türkiye'ye adam göndermesi gibi. Bir insana şunları yapacaksın bunları yapmayacaksın deyip bunları yapıp yapmamaya göre değerlendirme mantığı da yanlış. Bilgisayarın başına oturup da

o tuşlara basmayacaksın. Belki de Tanrı'dan çok korkuyordu onun için yapmadı belki...Belki çok kötü koşullarda yaşamış. Neyin yanlış olduğuna karar verebilmiş. Şu yanlış bunu yapmayacaksın dediğinizde, o insan kendini de haklı görebiliyor.

Tanrı'nın kitap ve peygamber göndermesi de öyle. İnsanın anlama kapasitesi var. Bunlar benim için Tanrı'da bir eksiklik. Sanki herkese eşit olarak kendini anlatamadı. Kutsal dinler ve inançlar dışındaki felsefelerin, komünizmin, faşizmin de insanların yaşamını düzeltmediği ortada. Bugün Rusya'da komünizm çöktü. Ama dinler üç bin yıl önce gelmiş. İnsanlar alçak gönüllü olmak, hırsızlık yapmamak gibi temel değerlere ne kadar sahip çıkıyorlar diğer dinlerde de aynı sorunlar var. Belki peygamberler de Marx'ın yazdığı gibi kendi kafalarına göre, insanları çok iyi yaşatmak için yazmış olabilirler. Marx da kendine göre güzel bir dünya tasavvur etti ve o dünyanın yaşama kurallarını belirledi. Bu noktadan bakıldığında dinler ve felsefeler açısından çok büyük benzerlikler olması da şüphelerin kaynağı oldu. Hz. Muhammed'e inanmıyor adam ama yerine Marx'ı koymuş. Bu da mantıklı çünkü onun da güzel bir dünya düşüncesi var.”

Kutsal kitaplar ve peygamberler konusunda olumsuz tutum geliştiren gençlerin şüpheleri incelendiğinde özellikle peygamberin Hz. Muhammed'in hayatı ve çok evliliği, gönderilen tüm kitaplar gibi Kur'an'ın da değiştirilme olasılığı, Hz. Muhammed'in savaşları ve siyasi kişiliği, Tanrı'nın emirlerinin dünyada uygulanmamasından dolayı O'nun başarısızlığı düşüncesi, kutsal kitap ve peygamber ihtiyacı ve bunların oluşumu üzerinde yoğunlaşmaktadır.

cc. Kutsal Kitaplar ve Peygamberler Hakkında Çelişkili Tutum Gösterenler:

Peygamberin hadisleri ile ilgili şüpheler genelde bunların rivayet edilirken değiştirilerek aktarılmış olabileceği ve sayısının çokluğundan kaynaklandığı görülmektedir. “Hadisler ilk başta yedi yüz bin taneymiş, bunlar içinden en iyileri seçilerek yedi bine inmiş. Bunlar doğruysa niye elendi altı yüz doksan üç bin hadis. Peygamber niye yedi yüz bin hadis söylemiş. En son Ramazan ayında Edip Yüksel bu yedi binin içinden de hemen hemen hepsinin başka bir hadisle çeliştiğini söylemişti. Yedi yüz bin taneyi düşünün, nasıl fikirler çıkar, bu da düşündürücü. Hadisler din

bilginleri tarafından söylendiği günden günümüze kadar değiştirilerek bu nesle aktarılmıştır. Dolayısıyla kesin bir inandırıcılığının olduğunu sanmıyorum. Bu hadisleri yazanlar, insanların düşünce ve inançları doğrultusunda bunları değiştirip bir sonraki nesle aktarmışlar. Doğru dürüst yaşamaya kılavuzluk eden hadisler de var, bunları takdirle karşılıyorum. Daha doğrusu yaşaması gereken kavramlar bunlar. Bir de O'nun Kur'an dışında vahiy alması (Kutsi Hadis) iddialarına inanmıyorum. Miraç olayından da şüpheliyim.”

Kur'an-ı Kerim'in değiştirilme olasılığını çeşitli açılardan ele alan gençlerde aşağıdaki fikirler göze çarpmaktadır: “Peygamberden sonra bir çok devlet gelmiş bu devletlerde kötü niyetli insanlar menfaatleri için dini kullanabilirler. Kendi toplum yapısına göre uyarlamış olabilir. Emeviler ve Abbasiler'de saray hayatı var Kur'an'da adaletten söz ediliyor onlar saray hayatı yaşıyor. Sonuçta bu kitaplar da insanlar tarafından yazılmış; insanlar tarafından yazılan kitapların yine onlar tarafından değişikliğe uğratılması mümkündür. Günümüz şartlarında yapılan Kur'an mealleri de birbirinden çok farklıdır. Arapça köklü bir dil olması sebebiyle çok karmaşık bir yapı içermesinden dolayı hata yapılması oranı artıyor. Bence günümüze kadar bir takım şeyler değişmiştir. İnsanlar kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlarını da katmışlardır. Önceki kitaplara da böyle olmuş. Onlarda bir takım eksiklikler olduğundan dolayı bir sonraki gönderilmiş. Acaba son kitap Kur'an'da da eksiklik var mı ve başka peygamber gelecek mi? Ayrıca Kur'an'ın değiştirilmediği fikri duygusal manadadır, İslam toplumunda yaşadığımız için böyle bir düşüncedir.”

“Kur'an dışındaki dini kitaplar değiştirilmiştir deniyor. Kur'an değiştirilmemiş olmasına rağmen mealleri çok farklı olmaktadır. Sünni yorum ile Şii yorum birbirinden çok farklı. Herkes kendine göre haklı ama gerçek hangisi? Aradan çok uzun bir süre geçmesine rağmen Kur'an'ın değiştirilmediğini, orijinalinin korunduğunu kim ve nasıl bu kadar emin olarak söyleyebilir ki? E. Von Daniken'in “Tanrıların Arabaları” kitabını okuduktan sonra şüphelerim biraz daha arttı. Bence dini kitaplar dünyadaki barışı sağlamak amacıyla başka insan ya da varlıklar tarafından yazılmış olabilir.”

Kur'an'daki cezai hükümlerin çok ağır olduğu ve peygamber çizgisinde tekrar yorumlanması gerektiği hakkında gençlerin görüşleri şu şekildedir: “Kur'an-ı Kerim'in hazırlanmasından günümüze kadar pek çok kez değiştirildi, amacından uzaklaştırıldı,

yeni açıklamalar getirildi. İnsan düşünce ve fikirleri Kur'an-ı Kerim'e dahil edilmemeli yorum yapılırken. Peygamberimizin düşünceleri daha çok önemli. Onun düşünceleri saptırılıyor amacından. İnsanlar böylece yanlış şekilde bilgilendiriliyorlar. Yanlış şeye inanmak zorunda kalıyorlar.”

“Kur'an'daki bir ayet dünyanın tepsi şeklinde olduğu yönünde yorumlanmış, dünyanın yuvarlak olduğu kanıtlandığı zaman da aynı ayet dünyanın yuvarlaklığı şeklinde yorumlanmış. İlerde dünyanın şekli farklı olursa aynı ayet onu da destekler mi?”

Kur'an'daki hükümlerin indiği dönemde geçerli olduğunu süren gençler bu şüphelerini şu şekilde ifade etmektedirler. “Kur'an'daki bilgilerin geçerliliği gerçekten o dönemin insanına göre şekillendirilmiş olabilir. Çünkü o dönemin insanı İslam'ın yayılış, tanıtılış dönemi olduğu için kapanıyordu. Namazını kılıyor orucunu tutuyordu. Günümüzde yetemezdi çünkü çağdaşlaşıyoruz. İnancımız Allah'la kul arasında illa inancımızı yerine getirebilmek için o dönemde geçerli olan şeyleri yapmak zorunda değiliz. Bilim geliyor insanın düşünceleri değişiyor sonuçta. Dini ve Kur'an'ı o dönemin dar çerçevesinde değerlendiremeyiz. Çok yanlış olur; Onların görüşleri bizimkilerle farklı. O dönemde yapılanları günümüze aynı şekilde getiremeyiz.”

Agnostik görüşteki bir genç fikrini şu şekilde açıklamaktadır: “Kutsal kitaplar kendilerini Tanrı'nın kelamı olarak kabul etseler de bu durum tartışmaya açık bir konudur. Bu cümleden peygamberlik iddiasında bulunan kişileri yalancılıkla itham ettiğim anlaşılmamalıdır. Çünkü bireyin olmayan bir şeyi olmuş gibi (Cebrail aracılığıyla vahiy iletilmesi) ya inanılmaz yetenekli, ya hasta ruhlu ya da kendi iç dünyasında bulduklarını dış dünyanın gerçekleriyle örtüştürecek derecede vecd içinde olması gerekir. Ben son düşüncenin doğru olabileceği kanaatindeyim, iyi niyetli olarak.”

“Kültürel açıdan Kur'an'dan etkilendiğimizi düşünüyorum. Orta çağda Türk kadını örtünmemiş ya da Kur'an'ın belirttiği şekilde örtünmemiş. Evrensel, değişik toplumlara hitap ediyorsa böyle bir sınırlama getirmek kadın haklarını öldürmüştür. Bir arkadaşla dolmuştayız biz de iki kişi ayaktayız, kadının biri dolmuştan indi ben arkadaşla oturdum dedim. Onun vücut ısısından cinsel metabolizmam etkilenirmiş. Nasıl

olur da insan oradaki ısıdan cinsel haz duyar. Burada bizim kültürel yozlaşmamız da var. Kadına meta olarak bakarsan tabi böyle dersin. O aşağılıktır duyguları olmaz. Yatakta kadın evde hizmetçidir vs.”

Peygamberlerin sayısının ve gönderilen kitapların birden fazla olması sebebiyle gençlerin şüpheyne düştüğü görülmektedir. “Neden birden çok peygamber getirildi? Bir tane peygamber ve din olsaydı böyle ayrımcılık olmazdı. Herkes farklı şeye inandığı için bana doğru gelen şey ona yanlış geliyor. Onun inancı da benim inancım da doğru olabilir. Burada şüpheyne düşünüyorum.”

Bir başka konu Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssalar ve mucizelerle ilgilidir: “Peygamberin mucizeleri acaba insanları inandırmak için mi ortaya atıldı, yoksa gerçekten var mı? Bazı şeyler o kadar abartılı ki mantığım almıyor. Dağı, ayı ikiye parçalamak gibi. Gözünüzle görmediğiniz için inanmak zor geliyor. Ben araştırdıkça bunlara inanmamaya başladım. Mesela miraç olayı anlatılır. Gökyüzüne çıktığı, bu çok mantıksız.”

“Mucizeler olmasa çok mantıklı şeyler aslında söylenenler. Ortaya konan kitaplar zaten bana doğru geliyor. Farz edelim ki bu gün bir çocuğun doğumunu ele alacağız, günümüz teknolojisinde tüm peygamberlere atfedilen mucizelerin toplamından daha fazla mucizenin tespit edileceği su götürmez bir gerçektir. Kaldı ki mucize diye atfedilen olayların ne kadarı gerçektir ki? Bu noktada şu itiraz yapılabilir, peygamberlerin peygamber olacağı bilinmeden bu mucizeler tespit edildi. Sorun da burada, peygamberlik tescil edildikten sonra bu mucizelerin ortaya çıktığı görüşünü savunuyorum. Bu söylenenlerin yanlışlığı veya doğruluğu üzerine yorum yapmak anlamsız olacaktır. Kaldı ki ben de doğumumla gelen bir takım mucizeler gösterebilirim, (o devirler için mucize olan günümüzde basit fizik olayları olduğu düşünülecek olursa) fakat bu gün için peygamberlik iddiasında bulunmak şarlatanlık kabul edilmeyecek midir?”

H. Muhammed'in yaşantısının gençlere aşırı mükemmel gelmesinin kendilerini şüpheyne sevk ettiği görülmektedir. “H. Muhammed'e inancım var fakat yaşadığım ortam ve çağ dolayısıyla O'nun yaşantısı aşırı mükemmel geliyor. H. Muhammed'de hiçbir kusur yok. Vahiyler gelmeden önce de kusursuz bir hayatı var. O'nun kusursuz

olması ailesinden mi, çevre koşullarından mı? Seçilmiş çünkü kusursuz bir insan. Kusurları olan bir insan olsa peygamber olduktan sonra sonuçta lidersindir, örneksindir, kusursuz davranırsın ama onun peygamberlikten önceki hayatı da kusursuz olarak biliniyor.”

“Peygamberimiz bir aileye süt çocuğu veriliyor o ailede bazı değişiklikler oluyor. Neden ona yorumlanıyor bu? Hz. Meryem nasıl hamile kalmış, gerçekten doğru mu acaba? Peygamber efendimiz inanmayanlardan kaçarken aniden örümcek kapatıyor mağarayı, örümcek sıcak yerde anında müsait ağ yapmaya. Mağaralara resim yapılmakta o dönemde neden Peygamber’in resmi yok. Bizim resmimiz de mi günah? Bana öğretilenlerden dolayı kabul ediyorum peygamberliğini. Öğretilmemiş olsaydı kabul etmezdim. Ben aleviyim, bizde ilk önce Allah sonra Hz. Muhammed sonra Ali geliyor.”

“Hz Muhammed deha ötesi bir adammış. Olayları önceden çok iyi görmüş. O zamanlarda kadınlar Arap dünyasında zulüm görüyorlar, bunu çok iyi kullanmış. Ayı ikiye yarması gibi olayları yanındaki insanların bir uydurması olarak görüyorum. Hz. Osman’ın veya Ali’nin yazdığı Kur’an-ı Kerim’in saklandığı, ortaya çıkarılmadığı söyleniyor var mı böyle bir şey. Hindistan’da ya da başka bir yerde olduğu söyleniyor. Günümüz teknolojisi o kadar ilerledi ki Hz. Muhammed’in cesedi hala orada duruyor mu? Niye çıkartılmıyor? Halen ceset çok iyi bir şekilde duruyorsa. Niye dinde bazı şeyler gizli tutuluyor? Soruyorsun niye bu böyle deniyor. Araştırmak isteyen bir insan da dinden çıkar deniyor.”

Peygamberin yaşadığı dönemdeki şartlara bağlı olarak yaşanan hayatın günümüze uyarlanması veya değiştirilmeden aynı şekilde yaşanması gerektiği konusunda gençlerin şüpheleri bulunmaktadır. “Peygamberin yaşadığı dönemde onun yaptığı her hareket sünnet olarak biliniyor. Onları yapmak sevap deniyor. Diş fırçası değil de misvak sünnet sevap kazandırıyor. O dönemde orucu açmak hurmayla veya suyla; sahurda hafif yemek sünnet deniyor. Peygamber zamanında diş fırçası ve macunu yoktu mecbur misvak kullanılıyordu imkanlar çok azdı su ve hurma vardı onu koydular sofraya ama benim imkanım var hurma yerine çok güzel yemeğimi koyabiliyorum başka şeylerle açabiliyorum. O zamanı yaşamaya mecbur muyuz? O zaman ben Antalya’ya deve ile gideyim.”

Peygamberin elinde bulundurduğu güçle ilgili de bir genç tarafından şu yorum yapılmaktadır: “Her yeni gelen fikir, din veya felsefe akımı beraberinde bir gücü de getirir. Tehdit oluşturmaması ise o akımın mevcut koşullar içerisinde topladığı taraftar sayısına göre değişir. Yenilikçiler gelenekçiler için bir tehdit unsuru oluyorsa bunun yegane nedeni çıkarlarının çatışmasıdır. Gücü bir elde tutmaya daha fazla istekli olanın şiddet kullanması da kaçınılmazdır. Peygamber’in yaptığı önemli üç savaşın savunma olmasının nedeni de budur. Daha güçlü olduğunda gücü almak için doğal olarak saldırmıştır.

Peygamber bu gücü gayet doğal ki göktekiler vasıtasıyla elde etmemiştir. (Askeri güç), bu güç baskıcı bir ortamda ezilenlerin reflexinden dolayı onun ellerine teslim edilmiştir. O günün koşullarında daha insancıl bir gelenek getiren İslam, dönem dönem baskının ve yıkıcılığın da güç kaynağı olmuştur. Şu hiçbir zaman unutulmamalıdır ki dünyayı cehenneme çevirenler geçerliliği kabul edilen ideolojiler değil ideolojilerin arkasına sığınan zorba yöneticiler ve fanatiklerdir.”

Bazı gençlerin hükümlerin uygulanması ile ilgili şüphelerinin bulunduğu görülmektedir. “Allah peygamber ve kutsal kitapları insanların yaşayışlarına göre gönderdi. Hak din İslam denildiğine göre din adamları neden farklı düşünce ve fikirleri savunuyorlar? Örtü ayeti için farklı görüş, abdestsiz Kur’an okunur demeleri, içkiliyken namaz kılınır eğer sarhoş değilsen gibi, hangisi doğru şüphe duyuyorum.”

Peygamber devrinde yaşanan özel bir olay ile ilgili olarak bir gencin şüphesi şu şekilde ortaya çıkmaktadır: “Hz. Muhammed’in Huneyn Gazası’ndan elde edilen gelirleri Mekke’nin fethinde müslüman olmuş olanlara ve muhacirlere verip Ensar’a vermemesini anlayamıyorum. Peygamber’in bunu onların İslam’a ısınmaları için yaptığı söyleniyor. Oysa ilk müslümanlardan olan muhacirlere de ganimet verilmesi bu gerekçeyi geçersiz kılıyor. Acaba peygamber kendi kabilesini kayırdı mı diye düşünüyorum.”

Kutsal kitapların geliş amacı ve rehber olarak kullanılması konusunda bir gencin şüpheleri şöyledir. “Kitaplar genelde toplum düzeninin bozulduğu zamanlar, bu bozukluğu gidermek için kullanılmış. Bence kutsal kitaplar tamamen kendilerinin yarattığı yazdığı şeyler. Tanrıyla kul arasına hiç kimse giremiyorsa bir kitaba bağlı

kalmak veya peygamberin sözünden çıkmamak diye bir şey olmamalı bence. Hepsi akıllı adamların kendilerine göre yazdıkları kitaplar. Kutsal kitaplar çok eski zamanlarda meydana getirildi, o zamanın ihtiyaçlarına göre vahiyler indirildi. Peki ya günümüz açısından düşünürsek bulunduğumuz hayat şartlarını düşünerek bunlar bizim için yeterli birer rehber mi? Kutsal Kitaplar ne kadar sağlamdır ve Allah'ın vahiyleri yerine peygamberlerin, bölgenin sosyo-ekonomik durumuna göre içerisine kattıkları düşüncelerle bozulmuş mudur? Vakti zamanında yönlendirilmeye ihtiyacı olan insanları çok güzel yönlendirmişlerdir. Benim ilgimi çeken hala inanılmaz bir kitlenin, bu şekilde yönlendirilebiliyor olması.”

“Bir kitap ve birden çok peygamber olsa olmaz mı? Ayrıca niye değiştirilemiyor. Akıl ve mantık ilkeleri çerçevesinde çağa göre toplumsal olaylar değiştiği için bunların değişmesi gayet doğal değil mi?”

Kur'an-ı Kerim haricindeki diğer kutsal kitaplar ve peygamberler hakkında gençlerin görüş ve şüpheleri aşağıdaki noktalarda yoğunlaşmaktadır:

“Hz. İbrahim oğlunu kurban et diye bir rüya görüyor. Dağda tam bıçağı vururken bıçak kesmiyor taş oluyor ya da kesmiyor. Rüya bilimsel olarak bilinç altı meselesidir. Dinini tam anlamıyla yaşayan, dini bütün bir insan aklında kötülük olmayan. Böyle bir insan böyle bir rüya görse birini kestiğini –Hz. İsmail bir şeyler biliyordu ki karşı gelmedi- görse o da götürse o adama oğlu izin vermese ya da verse ne olacak? Rüya delil olarak alınabilir mi? Hepimizin böyle şansı var mı? Bize de bir tavuk iner mi gökten, deli mi derler bize dini bütün mü derler?”

“Hz. İsa'nın ölmediğini söylüyorlar. Böyle bir ayrıcalık tanınabilir mi? (Tekrar dünyaya gelecekmiş). Tekrar dünyaya gelirse Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunda herkes şüphelenmez mi? Bu konu aklımı çok karıştırıyor.”

“Hz. İsa'nın tebliği sanırım çok kısa sürdü. Kısa bir zaman dilimi içinde insanlara yönelik, psikolojik açıdan benimseyebilecekleri ne kadar hüküm inmiş olabilir? Hz. Muhammed'in, daha doğrusu Kur'an'ın yirmi yedi senede indiğini düşünürsek, İsa'nın fazla hüküm ya da ayet getirdiğini sanmıyorum. Yani İncil diye bir kitap olamaz. Olsa olsa İsa'ya gönderilen sayfalar olabilir diye düşünüyorum. Yeni bir şariat getirmiş olsa da yazılı bir kitap oluşturulmadığı kanısındayım.”

“Nuh tufanında Nuh’un Gemisi’ne her canlı varlıktan iki tane alınmış. Böyle bir geminin yapılması ve denizde yol alması deniz teknisyenlerince mümkün değil. Ben de katılıyorum. Mucizelere bile insan inanmamış. Bizzat yaşayanlar buna inanmamışlarsa bizim karamsarlığımız...”

Yukarıdaki ifadelerden şu sonuca varabiliriz: Günümüz kaynaklarındaki Hadislerin geçerliği ve güvenilirliği, Kur’an-ı Kerim’in değiştirilmiş olabileceği olasılığı, Kur’an’daki ceza hükümlerinin günümüze göre çok ağır olduğu ve yeniden yorumlanması gerektiği, Kur’an-ı Kerim’in farklı yorumları, hükümlerin o zamana ait olduğu günümüze uygulanabilirliği, Kur’an’daki kıssalar ve mucizeler, Hz. Muhammed’in gençlere aşırı mükemmel gelen yaşantısı ve mucizeleri, hükümleri, savaşları, dehası ve elinde bulundurduğu güç gibi bazı konular¹⁴⁸ gençlerin kutsal kitaplar ve Hz. Muhammed hakkındaki en fazla anlatılan şüphe konularındandır. Diğer peygamberler hakkındaki şüpheler de en fazla Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etmesi olayı, Hz. İsa’nın hayatı ve Nuh Tufanı konusunda yoğunlaşmıştır.

cd. İlahiyat fakültesinden gençlerin yazdıkları ve yukarıda açıklanan şüphelerden farklı olarak ifade edilen kutsal kitaplar ve peygamberler ile ilgili şüphe konuları:

İlahiyat fakültesi öğrencilerinde, eğitimin dini ağırlıklı olması sebebiyle kutsal kitaplar ve peygamberler konusunda Hz. Adem’den Hz. Muhammed’e kadar olan peygamberler ve kutsal kitaplarla ilgili olarak daha kapsamlı şüphe konuları görülmektedir. Bunlardan en fazla değinilenler aşağıda sıralanmıştır;

“Aynı kaynaktan geldiği halde, kutsal kitapların felsefesi ve inanç sistemleri neden farklı? (İslamda vahdaniyet, Hristiyanlıkta teslis v.s.)”

“Peygamber efendimizin “Akraba evliliği yapmayınız, zira çocuklar cılız olur” dediğini biliyoruz aynı şekilde kendisi de halasının kızıyla evlenmiş, bu bir çelişki değil mi? Bugün de akraba evliliğinin çok faydaları olduğu biliniyor.”

“Gönderilen peygamber ve kitaplar sadece sınırlı bir bölgede mi kalmış yoksa tüm milletlere peygamber gönderilmiş midir? Arapça indirilmiş ve çoğunlukla Arap

¹⁴⁸ Benzer şüpheler için bkz. Yasa, a.g.m., ss. 103-112.

kültürüyle ilgili meseleleri konu edinen Kur'an tüm evrene kaynak olabilecek yeterlilikte midir?

“Müslümanlar İncil'in kutsal kitap olmasına rağmen onun tahrip edildiğini, onunla amel edenlerin cehenneme gideceklerini söylemektedirler. Peki aynı şey kendilerini bir çok zevk ve sefadan soyutlayan rahip ve rahibeler için söylenebilir mi?”

“Allah Hz. Muhammed'i göndereceği halde neden daha önce yüz binlerce peygamber göndermiştir, peygamberlik kutsal bir görev olduğuna göre neden diğerleri başarılı olamamış?”

“Dünyaya kaç peygamber gelmiştir, hepsi erkek midir, niçin? Ulü'l Azm peygamberler kimlerdir ve niçin bu isim sadece onlara verilmiştir? İsim olarak bildirilmeyen peygamberler arasında kadın peygamber olabilir mi? Eski dönem filozoflarının (Eflatun, Konfüçyus) peygamber olup olmadıkları kafamı kurcalıyor.”

“Kutsal kitabı ve peygamberi belirleyen vahiy başlı başına bir sorun. Ben vahyin olmadığını peygamberlerin içinden geçenleri söylediklerini düşünüyorum. Vahyin kanıtları nelerdir? İnanılacak akli delilleri var mı?”

“Kur'an-ı Kerim'in gerçek manası Allah tarafından biliniyorsa ve insanlar yanlış yapılan yorumlarla ibadet edip bu yorumlara göre davranmışlarsa ne derece sorumluluk altında kalacaklardır? Neden Kur'an-ı Kerim'in orijinali gibi tek mealı yok?”

“Hz. Nuh'un gemisi ne büyüklükte idi ve şu anda nerede? Musa (a.s) niçin kekeme idi? Bu peygamberliği için bir kusur değil miydi? Hz. İsa sağ mı, ölü müdür? Hz. İsa'nın kıyamete yakın tekrar yeryüzüne ineceğini duymuştum, indiğinde onun Hz. İsa olduğuna kim inanabilir. Yeryüzüne en son gelen peygamberin Hz. Muhammed olduğunu biliyor ve buna inanıyorum. Ama o halde neden Hz. İsa tekrar gelecek? Mehdi ve Deccal gerçekte var mı? Varsa bunlar insan suretinde mi olacak? Hz. Adem'in işlediği bir günahın bütün insanların geleceğine mal edilmesinin mantığı nedir?”

“Diğer kutsal kitaplar neden peygamberleri döneminde yazıya geçirilmemiş. Kur'an neden peygamberimiz döneminde toplu hale getirilmemiş?

“Kur’an-ı Kerim’in bütün ilimlerden açıkça bahsetmemesinin sebebi nedir. “Zaman ihtiyarladıkça Kur’an’ın gençleşmesi” neyi ifade eder.” “Kur’an’ı biz indirdik ve onu biz koruyacağız” ifadesi Kur’an-ı Kerim’de geçmektedir. Fakat Allah’u Teala diğer kutsal kitapları da koruyamaz mıydı?”

“Tevrat’ın Hz. Musa’ya verilmediği söylenmekte fakat önceki derslerimizde dört büyük kitaptan Tevrat’ın Hz. Musa’ya geldiği söylenmişti. Bazı hocalarımız kimi bilgileri incelemeden bize yanlış mı aktarıyor yoksa bazıları çok derinliğe dalıp da başkalarının tesirinde kalarak sonradan fikir mi değiştiriyor? Tevrat’ın Allah inancıyla İslam’ın belli yönleriyle örtüşmektedir. Bundan yola çıkarak İslam’ın bu konudaki öğretilerini Yahudilik’ten aldığı söyleniyor, ne dersiniz?”

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin kutsal kitaplar ve peygamberlerle ilgili şüphelerine bakıldığında bazı peygamber hadislerinin hükümlerinin bu günde geçerli olup olmadığı, kutsal kitapların felsefesi, peygamberlik müessesesinin başarısı ve eski dönem filozoflarının peygamber olabileceği düşüncesi, kadın peygamberin var olup olmadığı, vahyin delilleri, kutsal kitapların benzer hükümleri, Hz. İsa ve mehdilik konusu, Hz. Musa, Hz. Adem ve Hz. Nuh’un hayatları ve olayları hakkında da çeşitli şüpheler tespit edilmiştir.

d. Ahiret Günü ve Ölümden Sonra Diriliş Hakkındaki Şüpheler

Ahiret kelimesi Arapça’dır ve “son” veya “gelecek”¹⁴⁹ anlamındadır. Geniş anlamda, hem dünyanın sonu hem de insanın fert olarak ölüm sonrası hayatı ve bunun, yeniden dirilme mükafat ve ceza gibi safhaları ifade etmektedir.¹⁵⁰ Aşağıda konu ile gençlerin şüphe ve soruları bulunmaktadır.

da. Ahiret Günü ve Ölümden Sonra Diriliş Hakkında Olumlu Tutum Gösterenler:

Olumlu tutum gösteren gençlerin zihinlerinde bu konulara ilişkin merak edilen aşağıdaki sorular yer almaktadır: “Orada herkes birbirini tanıyacak mı? Anne ve

¹⁴⁹ Ragıb el-İsfahani, *el Mufredat fi Garibi’l-Kur’an*, tahkik, s. 13, Muhammed Seyyid Keylani, Beyrut: Daru’l Ma’rife, tsz. (Aktaran Mehmet Paçacı), *Kur’an’da ve Kitab-ı Mukaddeste Ahiret İnancı*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1994, ss. 9.

¹⁵⁰ S.G.F. Brandon, “Eschatology”, *A Dictionary of Comparative Religion*, London, Widenfield and Nicholson, 1970, s. 263. (Aktaran Paçacı, a.g.e., s.10).

babamı göreceğim miyim? Her şeyin sonsuzu-ilki kavramları konusunda şüphelerim var. Herkesin Sur'dan sonra dirileceği söyleniyor. Allah o arada nerede olacak bizim yanımızda kim olacak? Tek tek mi hitap edecek? Herkesin aklında filmlerden sahneler vardır ya. Havada durup bize mi seslenecek? O diriliş anı bir uykudan uyanır gibi mi olacak? Dünyada mı uyanacağız, yoksa ahiret denen yerde mi? Ahirette öldüğümüz yaşta mı yoksa herkes belirli bir yaşta mı yaşayacak?"

Ölüm sonrası inançları herkesin yaptığının karşılığını görmesi gerektiğine bağlayan bir genç: "Bu adaletsizlik dolu dünyada bu inanç sayesinde ayakta duruyoruz. Çünkü herkes bir gün yaptıklarının karşılığını iyi ya da kötü olarak görecektir."

Böyle bir günün varlığı hakkında şüphesi olmayan fakat o güne hazırlanamama kaygısı olan bir genç düşüncelerini şöyle dile getirmektedir: "Mutlaka öleceğiz ve ahiret gününü göreceğiz ve sonsuza kadar orada yaşayacağız. Ahiret günü ve ölümden sonra diriliş konusunda şüphem yok ama nasıl olacağı konusunda merakım var ve o güne hazırlanamamak kaygısı beni ürkütüyor."

Ahiret günü ve ölümden sonra diriliş konusunda olumlu tutum gösteren gençler, diriliş anının nerede ve nasıl gerçekleşeceğini, oradaki ortamın nasıl olduğunu öğrenmek istediklerini belirten sorular yöneltmişlerdir. Ayrıca diriliş gününe hazırlanamama kaygısının gençleri ürküttüğü görülmektedir.

db. Ahiret Günü ve Ölümden Sonra Diriliş Hakkında Olumsuz Tutum Gösterenler:

"Verilecek hesaplar bilinmeyen bir güne bırakılmamalı. İnsan yaşamının bu dünya ile sınırlı olduğuna inanıyorum. Ölümden sonra diriliş zaten bilimsel olarak da kanıtlanmamış bir şey. Öldükten sonra parçalarına ayrışacaktır. İnsanın yapısındaki en sert olan kemik bile ayrışıyor. Sözde ruh o insana nasıl geri gelecek?"

"Ölümden sonra diriliş Hindistan'ın kast sisteminde doğmuştur. Kast sisteminde sınıflar arası geçiş (dikey hareketlilik) yoktur. Parya olarak doğarsınız, parya olarak ölürsünüz. Böyle bir durumda paryanın ikinci bir hayatta Brahman olacağını hayal etmesi çok doğaldır. İşte ikinci bir hayat düşüncesinin kaynağı buradadır."

Olumsuz tutum gösteren gençler bu inancı reddetmekle birlikte, bu inancın bilinçli olarak ortaya atıldığını ifade etmektedirler. Ayrıca bilimsel geçerliği olmayıp, insanları avutma amacı olduğunu da söylemektedirler.

dc. Ahiret Günü ve Ölümden Sonra Diriliş Hakkında Çelişkide Olanlar:

Ölümden sonra yaşam mümkün uzantıları içinde, şu üç şeyi akla getirmektedir:

a) Ruhun ölümsüzlüğü; b) Kişisel kimliğin korunması; c) Bu hayatın geçeceği bir mekanın bulunması.¹⁵¹ Aşağıdaki şüpheler incelendiğinde gençlerin genelde bu şüphe konularına yer verdikleri görülmektedir.

Korkusu yüzünden inanmak istemeyen bir genç; “Bu dünya Allah tarafından yaratılmıştır, fakat niye yaratılmış dersiniz fikrim yok. Kıyamet olmayabilir diyorum. Çünkü Sur borusu çalacak ve insanlar saniye içinde ölecek içimde bir korku olduğu için hiç olmayacakmış diye düşünüyorum. Sırf korkum yüzünden inanmak istemiyorum. Bir yandan da inanıyorum, çelişkideyim” demektedir.

Kıyamet alametleri gençlerin çok fazla ilgilendikleri şüphe konularından birisi olmuştur. Bu konuda anlatılanlar birleştirildiğinde şunları görmekteyiz: “Kıyamet alametleri bildiğim kadarıyla Kur’an’da yok. Sayılanları gerçek dışı, saçma buluyorum (binaların yükselmesi falan), bir de ölünce kıyamete kadar ruh ne yapıyor merak ediyorum. Ben Kur’an’ı okuyabilirim belki ama bu konudaki ayet ve hadisleri birleştirip bir bütünlük içinde değerlendirecek kadar hakim değilim. Kulaktan duyma bilgilerim var. Deccal-mehdi¹⁵² kavramlarının da açıklanmasını istiyorum. İkibin yılındayız. Küçük alamet büyük alamet görünmüş ama hala ortada kıyamet yok. Bir toplum olacakmış bunlar toprak altında yaşıyorlarmış. Bunların insanla besleneceğini bir arkadaşımın duydum. İnsan toplumunun üzerinde büyük bir darbe yaratacaklarmış. Bunlar Ye’cüc Me’cüc’müş. Bunların kelime manası nedir? Müslümanların üzerine Hz. İsa inecek mi, inmeyecek mi? İlk okuldan beri inecek denmiş şimdi inmeyecek diyorsun. İşte ondan sonra kopmayacak inmeyecek deniyor peki ne olacak açıklanması gerekiyor. Allah onu kendi katına çekti deniyor...Bu ne

¹⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Metin Yasa, *Felsefi ve Deneyisel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s s. 44-56.

¹⁵² Mehdi kelimesinin anlamı ve dinlerdeki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, Sidre Yayınları, Samsun, 1997.

demek? Kur'an'daki bilgilerin çoğu insan aklının ereceği şekilde indirildiği halde ben bunların bazılarını zekam olduğu halde niçin açık bir şekilde anlayamıyorum.”

Ahret günü ve ölümden sonra diriliş konusunda Agnostik açıklama şu şekilde gelmektedir: “Ölüm ve sonrası inançların olmazsa olmazlarından. Bir inanç hakimiyetini ancak ölüm sonrası var oluşla ayakta tutabilir. Bu da tıpkı Tanrı inancı gibi korkularla kendini beslemektedir. Benim görüşüm açıkça daha önce de belirttiğim gibi bilinmezciğe dayanmaktadır. Ölümden sonra diriliş ve ahiret varsa ancak öldükten sonra bilebiliriz. Öyleyse insansan da bir şey kaybetmezsin diye bir görüş ortaya atıldığı takdirde, cevabım; her din, ideoloji veya fikir sisteminin kendini mutlak doğru kabul etmesi kafa karıştırmayacak mıdır? Öte taraftan İslam'ın kendini son ve doğru din olarak ilan etmesi acaba ne kadar objektif verilere dayanmaktadır? Bilinmezcilik fikrinin altında inançsızlık yatmaz sadece şüphe yatar. Şüphe ise doğmanın karşısında olmaktan ziyade onu irdeler. Fakat doğma için şüphe affedilmez bir hatadır. Benim için tüm fikir ve inançlar eşit uzaklıktadır bu da bilimsellikle uyum içersinde olmamı sağlamaktadır.”

“Yalnızca bilinen, söylenen kıyamet alametlerinin doğru olmadığını düşünüyorum. Bir de sırat diye bir köprüsünün gerçek olmadığını duydum, mantıklı geldi. Bu mecazi bir benzetme olabilir, tıpkı mizan gibi. Bir de ölen kişinin ruhunun kabirden başka bir yerde olduğunu düşünüyorum.”

Ebediyen yok olma korkusu ve yapılan haksızlıkların karşılığını bulması gerektiği düşüncesi gençleri korku ve ümit arasında bir noktada toplamaktadır: “Bu dünyaya gönderilmişsek bunun bir nedeni ve sonucu olmalıdır. Yani bir hiç için buraya geldiğimizi sanmıyorum. Dolayısıyla bir ahiret günü, diriliş mantıklı. Eğer bir yaratıcı varsa mutlaka adaletli davranmalı ve insanların dünyada yapmış oldukları eylemleri, hareketleri ödüksüz veya oranlı bir şekilde cezasız bırakmamalı.”

“Öldükten sonra dirilir miyiz bilemiyorum. Tanrımız, onun yanında kalmamı da isteyebilir. Çok üzülürüm olmazsa. Ebediyen yok mu olacağız.”

Ahret günü ve ölümden sonra diriliş hakkında çelişkili tutum gösteren gençler, korkuları yüzünden inanmak istemediklerini ve kıyamet alametleri, Deccal-Mehdi, Ye'cüc-Me'cüc kavramları hakkında şüphe ve sorular yöneltmişlerdir. Ölümden sonra

diriliş ve ahiret eğer varsa ancak ölümden sonra bilinebileceği bir diğer fikir olarak sunulmuştur. Herkesin yaptığıının karşılığını alması gerektiği, ebediyen yok olmanın da istenmeyen bir durum olduğu, bu yüzden de ahiret fikrinin doğru olduğu belirtilmiştir.

dd. İlahiyat fakültesinden gençlerin yazdıkları ve yukarıda açıklanan şüphelerden farklı olarak ifade edilen ahiret günü ve ölümden sonra diriliş ile ilgili aşağıdaki şüphe konuları:

“Mahşer yeri denilen yer nasıl olacak ki ezelden ebede bütün insanları alabilecek? O kadar insanın amelleri nasıl tartılacak? Çok uzun bir zaman gerekmez mi? Yeniden dirilişte herkes öldüğü din üzere mi dirilecek?”

“Ahiret günü Sur’a üflendikten sonra herkesin dirileceği ve insanların o gün anne-babasını bile tanımayıp kendi derdine düşeceği ve kendi tanıdıklarından kaçacağı doğru mudur? Mahşerde Resul-i Ekrem’i şefaati için nasıl bulacağız? Ehl-i cennet ve cehennem giysileri nasıl olacak? Neden her şey ölüme dayanır? Tekrar dirilecekse insanlar neden ölüyor?”

“Dünyada iken insanlar ölümlü oldukları halde ahirette bedenler nasıl ölümsüzleşip sonsuza dek yaşayabilecek. Bu haşrin ruhani olacağını söyleyenleri haklı çıkarır mı?”

“Ölümden sonra dirilişte insan aynen dünyada yaşadığı gibi mi olacak? Fiziksel özellikleri, mantığı, duyguları aynen buradaki gibi mi olacak. Ahiret günündeki çevre nasıl olacak. Uçsuz bucaksız bir düzlük mü, yoksa nasıl?”

“Melekler kıyamet koptuktan sonra ne durumda olacaklar?”

“Ahir zamanda Hz. İsa’nın yeryüzüne nüzulu ve Deccal’i öldürmesi ve insanların genellikle hak dini kabul etmesi, daha sonra kıyamet vaktinde “Allah” diyen kimsenin kalmaması rivayet ediliyor. Böyle imana geldikten sonra nasıl küfre gidilebilir?”

İlahiyat fakültesi öğrencileri, mahşer yeri, şefaati, yeniden dirilişin ruhla mı cisimle mi olacağı, meleklerin kıyametten sonraki durumları, Hz. İsa’nın yer yüzüne inip inmeyeceği ve sonuçları hakkında sorular ve şüpheler yöneltmişlerdir.

e. Kaza-Kader, Hayır ve Şer Gibi Konulardaki Şüpheler

ea. Kaza-Kader, Hayır ve Şer Gibi Konularda Olumlu Tutum Gösterenler:

Kaza ve kader konusu üzerinde en çok yorum yapılan ve bu konuda getirilen dini sınırlamalardan dolayı ne rivayetsel ne de bilimsel anlamda bilgi olmadığından dolayı tartışılmadığı için en çok şüphe duyulan konular arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bu konuda olumlu tutum gösteren gençlerin en fazla değindikleri inanç ve şüpheleri aşağıda verilmiştir:

“Kader konusu bir çok insanın olduğu gibi benim de kafamı karıştırmakta, bazen uzun uzadıya bu konuyu düşünmekteyim. İçinden çıkamadığım, aklımla izah edemediğim bir konu. Fakat Peygamber Efendimiz’in bu konudaki hadislerini öğrendikten sonra bu konuda fazla düşünmemeye başladım.”

“Kaza ve kaderin insanın iradesinin dışındaki olaylarla ilgili olduğunu düşünüyorum, yoksa iradenin bir anlamı olmazdı. İnsan iradesinin dahilindeki olaylar kader değil, sadece Allah’ın bilmesinden ibarettir. Yoksa müdahale ettiği anlamına gelmez.”

“Şöyle bir laf var, önce deveni bağlar sonra Allah’a tevekkül edersin, inanırım kadere ama önce kendime düşen görevi yaparım. Kaderin bazı çizgilerini Allah’ın insanlara bıraktığını düşünüyorum.”

“Kaza ve kader konusunun her tarafı şüphelerle dolu. Bu konuda hiçbir inanç sisteminin cevaplayamadığı onlarca soru var. Ben imanın bu konuda devreye girdiğini düşünüyorum. Dinin bir rasyonel bir de itikadi boyutu vardır. Bu konu itikadi boyuta girer. Kişi bunlara inanır ya da reddeder, bunun rasyonel bir açıklaması yapılamaz.”

Kaza ve kader konusunda olumlu tutum gösteren gençler, bu konuya kesin olarak inandıklarını, bazı hadislerin getirdiği sınırlamadan dolayı bu konuyu düşünmediklerini, insanın iradesi dahilindeki kaderin bazı çizgilerini Allah’ın insanlara bıraktığını, bu konunun itikadi boyutta olduğu için rasyonel açıklaması olmayacağını, dolayısıyla inanılması gerektiğini söylemişlerdir.

eb. Kaza-kader, hayır ve şer gibi konularda olumsuz tutum gösterenler:

Kader konusunun anlaşılabilirliği ve eğer böyle bir olgu varsa niçin kendisinin kötü bir kaderi olduğunu açıklayamayan genç görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “Kaderi de kazayı da anlayamıyorum. Kendi yorumuma göre bir zincir halkası iyi ya da kötü bir şeyler yaparsan yine iyi ya da kötü şeyleri doğurur. Adaletsizlik var bir de. İnanmayan kişiler daha mutlu. Şen şakrak toz pembe insanlar. Ama biz, şunu yapsam günah mı bunu yapsam günah mı? İyi ve kötü neye göre ayrılıyor, bir insan fakirse insanlara karamsar bakar ve insan kalbi kırar. Dinimize göre kul hakkı alınmaması lazım. Kaderimin kötü olduğunu düşünüyorum. Çünkü hangi ailenin çocuğu olacağıma dair seçme hakkım yoktu. Kız çocuğun talihi annesine benzermiş. Ailemin dini anlamda yapamadığı şeylerden neden ben sorumluyum.”

“Kaderi olmayan insan yok mudur? İki çeşit insan vardır birine iyilik birine kötülük yüklenmiştir ama ortada kendisine bir kader verilmemiş insanlar da olabilir diye düşünüyorum.”

“İslam’da kaderi siz dünyada hiç bir zaman anlayamazsınız, boşuna uğraşmayın deniyor. Hayal edemediğimiz şey anlayamayacağımız biline biline neden bize sunuluyor? Belki de Peygamber de anlayamadı bunu.”

“Mesela bir arabada gidiyoruz dünyada çok kötülük yapmış insanlara çektiymiş, cimri bir hırsız adam. Yanında her türlü iyiliği yapmış bir adam, kaza oluyor kötü ölüyor. Peşinden diyorlar ki “Allah cezasını verdi” ben de düşünüyorum ki araba sağ tarafa devrilmiş ve o adam ölmüş adam sağda oturuyor diğeri şanslıymış kurtulmuş diyorum; bu adamın ölümünü yaptığı şeylere bağlamıyorum. Ben yine bunu dünyaya bağlıyorum. Yaptığı şeyin sonunu görüyor burada. Bilimsel boyutta değerlendiriyorum. Tüm olayların bir sonucu var.”

“Bence herkes kendi kaderini kendi tayin eder. Tevekkül diye bir şey biliyorum. Bazı ilginç açıklayamadığımız şeyler olabiliyor, ilginç rastlantılar. Bunları açıkçası bende çözmüş değilim. Allah herkesin kaderini neden iyi yazmamış. Sokak çocukları mesela: Bakıyorsun hayatın her alanında kötü şeyler yaşamış. Allah’ın elinde böyle bir güç varsa bunu yanlış kullanmış. İnsan yaşamını belirleyen içinde bulunduğu koşullardır.”

“Allah o işi yapacağımızı biliyor diyorlar. Allah benim içki içeceğimi biliyor ama niye böyle bir sınav koymuş o zaman önüme, insana kesin bir özgürlük verilmemiş diye düşünüyorum. İnsana bir akıl verilmiş, aklımla onun günah olduğunu düşüneceğim ama o biliyor, beni niye böyle bir sınava tabi tutuyor? Allah’ın bizi her an her dakika yönlendirdiğine inanmıyorum. İnsanlar bir takım günahlar da sevaplar da işliyor, Allah insanı gözetliyorsa niye yaptığı kötülöklere müdahale etmiyor. Bunlar insan yaşantısı doğrultusunda olan şeyler, bence Allah’ın bir müdahalesi yok.”

“İnsanları karşılaştıkları durumlarda ayakta tutabilmek için ortaya konan psikolojik bir olgu mudur kader? Eğer kader varsa hiçbir günahımızın olmayacağına inanıyorum. İnsan şansını ve başına gelebilecek kötü şeyleri kendisi hazırlar. Hindistan’da sele kapılan bir çocuğa yardım etmeyen, onu göz göre göre ölüme terk eden insanlar var. Yani şimdi boğularak ölmek o çocuğun kaderi miydi?”

“Biz doğmadan cennete ya da cehenneme gideceğimiz belli ise bu hayatı neden yaşıyoruz? Kaderimizi biz kendimiz belirlese de Allah belirlese de sonuçta Allah her şeyi bilmiyor mu? Sonuç olarak kaderimi benim belirleyip cennete ya da cehenneme gideceğimi ya da Allah’ın belirlemesiyle cennete ya da cehenneme gideceğimi Allah biliyor. O zaman kaderimi benim ya da Allah’ın belirlemesinin bir anlamı yok.”

Kaza-kader konusunda olumsuz tutum gösterenler, kaderi tam olarak anlayamadıklarını, bazı konularda seçme hakları olmadığını (örneğin aile), kaderi olmayan insanın da olabilirliği, kaderin niçin ayrıntılı bir şekilde dinde açıklanmadığı, Allah’ın insanın yapacağı kötü fiilleri bildiği halde niçin engel olmadığı, kader diye bir şeyin olmadığı çünkü her şeyin insanın iradesiyle gerçekleştiği, kader kavramının insanların karşılaştıkları zorluklara alternatif olarak ürettikleri bir kavram olduğu, gidilecek yer Allah tarafından biliniyorsa kaderin kimin tarafından belirlendiğinin bir önemi olmadığı konularında şüphelerini açıklamışlardır.

ec. Kaza-kader, hayır ve şer gibi konularında çelişkide olanlar:

“Hangi konular kaderimiz, hangi konular irademiz dışında gerçekleşiyor? İki seçenek oluyorsa, kendimiz mi seçiyoruz. Tanrı tarafından seçtiriliyorsak o zaman o seçeneklerin ne anlamı kalıyor?”

“İrade denilen bir şey var diyorlar bana. Teneffüs olduğunda pencereden ve merdivenden aşağı inebilirsin ama merdiveni tercih ediyorsun. Sürekli mantıklı ve doğru olanı yapıyorsun. Benim kader anlayışım şu; bir yol var ben bu bir karış mesafeyi on günde de yüz günde de giderim, gidemeyebilirim de. Ama bir şekilde ben o noktaya ulaşırım. Ben O’ndan bağımsız bir şekilde karar verebilirim ve gidiyorum. Müdahale edebilir ama etmiyor, ötesini düşünmüyorum. O derecede dini bilgiye sahip değilim. Ben din konusunda özellikle mantığımın kabul etmediğini elerim. Bunu zorla da olsa mantığıma kabul ettirebildim. Çok daha bilgili bir adam kafamı karıştırabilir ama şimdilik mantık hakim.”

“Fallar -belki din bunları reddediyor- mitler var. Astronomiye olan inançlar, burçlar, hurafe olsa da inanan insanlar yine de bundan yararlanıyorlar. Bunlarla kader arasındaki bağlantının açıkça ortaya konmasını istiyorum. Bunlar kaderi değiştirebilir mi?”

“Çelişkideyim; başımıza gelecekleri değiştirmek elimizde değilse neden dua ediyoruz?”

“İnsanın kendi kaderi daha doğmadan önce belirlenmiş midir? (En ince ayrıntısına kadar) yoksa kader ana hatlarıyla belli de (doğum, ölüm v.d.) diğer bir çok ayrıntısına biz mi yön veriyoruz. Kaderimiz belliyse neden hayatımızda bir sürü yanlış yapıyor, günah işliyoruz. Tertemiz geldiğimiz gibi gitsek olmaz mı? Eğer kendimiz belirliyor isek, kaderimizi, istemediğimiz, bizim kötülüğümüzü isteyen kişiler de yönlendirebilir. Bu kişilere karşı büyük bir kin, nefret ve hatta öldürme eyleminde bulunulabilir mi?”

Kaza-kader konusunda çelişkide tutum gösterenler, insanın iradesi meselesi, bu konuda verilen mantıki örneklerin kimi zaman yetersiz kalması, fal, yıldız ve astronomi gibi bilgilerden insanların kader konusunda yararlanmaları, duanın kaderi değiştirip değiştirmeyeceği, kaderin bazı çizgilerinin kesin olduğu, buna Allah’ın karar verdiği, ayrıntıyı ise insana bıraktığı konusunda şüphe ve görüşlerini açıklamışlardır.

ed. İlahiyat fakültesinden gençlerin yazdıkları ve yukarıda açıklanan şüphelerden farklı olarak ifade edilen kaza-kader ve hayır-şer ile ilgili şüphe konuları:

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin özellikle kader konusuna kelami açıdan yaklaşımları tespit edilmiştir.

“İnsan zahirde mutlak, hakikatte ise mecburdur sözü ne kadar doğrudur? Kader insanın yaptıkları mı yoksa insan dışı gelişen, insanın kendisinin hiç müdahale ve değiştirme gücü olmadığı olaylar mıdır?”

“Bazı İslam alimleri neden kaza-kader hakkında konuşmaktan kaçınmışlar?”

“Kişinin hayatını kaderi yönlendiriyorsa yaşamıyla ilgili seçim hakkı ne kadardır ya da var mıdır? Eğer yoksa hesaba çekilmesi adil midir?”

“Hidayeti veren yalnız Allah ise, Allah’ın hidayet vermediği kimselerin suçu ne? Allah kulları arasında bir ayırım yapmış olmuyor mu? Bazen ayetlerde geçen “biz saptırdık” ya da “doğru yola getirdik” gibi sözler bu insanlara bir haksızlık ya da bir torpil olarak düşünülemez mi? Ben adeta bu durumda rüzgarın önündeki bir yaprak gibi olmuyor muyum ki, rüzgar ne tarafa eserse o tarafa dönmek mecburiyetindeyim.”

“Doğum, ölüm gibi hususların kadere göre gerçekleştiğini biliyorum. Ama sadaka vermek, sıla-i rahim gibi davranışlar ömrü uzatır diye duydum. Madem ölüm Allah’ın takdirine göre yaşanıyor, o halde biz nasıl böyle davranarak ömrümüzü uzatabiliriz ki? Biraz çelişkili olduğunu düşünüyorum.”

“Allah’ın kula müdahalesi olduğuna göre hesap gününün manası nedir? Hayır ve şer Allah’tandır deniliyor. Kullarının iyiliğini isteyen Yüce Varlık’ın kullarını şerre sevk etmesi ne derece doğrudur? Yapmış olduğumuz iyilikler kötülüklerimizi siler mi, yoksa ikisinin de yeri ayrı yazılıyor mu?”

“İnsan dua ederken mantıklı olmak kaydıyla dünyayla alakalı her şeyi isteyebilir mi? Bu Allah’ın yarattığını istememek durumuna düşüp kadere rıza göstermemek olur mu? Kaderde yazılmış olan bir şeyi kaza durumuna gelmeden duayla önleyebilir miyiz?”

“Rızkın Allah taahhüdü altında olduğu söyleniyor. Halbuki biz bazı ülkelerde 50-60 günlük açlıktan sonra ölenleri biliyoruz. Bu açıklanabilir mi? Çocuk yaşta işkence edilerek öldürülen çocukların durumu için kader deniliyor. Bu ne derece adildir?”

İlahiyat fakültesi öğrencileri, kaderin mana ve mahiyeti, bazı İslam alimlerinin neden bu konuda çok az konuştukları, Kur'an'da geçen hidayet kelimesinin Allah tarafından insanlara verilip verilmediği, dinen sevap olarak görülen bazı davranışlar işlendiğinde ömrün uzaması meselesi, Allah'ın kula müdahalesi olup olmadığı, kaderde yazılı bir şeyin kaza durumuna gelmeden herhangi bir şekilde önlenebilirliği, rızık-kader meselesi konularına değinmiş ve bu konudaki şüphelerini aktarmışlardır.

Kaza-kader, hayır, şer konusunda yapılan çalışmalarda genelde benzer sorular sorulmuştur.¹⁵³

f. Yaratılış ve Ölüm Gibi Bazı Konulardaki Şüpheler

Yaratılış konusunda çoğu insan çelişkide olsa veya bunu yaratılış değil de doğum olarak kabul etse de ölüm insanların bizzat tecrübe ettikleri bir gerçektir, bu yüzden inkarı düşünülemez. Bu husus, Kur'an-ı Kerim'de de “Her nefis ölümü tadacaktır” (Al-i İmran 3/185) ayetiyle desteklenmiştir. Ölüm Homeros'a göre kötü bir Tanrı, Buda'ya göre lambanın sönuşü gibi zihinden kurtulmak ve bir Nirvana gezisine çıkmaktır. Horacius ölümü ebedi bir sürgün yeri olarak görürken Plutarcus onu, doğal yurda dönüş ve Sokrat hayatın şerrinden kurtuluş olarak tanımlar.¹⁵⁴ Ölüm üzerinde bu kadar fazla ve değişik yorum varken gençlerin de bu konuda şüphe etmesi kaçınılmaz görünmektedir. Aşağıda konuyla ilgili gençlerin görüşleri verilmiştir.

fa. Yaratılış ve Ölüm Gibi Bazı Konularda Olumlu Tutum Gösterenler

“Ruh insan gelişimiyle gelişiyor mu? Çocukluktan ölüme kadar değişik evreler geçiriyor mu? Ölünce ruh bedenden nasıl çıkar? Beden toprağa giriyor ruh çıkıp nereye giriyor?

¹⁵³ bkz. Hökelekli, a.g.t., s. 61.

¹⁵⁴ Haluk Hacaloğlu, *Hayat Ölüm ve Ötesi*, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1996, s. 65.

“Babaannem ölürken yanıdaydım. O anda Azrail orada mıydı? Neden acı çekiyordu? Nereye gidiyorsun? Nasıl acı çekiyorsun? Öldükten sonra kimse anlatamadığı için çok merak ediyor ve korkuyorum. Ölür-ölmez o an ne oluyor? Azrail haber veriyor mu canını alacağım diye.”

“Bazen topraktan nasıl yaratıldığımızı düşünüyorum ama Allah’ın her şeye kadir olacağını bildiğim için şüphem kalmıyor. Yaratılışın mükemmel bir organizasyon, ölümün ise bir kurtuluş olduğunu düşünüyorum.”

“Dünyaya geldik, yaşıyoruz. Eninde sonunda öleceğiz. Ama sanki hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamımızı sürdürüyoruz. Öleceğimiz vakti bilemiyoruz, ne zaman, nerede ve ne şekilde öleceğiz?”

“Yaratılış ve ölümün kader olduğuna inanırım, çünkü insan bu iki kavramda özgür değildir. Her yıl “doğa”nın öldürülüp diriltildiğini gördüğüm için şüphem yok.”

“Ben, öldükten sonra tekrar dirilişe inanıyorum. Ama hangi yaşta, nasıl, hangi konumda, hangi koşullarda dirileceğimi merak ediyorum. Ya da dirildiğim zaman şimdi bildiklerimi o zaman da bilecek miyim?”

“Allah inancından hareketle, insanların ve evrenin bir büyük güç tarafından yaratıldığı inancım var. Ölüm ise “miadın son bulması.”

“Ruhun ölümü hiç gerçekleşmeyecek mi? Yoksa ölüm yalnızca bedensel midir? Ölürken acı çeken bedenimiz mi yoksa ruhumuz mudur? Öldükten sonra insan ruhu ne durumda olur, yani o yaşamaya devam mı eder yoksa eğer günahkarsa işkence, değilse mükafat mı görür.”

Yaratılış ve ölüm konularında olumlu tutum belirten gençler, ruhun gelişimi, ölürken nasıl bir acı çekildiği, Azrail’in görünmesi meselesi, yaratılışın mükemmel bir organizasyon olduğunu, öldükten sonra insan ruhunun durumu hakkında çeşitli görüşler sunmuşlardır. Olumlu tutum belirten gençlerin hepsi, yaratılışa inandıklarını ve ölümün Allah’tan olduğunu kabul ettiklerini belirtmişlerdir.

fb. Yaratılış ve Ölüm Gibi Bazı Konularda Olumsuz Tutum Gösterenler

Yaratılış konusunda evrim teorisini destekleyen gençlerin görüşleri aşağıdaki gibidir: “Kitaplarda Allah tarafından belli bir düzen içerisinde ve çamurdan

yaratıldığımız yazar. Oysa ben bu konuda şöyle düşünüyorum: Evrim bir süreç ve zamanla meydana gelir. İnsanoğlu şu anda bedensel değil, düşünsel bir evrim geçiriyor. Daha önceki yüzyıllarda yani 3-4 milyar yıl önce organik kütlelerin kaymalarıyla yeryüzü şekillendi, okyanuslar oluştu. Canlıların kozmik ışınlar nedeniyle karada yaşamaları mümkün olmadığından dolayı denizlerde başladı ilk hayat. İlk canlı koservat olarak bilinen organik bileşiklerden meydana geldi. İnorganik hipotezi bunu destekler. Daha sonraki biyolojik dönemlerde sırasıyla prokaryot ve okaryotlar ve daha sonra insanın evrimleştiği hakkında bilgiler var. Kur'an'da da biyolojik evrimden söz ediliyor. Bir evrim olduğu konusunda bazı ilahiyat profesörlerinin görüşleri var. İnsanoğlunun bir organik madde yığınının yaratıldığını söylüyorlar, toprak organik maddelerden oluşmuştur. Kur'an da bunu bir nevi destekliyor.”

“Bir biyolog olarak insanın Adem ve Havva’dan geldiğine inanmıyorum. Çünkü doğa gelişim içinde. Belli bir ilkelikten gelişmişliğe gidiyor. İlk protozoal alemde (tek hücreli) öyle değişiklikler olmuş ki dünyada o andaki kozmik ışınlar, hal, o andaki canlı oluşumunu sağlamış ve o canlı oluşumu devamlı geliştiriyor. Adem asla bana benzeyemez. Kemik yapısı açısından, düşünsel açıdan benden farklıydı, asla bana benzeyemez. Kur'an'da bulunduğundan da şüphem var. Nasıl oldu da tek bir insan yaratıldı ve bu değişmeden bu güne geldi? Yaratılış açısından insanlığın ilk atasının olmadığı görüşüne de karşıyım. Dünyada değişimi göz ardı etmek yanlış. Bir bitki vejetasyonunu kesersiniz ama o devamlı ileriye doğru gelişmeye başlar. Dinciler de örnekler verir. Timsah hiçbir zaman değişmeden gelmiştir ama bu tek örnektir. Değişen şeyler var. Ali Demirsoy şunu bulmuş çekirgelerde. İlk atada renkler ve kanatlar farklı, sonraki varyasyonların ardından mutasyonlar olmuş, tamamen değişmiş çekirge. Doğal şartlar sizi neye zorlarsa o şekle bürünüyorsunuz. Mesela bakteri genelde 100 derecede ölür diyebiliriz ama öylesi bakteriler var ki ölmüyor kendini devamlı ortama adapte etmeye çalışıyor. Evrim kesinlikle var. Yaratılışta bilimsel açıdan Bing Bang teorisine inanıyorum. Dünyanın güneşten kopması bilimsel açıdan mantıklı bir senaryodur. Üç milyar yıl boyunca dünya soğur. Daha sonra atmosferde bazı gazlar oluşur sonra karbon, hidrojen, azot ve su oluşur. İlk canlı suda oluşur. Sonra karasal hayata geçer. Bu aslında bir senaryo ama kimyasal ve fiziksel olarak kanıtlanmış yaratılış açısından en akla yakın teori.”

“Öldükten sonra insan fosilleşecektir. İnsan dağılacak, proteinlere, karbonhidratlara ayrışacak, mikroorganizmalarla yeni organizmaları meydana getirecektir. Siz yediğiniz marullardan, koyunlardan onların proteinlerini alıyorsunuz. Bu bedenden diğer canlılar faydalaniyor öldükten sonra.”

“Öldükten sonrası düşündürücü. Her insan bunu düşünmüş; kimisi cevabını bulmuştur. Sonuçta toprağın altına girdikten sonra bedenin çürüyeceğini düşünüyorum. Tekrar yeni bir hayata başlamak bana düşündürücü geliyor. İnsanlar korktuğu sürece onlara bir şeyler yaptırabiliyorsun. Yani cehennem korkusuyla. Ben bunları insani değerler olduğu için yapıyorum. Gerçekten böyle bir korku olmasaydı ne olacaktı? İnsanlara bir korku gerekiyor. Bu korku olmalı mı olmamalı mı? Bu korku olmadan sosyal adaleti sağlayıp sınıfları ortadan kaldırıabilir miyiz? Ben ölümden sonra yaşam olduğunu düşünmüyorum. İyi-güzel olan her şey bu dünyada yaşanmalı. İnsanlar birbirine yaptığı kötülüğün hesabını vermeli. Yaşadığı şeyleri sorgulayarak hesabını kendisinin vermesi gerekir. Belki de bu yüzden inanma ihtiyacı oluyor. Her insanda bir inanma ihtiyacı vardır. İnançsızlık bile bir ihtiyaçtan doğar belki de. Koca bir belirsizlik, ölümden sonra yaşam.”

“Yaratılmayı istemediğim, istemediğim bir şey için neden sorumlu tutulduğum, imtihan olmayı ben istemediğim zaman zaman aklıma takılır. Yaratılış ve ölüm olgusu doğanın bir kanunudur. Yaratılış yerine doğum demeyi tercih ederim.”

Yaratılış ve ölüm konusunda olumsuz tutum belirten gençler, yaratılış konusunda evrim teorisine inandıklarını, bazı bilimsel çalışmaların bu teoriyi desteklediğini, dünyanın oluşumu hakkında Bing-Bang teorisini kabul ettiklerini, insanların cehennem korkusuyla bu dünyada iyi işler yaptıklarını, ölümden sonra yaşamın belirsizliğini, bunların doğanın bir kanunu olduğunu belirtmişlerdir.

fc. Yaratılış ve Ölüm Gibi Bazı Konularda Çelişkide Olanlar

“Çok sık ölüm olayı görüyorum. Bu kadar ölü görmek insanın ölüme karşı psikolojisini bozuyor, insanı duygusuzlaştırıyor. Rezistasyon yapıyorsun, geri döndürmeye çalışıyorsun, hasta ölüyor kalp masajı yapıyorsun geri geliyor, sonra tekrar ölüyor. Odaya giriyorsun hasta sağlıklı, hemşire sen çıktuktan sora bağılıyor: “Hastada arest var.” Bakıyorsun ölmüş. Ölüm anlarında aklıma sadece şu geliyor. Benimle

beraber Azrail aynı odada. Kalp masajı falan bana garip bir hal aldırıyor. Pamuk ipliğinden çok daha küçük şeye bağlı hayat. İnsanları çok basit bir şeyle öldürebilirsin. Beden çok rahat yok edilebilir. Din bedenle değil genelde ruhla ilgileniyor. Filmlerde adama kalp masajı yapıyorlar, adamın ruhu yukardan izliyor. O bile aklıma geliyor. Adam kötü mesela, ruhu acı çekerek çıkıyor. Daha üç aylık çocuğa kalp masajı yapıyorum, yaşam-ölüm arasında gidiyor-geliyor ve sonuçta ölüyor. Bir hata oldu da mı öldü bu çocuk, çocuk ölüp gidiyor dünyadan haberi yok, ama müthiş eziyet çekiyor. Ne suçu var bu çocuğun? Burada bir anlamsızlık, bir dengesizlik var, kaza mı kader mi, aileye verilmesi gereken bir ceza mıdır bu vs. yıllarca tartışılabilir. Sonuca varılamaz çünkü çok göreceli bir konu. Yine de insan “neden” sorusunu soruyor.”

“Trafik kazasında teyzem, oğlu, torunu öldü, üç kez cenaze namazı kıldım. Tanrı’ya yaklaşır gibi oldum, çünkü başkaları için namaz kıldım. Bu vakit ya da Cuma namazı değildi, kendim için değildi; bu namazı başkaları için kıldım. Bu, huzurdan çok son görev gibi. Ölünün arkasından “Kur’an okutmayın” deniyor. Ölüye Kur’an okutan insan bırakın okutsun. İnsanı din konusunda o kadar çok yargılıyorlar ki... Bırak kardeşim, rahatlasın adam! Adam tabutta taşınırken ağırsa günahları çok, hafıfse azmış gel de deli olma, bu kadar saçma şey olur mu? Teyzem çok ağırmış, T. ağabeyim ateistti ama çok hafıfmiş. Ne kadar mantıksız ve saçma düşünceler bunlar. Buradan Türkiye gerçeğine dönersek, bunu söyleyen adamın da benim de bir oy hakkımız var. Dine değil de o insanlara karşı dini sahiplendikleri için bir antipati ve tepkim var.”

“Bu konu bazen maksadını aşabilmektedir, çünkü inananların ve inanmayanların karşı karşıya geldiği hassas konulardan biridir ve taraflar birbirlerine buradan saldırmaktadırlar. Ben polemikten çok bilimsel verilerle hareket etmeyi tercih ederim. İnsanın evrimle geliştiği tezi ispatlanmış değil, öyleyse buna inanmak saplantıdan öteye gitmeyecektir. Öte taraftan yaratılış konusu ise evrime göre daha soyut kalmakta, çünkü evrimle ilgili somut veriler var. Bu konuda bilimsel tarafsızlığın daha makul olduğunu düşünüyorum. Çünkü bir iddia ispatlanana kadar faraziyedir.”

İslami itirazı duyar gibiyim, öyleyse madde ve canlılık nasıl meydana gelmiştir? Buna verilecek tek yanıt elimizdeki verilerle bu soruya kesin cevap verilemeyeceğidir. Ama ille de somut bir şey isteniyorsa her şeyi ben yaptım diye ortaya bir tez atabilirim ve sonra bunun aksinin ispatlanamayacağını ileri sürebilirim. Eminim bu karşı ispat

hakaret şeklinde gelecek, fakat bu hakaret hala aksini ispatlıyor olmayacaktır. Bir diğeri ise böyle bir iddiada bulunduğum için benden ispat istenmesidir. Böyle bir istek karşısında tüm ilahi kitapların bana yeterince kanıt verdiğini ileri sürebilirim.

Aksi ispatlanmadıkça bir tezi kabul etmek ön yargının dik alasıdır. Düşünen bireyler, eğer aksi ispatlanamıyorsa o düşünceye belli mesafeden bakmalıdır. Aksi halde sürüden ne farkımız kalır ki?”

“İnsanlar öldüğü zaman, mahşerde toplanacağı zaman birbirinden kaçması söz konusu. Daracık bir meydanda birbirini itip kakacak mı? Film şeridi gibi hayat göz önünden geçecek. Böyle bir şey varsa niçin yapıyor bunu Allah-u Teala?”

“İlk yaratılan insan Adem mi? Dünya çok önce yaratılmış. Adem’den önce de nesiller olabilir mi? Ruhların dünyaya gelmeden söz verdiklerine inanılıyor. Ayrıca gelecek olan insanların ruhları da, bir anda yaratılmış ve hepsinden söz alınmış. Bu nasıl oluyor? Bunların arasında Adem de var mıydı? Bize dünyaya gelmeden tüm hayatımız gösterilmiş. Buna da pek inanamıyorum. Kur’an’da bahsedilen “söz”den bunları mı anlamamız gerekir? Adem cennette ruh olarak yaşıyordu (çünkü dünyaya gelince topraktan yaratıldı). Eğer kovulmamış olsaydı tüm insanlar ruh halinde cennette mi yaşayacaklardı! Böyle düşündüğümüzde Adem’in cennetten kovulması insanlar için bir örnek ya da mecaz olabilir. Bu konuları anlayamıyorum ve net bir sonuca varamıyorum.”

“Madem ki insanlar tekrar ölecekti; Allah insanları yaratmaya neden gerek duymuştur? Benim için yaratılış ve ölüm arasındaki zaman önemlidir. Çünkü ben hayatı o zamanda yaratır ve öldürürüm.”

Yaratılış ve ölüm konularında çelişkili tutum gösteren gençler, neden küçük yaşlarda çocukların vefat ettiğini, çok sık ölüm görmenin insanı ölüme karşı duygusuzlaştırdığını, halk arasında ölen kişilerin ardından yapılan asılsız konuşmalar ve yorumların insanı dinden soğuttuğunu, evrim ve yaratılış hakkında ikisi de ispatlanmadığı için tarafsızlık gerektiğini, Hz. Adem’in cennetten gönderilmesi ve sonuçları konularında yoğunlaştıklarını görmekteyiz.

fd. İlahiyat fakültesinden gençlerin yazdıkları ve yukarıda açıklanan şüphelerden farklı olarak ifade edilen yaratılış ve ölüm ile ilgili şüphe konuları:

“Dünya yaratılırken kimse şahit olmadığına göre yaratılışın olup olmadığını nasıl bileceğiz? Adem nasıl topraktan yaratıldı? Topraktan yaratılma hakiki midir, mecazi midir?”

“İnsan ölürken ruhu nasıl çıkıyor? Biz onu neden göremiyoruz? Kabirde ruh cesede yeniden girerse insan canlanmaz mı? Girmezse nasıl suallere cevap verecek?”

“Yaratıldık ve öleceğiz, aksini iddia eden ölmesin veya doğduğu yere geri dönsün, bunlar yaşam gerçeğimiz, inkar edilemez. Her gün birileri doğuyor, birileri ölüyor.”

“Hz. Adem yaratılmadan önce Allah meleklerine “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” diyor. Fakat Hz. Adem yaratıldığında cennetteymiş. Hz Adem dünyada yaratılıp daha sonra mı cennete girdi?”

“İnsanın ruhu ezelde mi yaratılmıştır? Yoksa, anne rahmindeki ilk oluşumdan itibaren var mıdır? Yoktan var olmaz, vardan yok olmaz diyorlar. Bu zamanımızda geçerli midir? Varlığın metafizik boyutundan kasıt nedir? Reenkarnasyon var mıdır? İnsanın geçmişten ya da gaybtan haber vermesi alem-i ervahta (galu bela da) olanlardan mı kaynaklanıyor, değilse bunun bir açıklaması var mıdır?”

“Aynı anda bir çok insan ölebiliyor. Nasıl oluyor da Azrail bir tek ölüm meleği olduğu halde bu kadar kişinin canını alabiliyor. Yardımcıları mı var, yoksa bir anda birden çok can alabilme kabiliyetine mi sahip?”

“Kadını eğri kaburga kemiğinden yaratıldığı söyleniyor. Bu neyi anlatmak içindir?”

İlahiyat fakültesindeki öğrencilerin şüpheleri incelendiğinde, yaratılışın nasıl ve hangi maddeden olduğu, ölürken ruhun nasıl bir hal içinde olduğu, Hz. Adem’in yaratıldığında nerede olduğu, insan ruhunun ezelde mi yaratıldığı, varlığın metafizik boyutu, reenkarnasyon, Azrail’in aynı anda bir çok canı nasıl aldığı, kadının yaratılışı konularında yoğunlaştıkları görülmektedir.

g. Cennet ve Cehennem Konusundaki Şüpheler

ga. Cennet ve Cehennemin Varlık ve Özellikleri Konusunda Olumlu Tutum Gösterenler:

İnançlı olduğunu belirten bir genç yapılan iyi ve güzel şeylerin Allah rızası için yapılması gerektiğini belirtmiş ve şöyle açıklamıştır: “Öncelikli olan cennet-cehennem mi yoksa cemelullah mı önemli? Bence önemli olan insanın kaygısının cennet-cehennem değil Allah rızası olması gerektiğidir.”

Cennet ve cehennemin mutlaka olması gerektiği konusunda diğer bir gencin görüşü şöyledir: “Eğer iyilerin ve kötülerin yapmış oldukları eylemlerden dolayı mükafat veya ceza verilecekse bunların gideceği bir yer olması gerekmektedir. İyiler cennete kötüler ve zalimler cehenneme gitmelidir, ancak bunu en güzel Allah bilir. Bu dünyada yaptığımız davranışların öldükten sonra cennet veya cehennemle karşılığını göreceğiz. Cennet ve cehennemin insanların bu dünyada yaptıkları iyilik ve kötülüklerin cezasının ve mükafatının bir karşılığı olduğunu ve herkesin muhakkak cennete gireceğini (cezasını çektikten sonra) düşünüyorum.”

Cennet ve cehennemin varlığı konusunda olumlu tutum gösteren gençler bu kavramlara inanmakla beraber; önemli olanın “Allah rızası kazanmak” olması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ayrıca her yapılan iyilik ve kötülüğün mutlaka karşılığının olması gerektiği fikri doğrultusunda gençler cennet ve cehennem anlayışlarını temellendirmişlerdir.

gb. Cennet ve Cehennemin Varlık ve Özellikleri Konusunda Olumsuz Tutum Geliştirenler:

Cennet ve Cehennemin nasıl oluştuğu konusunu düşünen bir genç bunu kendi ifadesiyle şöyle açıklamaktadır. “Bu kadar mükemmel bir dine cehennem olamaz, inanmıyorum cehenneme. Şeytanla Allah’ın arasında olan bir kavganın ceremesini ben niye çekiyorum? Allah konuşuyor şeytanla “Ben insan diye bir şey yarattım, hepinizden üstün insan; ona kendi ruhumdan üfledim” diyor; şeytan diyor ki “ben daha üstünüm” sonra kavga çıkıyor; “ben ateştenim, o çamurdan” diyor ve ekliyor “Allah! senin bu yaratmış olduğun kulları kötü yöne çekeceğim.” “Sen benim kullarımı kötü

yöne itersen” diye başlıyor Tanrı ve bu kavga esnasında cennet ve cehennemi yaratıyor. Tanrı şeytana kıyamet gününe kadar süre veriyor. Diyelim ki şeytan bu kavgayı etmeseydi, o zaman ne olacaktı? Herkes cennette olacaktı belki de. O zaman ilk inen kitap doğru olacaktı kimse değiştiremeyecekti çünkü şeytan yok. Onu da bırakın kitap inmeyecekti. Eğer Tanrı bunu tasarladıysa o zaman ben kesinlikle cehenneme inanmam. Sen benim günah işleyeceğimi biliyorsun. Beni gerçekten sen niye yarattın derim? Yakmak için mi yarattın?”

Bu kavramların insanların beyninde onları hakimiyet altına almak isteyenler tarafından oluşturulduğunu söyleyen bir genç fikirlerini şöyle açıklamaktadır: “Cennet ve cehennem kavramı mantıksız geliyor bana. Bir yerde bu kavramlar insanların yaptığı olumsuz davranışlardan onları vazgeçirmek için yapılmıştır, insanların daha terbiyeli ve saygılı olması için, sosyal hayatı düzenlemek için bu kavramlar oluşturulmuştur. Çok büyük sınıf farklılıkları var günümüzde. Kimisi zengin şan şöhret diğer kesim yoksulluk var sürünüyorlar, şöyle bir görüş var, Allah bu dünyada çekecek kullarına öteki dünyada rahat sürdürecektir ben bu görüşe katılmıyorum. Madem bu dünyaya getiriyorsun, herkes daha rahat bir ortamda yaşayabilir. Bu adaletsizlik öteki tarafta ne derece giderilebilir? Bu dünyada da ötekinde de rahat yaşasa olmaz mı? Göremediğim için orayı yorumlayamıyorum. Günümüzde çok rahat yaşayan bir insan orada kötü mü yaşayacak? Burjuvalar bu dünyada yaptıkları sömürünün yanlarına kalmasını sağlamak için herkesin ikinci bir yaşam fikrine sahip olmasını isterler. Biz fakirler de şöyle düşünüyoruz. Bu dünyada çekiyoruz ama Allah bize öteki dünyada cennet yüzü gösterecek.”

Cennet veya cehennemin olmadığını savunan bir genç reenkarnasyona inandığını ifade etmektedir. “Öldükten sonra tekrar yaşama döndüğümüze inanıyorum. O yüzden cennet veya cehennem yok diye düşünüyorum.”

Cennet ve cehennemin olup olmadığı ve niçin bu kavramlara inanıldığı şöyle açıklanmaktadır: “Cennet ve cehennem insanın bence bu dünyadaki yaşadığı ya da yaşaması gerektiği değerlerdir. Cennet-cehennem insanın içindedir. Bunun dışında yine burada soyut ve somut kavramı çıkıyor karşımıza. Göremediğimiz ve o ortama gidip gelen insan olmayan bir yerlere inanıyoruz. Zorunda olduğumuz için mi gerektiği için mi inanıyoruz.”

Bu kavramların ne işe yaradığı hakkında bir gencin görüşleri şu şekildedir. “Bu kavramlar bireylerin oto kontrolünü sağlayan önemli mekanizmalardır. Bu vasıtaıyla toplumsal barış da sağlanır. Toplum kendine aykırı saydığı davranışı günah temeline dayandırır ve bu cehennemle karşılığını bulur, iyilikse cennetle ödüllendirilir. Bense yine bilinmezlik üzerinde ısrar edeceğim. Cennet ve cehennem insanları korkutmak için mi kötülükten korumak için mi, suçlardan korumak için mi? Gerçekten böyle bir şeyin varlığından şüphe duyuyorum. İnsanlara doğarken anne babayı seçme hürriyeti verilmemiş. Bu verilse nasıl olurdu, herkes belki de istediği aileyi seçecekti, bir de hangi dine mensup olacağı da belirlenmiş, burada da bir haksızlık var. Seçme özgürlüğü yok.”

Cennetteki huriler hakkında bir genç şunları ifade etmektedir. “Cennetteki huriler çok güzel deniyor. O dönemdeki Arap toplumunda -şu anda da devam ediyor- müthiş bir cinsel istek var, bir şeyi bir insana anlatmak ve etkilemek istiyorsan onların hoşuna giden şeylerden bahsetmen gerekir. O dönemde özellikle zenginlerin çok karısı oluyor. Oradaki insanları etkilemek için yetmiş tane huri verileceği söyleniyor.”

İnsanlara hem nefis verilip hem de nefsin isteklerine boyun eğmemesi gerektiğini dinin söylemesi bir çelişki olarak ifade edilmektedir: “Yüce Allah beni yaratmış ve bana nefis vermiş. Bütün dinler, insanları kendi yollarında görebilmek için mükafat veya cezalar ön görür. Eğer dinin gereklerini yaparsan mükafat, aksi halde ceza alırsın...ve din hoş görülüdür! “Herkes cezasını çektikten sonra cennetin kapıları açılacaktır” ve insana bir’e on; yani günah bir sevap on yazılır? Hem nefis var hem şeytan var. Sen bana her türlü olanağı sunacaksın, sonra yapma diyeceksin. Hz. Muhammed şu çağda yaşasa belki o da benim yaptıklarımı yapacaktı.”

Allah ile şeytan arasındaki diyalog, bu kavramların sosyal hayatı düzenlemek ve insanların oto kontrolünü sağlamak için yine insanlar tarafından oluşturulmuş olabileceği, bu kavramların tecrübe edilememesi, cennette insana verilen ödüller ve özellikle huriler, cenneti hak etmenin çok ağır şartları konuları cennet ve cehennem konusunda olumsuz tutum gösteren gençlerin en fazla değindikleri şüphe konularıdır.

gc. Cennet ve Cehennemin Varlığı ve Özellikleri Konusunda Çelişkili Tutum Gösterenler

İnsan özgürlüğünü sınırsız olarak kabul eden bir genç cennet ve cehennem konusundaki fikirlerini şu şekilde açıklamaktadır: “İslam’a göre dünyada dinin gereklerini yapmış ve cennete gidecek bir insan tutupta ben cehenneme gitmek istiyorum deme şansına ne derece sahip? Dünyada aşık olduğum kız belki de bana verilecek ödüllerden ama o cehenneme gitmiş siz cennete gitmişsiniz. Nefret ettiğim bir insanla cennette karşılaştım mesela. Bunun da açıklanması gerekiyor.”

İnsanların gideceği yere göre kategorize edilmesindeki kriterleri merak eden bir gencin görüşleri şöyledir: “İnsan öldükten sonra günahı az olanlar cennete çok olanlar cehenneme cezasını çekip cennete gidecekler peki işlediğimiz günahların değerlendirilmesi nasıl olacak? Bir insan tüm ibadetlerini yapıyor ama bir gün cinnet geçiriyor bu adam hangi kategoriye girecek? Peki çok iyi yaşayan bir insan ama ibadet etmeyen hangi kategoride?”

Diğer dinlere inanan insanlarla Kur’an’a inanan insanların cennete gitmeleri konusundaki çelişki şu şekilde ifade edilmektedir: “Kur’an’da geçen ayetlere göre Musevi bir ailedeki çocuk masum bir şekilde doğuyor. Fıtrattan da dersiniz ama çevre onu belli yerlere sürüklüyor, annesinden babasından gördüğü şeyleri yapıyor insan. Kur’an’da da ehl-i müslim cennete gidecek deniyor. Onların ne suçu olabilir giremez mi?”

Cennete gidecek olanlar konusunda Allah’ın terazisini merak eden genç şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Her iyi insan içinde bir kötülük her kötü insan içinde bir iyilik vardır. İnsan hep iyidir ama kötü bir şey de yapmış olabilir. Beyinle O Kitab’a uymak çok zor bir şey. Uymuyorsam cennete gidemeyeceğim demektir. Bazen art niyetli düşünüyorsun, bazen iyi düşünüp kötü yapıyorsun. İyi düşünüyorsun ama yanlış yapıyorsun yine de. Değerlendirme Allah katında olur ben bilemiyorum.”

Cehennemin olmaması gerektiği düşüncesini duygusallıkla savunan bir genç şöyle demektedir: “Öldükten sonra sorguya çekilmek nasıl bir şey? Bütün canlılara karşı bir sevecenliğim var, bende bir huy var leoparın yavrusunu da kendini de seviyorum. Benim babam içki ve sigara içiyor, annem elinden geleni yapar, kurbanını

keser oruç tutar. Mesela ailece suale çekiliyoruz, ben takva şeklinde yaşadım, babam gerçekten cehennemlik. Kesinlikle bizim o anda bilinçli olmamız gerekiyor. Bana diyor ki Allah “sen benim istediğim şekilde yaşadın cenneti sana layık görüyorum kapılar sana sonuna kadar açık” ben giderken babama bakıyorum “sen diyor kulum S. Y. kötü bir şekilde yaşadın sen cehenneme gideceksin.” Ben babamın yaptıklarını tahmin ediyorum. Cennetteki bütün güzellikler, süttten baldan nehirler, cenneti ben hayal edebiliyorum, O cennet benim babama o şey söylendikten sonra otomatikmen benim cehennemim olur. Şu anda bir ananın yavrusunu trafik kazasında kaybetmesi gibi bir şeydir. Cehennemin olmaması gerekiyor. Yakmayacak bizi biliyorum!”

Cennet ve cehennemin yeri ve oradaki hayatta kiminle beraber olunacağı hakkında düşünce ileri süren bir gencin ifadeleri şöyledir: “Cennet diye çok farklı mekanı belli olmayan bir yerden bahsedilir ama bence bu dünya üzerinde ama farklı bir boyutta, biz algılayamıyoruz. Dini bilgisi yobaz diye nitelendirilen insanlar var. Yerde yemek yiyen TV’si olmayan vs, benim böyle akrabalarım var. Bu adamın ne düşünce yapısı, ne yaşam biçimi beni cezp etmiyor. Ben rahat yaşıyorum çünkü. Kimin nereye gideceği belli değil amenna ama bu adam insanların gözünde cennete gidecek adam. Ben bu tiplerle aynı cennette olmak istemiyorum. Ben öyle molla tipli adamlarla bal akan ırmaklar, zemzemler içmek istemiyorum. Biz anlayalım diye tasvir edilen şeyler. Belki o insanların yüzünü bile görmeyeceğiz. Cehennemde bir sürü benim sohbet ettiğim aynı günahı işlediğimiz insanlar olacak. Burada tat aldığım insanlar olacak. Kimin cennete kimin cehenneme gideceği belli değil. Hacı adam ölecek, insanların gözüyle baktığın zaman o adam cennete gidecek. Maalesef burada Hayyam’ı alnından öpmek gerekir. “Geçen gün camiye gittim, ne namaz kılmaya ne ibadet etmeye, bir halı çalmıştım eskidi, gittim yenisini getirmeye. Türkiye’de yüzlerce, binlerce böyle şekil kaygısıyla camiye giden adam var.”

Hep güzel şeylerin bulunduğu bir yerde ve insanların bütün isteklerinin hemen yerine getirileceği bir yerde yasak olmasını anlayamayan bir gencin ifadesi: “Cennet Allah’ın sevdiği kullarının içerisinde bulunduğu, içinde çeşit çeşit ırmakların, hurilerin yer aldığı bir mekan. Madem dört dörtlük bir yer, Hz. Adem ve Havva’nın yemiş oldukları yasak meyveler orada ne geziyor?”

Kur'an ve hadislerden açıklananlardan hareket eden gencin, düşüncesiyle bunları yoğurduktan sonra ortaya çıkan tablo şöyle olmaktadır: "Azabı çektik cennete gittik. Müslüman ol yeter ki, önce cezayı çekeceksin, sonra cennete gideceksin. Hayatımda bir çok kişiyi seviyorum, onlarla birlikte mi olacağım? Onlar beni sevmediyse nasıl birlikte olacağız. Hurilerin bize davranışları belirli ölçüde mi? Yoksa Allah-u Teala serbest mi bırakır? Orada yaşadığımız ortam dünyadaki gibi mi; yoksa melekler alemindeki gibi mi; soyut bir yaşam mı yoksa bedenen mi?"

Cennet ve cehennem varlık ve özellikleri konusunda çelişkide tutum gösteren gençlerde en fazla değinilen şüphe konuları, cennette insanın tüm isteklerinin tamamen uygulanıp uygulanamayacağı, cennet ve cehenneme gideceklere uygulanacak kriterler, bu konudaki özel bazı durumlar, diğer dine inanan insanların durumları, iyilik ve kötülüklerin nasıl bir ölçü ile hesaplanacağı, insanların tüm isteklerinin olacağı bir yerde yasak olup olmayacağı, insanın cennette sevdiğiyle beraber olup olamayacağı gibi sorular ve şüpheler olarak karşımıza çıkmaktadır.

gd. İlahiyat fakültesinden gençlerin yazdıkları ve yukarıda açıklanan şüphelerden farklı olarak ifade edilen cennet ve cehennem ile ilgili şüphe konuları:

İlahiyat fakültesinde uygulanan anketlerde cennet ve cehennem konularında pek fazla şüphe bulunmamaktadır. Öğrencilerde genelde bu kavramlara kesin bir inanç görülmekle birlikte aşağıdaki konularda şüphe tespit edilmiştir:

"Cennette sürekli mutluluk olduğu söyleniyor, cennete gidenlerin mutsuzluğu görmeden bu mutluluğun onlara haz verebileceğini söyleyebilir miyiz? Nasıl? Ya da bu mutluluğun farkına nasıl varacaklar? İnsan cehennemde ateş acısına alışacak mı?"

"Cennetin tabakalarından bahsediliyor. Bunu anlamakta ve tasavvur etmekte zorlanıyorum. Cennetin bir çok tabakası var ve mü'minler bu tabakalardan her hangi birine yerleşecekler. Acaba cennete girebilecek her mü'min Allah'ı görebilir mi? Yoksa bunun için bir takva boyutu var mı?"

"Hurilerin yetmiş elbiseyi giydikleri halde, bacaklarının kemiklerindeki iliklerinin görünmesi ne demektir? Ne manası vardır? Bu nasıl bir güzelliştir?"

“İnsanlar öldükten sonra kabir hesabı veriyorlar. Bundan sonra kabir azabı mı çekiyorlar, yoksa direkt cennet veya cehenneme mi gidiyorlar? Eğer kabirde kalıyorlarsa Peygamber Efendimiz’in miraçta cennet ve cehennemde gördüğü insanlar kimlerdir?”

“Cennet ve cehennemde zaman kavramı var mıdır? Cennet ve cehennemde ebedi yaşamdan bahsedilir. Sonu olmayan bir yaşamın mantıklı açıklaması olabilir mi?”

“Cennette yine dünyadaki gibi aile bağımız olacak mı? Kur’an’da cennetin yeşillikler içersinde olduğu söyleniyor. Bu Amazonlarda yaşayan bir insanı nasıl cezbedebilir?”

“Hesap gününde günah-sevap dengesi halinde, önce yanıp sonra cennete mi gidecek, yoksa önce cennete gidip sonra mı yanacak? Yaptığımız iyilik ve kötülüklerin karşılığını mı göreceğiz, yoksa hangisi daha fazla gelirse onun mu karşılığını göreceğiz?”

“İnsanlar öldükten sonra Hz. Adem’in kovulduğu cennete mi gidecek? Yani cennet ilk insan yaratılmadan önce yaratılmış mıdır? Yoksa kıyamet koptuktan sonra mı oluşturulacak? Ya da böyle bir şey yok da cennet ve cehennem sadece insanı Allah’a yöneltmek için mi?”

Cennetteki mutlulukla ilgili olarak, acı olmayan yerde hazzın tadının nasıl anlaşılabileceği, hurilerin hadislerde belirtilen çok abartılı güzellikleri¹⁵⁵, cennette Allah’ı görmek için herhangi bir takva boyutu olup olmadığı, Hz. Muhammed’in miraç mucizesi ile cennet ve cehennemin mahluk olup olmadığı konusundaki bağlantı, cennet ve cehennemdeki ebedi yaşam, cennet ve cehennemin şu an var olup olmadığı, yeri, bu kavramların mahiyeti ilahiyat fakültesi öğrencilerinin en fazla değindikleri şüphe konularıdır.

h. İbadetler Konusundaki Şüpheler

İbadetler, bütün dinlerde, dindarlığın işaretlerinden birisi sayılmaktadır. İbadet kavramı ile bir dinin mensuplarının yerine getirdikleri tüm özel dini pratikler

¹⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk. “Kur’an’ın ‘Cennet’ Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”, *İslamiyat*, c.4, S. 1, Ankara, 2001, ss. 145-162.

kastedilmektedir. Gençlerin din konusundaki görüşlerini belirlemek ve onları anlamak için ibadetlerle ilgili görüşlerinin bilinmesinin çok büyük önemi vardır. Şimdi bu alandaki gençlerin aktardığı şüphe konularına geçmek istiyoruz.

ha. İbadetler Konusunda Olumlu Tutum Geliştirenler

İbadetlerin insanı psikolojik açıdan rahatlattığı bilinmekle birlikte bir genç irade zayıflığının ibadeti yerine getirmeye engel teşkil ettiğini şu şekilde açıklamaktadır. “İbadetlerin inandığımız dinin yerine getirilmesi gereken şeyleri olduğunu biliyorum. Hatta bunun temelinde yine insan sağlığı ve manevi huzurunun yattığını ve zorlayıcı olmadığını biliyorum. Bunları yapmanın bana çok iyi geldiğini biliyorum ama nefsim kötü durumlarda bunları yapmamı engelliyor, namazın gücünün farkındayım. Secdedeyken hiçbir zaman yorgunluk hissi duymuyorum. Sanki hiçbir araç kullanmadan gök yüzünde dolaşıyorum.”

İbadetlerini yerine getiren fakat bunun Allah tarafından kabul edilip edilmediğini bilmediğini söyleyen bir genç konuya farklı bir açıdan yaklaşmaktadır: “Bu konudaki şüphemi daha değişik açıdan ele almak istiyorum. Buradaki şüphem acaba bu ibadetleri (namaz ve oruç) manasına uygun ve Allah rızası istikametinde yapıyor muyum? Benim şüphem kabul edilip edilmediği konusunda oluyor ama elimden bir şey gelmiyor.

“Namaz konusunda iradem zayıf olduğunu düşünüyorum, yapmadığım için bu konuda suçluluk hissediyorum.”

Yapılan ibadetlerden zevk alınamamasını bir genç yaygınlaşan kitle iletişim araçları ve hızlı kentleşmeye bağlamaktadır: “Samsun’da lokantalar Ramazan’da daha dolu. Ramazan geldiğinden kimsenin haberi yok. Sebebinin kitle iletişim araçları olduğunu düşünüyorum. Çağdaşlaşma yükseldikçe insanlar oruç ibadetinden kopuyor. Bizim orası yaklaşık otuz hanedir ve her akşam bir ev iftar daveti verir. Bayanlar ve erkekler beraber ceviz kabuğu oynarlar. O zaman Ramazan’ın tadı da çıkıyor. Şehirde apartmanda oturursun, alt–üst komşunu tanımazsın. Kırsalın avantajı orada, insanların birbirini tanması.”

İbadetlerin her inancın vazgeçilmez objesi olduğu şöyle açıklanmaktadır: “Her inancın kendine farz kıldığı bir takım ibadetler vardır ki bunlar inançla olan bağları kuvvetlendirir. Böyle olmasaydı teorik fikirler silsilesinden ileriye gidemezdi ve pek tabii günümüzde yaşayan bir inanç olamazdı. Komünizmin ilgili ülkelerce lağvedilmesini de buna bağlayabiliriz. Bu ideolojinin güçlü fikirsal argümanları olmasına rağmen bireyleri kendine bağlayacak manevi araçlardan yoksun olması diğer dinlerle olan rekabette kaybetmesine neden olmuştur.”

İbadetler konusunda olumlu tutum geliştirenlerde, ibadetlerin insanı psikolojik açıdan rahatlatığı, insanın bunları yapmak için gerçekten güçlü bir iradeye sahip olması gerektiği, ibadetlerin sosyal hayata olan olumlu etkisinin gün geçtikçe azaldığı ve ibadetlerin her inancın vazgeçilmez objesi olduğu konuları vurgulanmıştır.

hb. İbadetler Konusunda Olumsuz Tutum Geliştirenler

Hac ibadeti yerine getirilirken istemeden de olsa insanların ölmesi gençlerde bu ibadete karşı olumsuz bir tutum oluşmasına yol açmıştır. “Arafatta vakfe konusu; orada Kabe’nin etrafında dönerken insanların birbirini öldürmeleri günah değil mi? İbadet yerine getirilirken, sevap işlemeye çalışırken istemeden de olsa günah işleniyor.”

Bir defadan fazla hacca gitmek gençlere kul hakkına girildiğini düşündürmektedir. “Hacca gidilmesi istenmiş. Evimizin yanındaki komşu her sene hacca giderdi. Bu sene maliyet sanırım beş milyar. Her sene gitmek mi daha iyi; kendi gittiyse gidemeyen birini gönderse bundan da daha iyi bir şey var o parayla elli-altmış insanın karnını doyursa, bu daha iyi olmaz mı? Kul hakkına girildiğini düşünüyorum. Kul hakkı asla affedilmezmiş. Kul hakkını yemiyoruz tamam ama onlara da yardımcı olmak gerekmez mi? Ver onun parasını gitmek isteyen biri gitsin. Eğitim alan bir çocuk okusun.”

Gençlerin araştırmaları ve kitle iletişim araçlarının ibadetler konusundaki tartışmalarının şüpheleri artırdığı görülmektedir: “Edip Yüksel’den okuduğum kadarıyla namaz konusunda ilk emredilen, günde elli vakit. Allah’ın yanlış bir şey söylemeyeceğini biliyoruz. Ortalama yarım saatte bir namaz kılmak gerekir. Kur’an’da beş vakit namaz kılın diye bir şart yok insan üç vakit de kılar. Çıplak da kılabilir mi kimsenin gelmeyeceğinden eminse mesela. Kılabilir diyenler az ama bence mantıklı.

Her şeyi Allah biliyor saklasan da saklamasan da, çünkü o yaratmış. Bunlara aşırı tepki gösteriliyor ama ben olabilir diyorum. Hadislerde geçiyor beş vakit fakat bunu insanlara söylediğinde tepki oluyor.”

Evrensel ahlaka sahip olunmalı ve sonra ibadet edilmeli diyen bir genç: “İbadetin yalnız başına yeterli olduğuna inanmıyorum. Önce ilkeli, dürüst, şahsiyetli, yardım sever ve iyi bir insan olmak gerektiğini düşünüyorum ve ibadet de ondan sonra gelmelidir” demektedir.

İbadetler konusunda olumsuz tutum geliştirenler, özellikle hac ibadetinin yapılması esnasında insanların ölmesi, hacca birden fazla gitme yerine daha hayırlı işler yapılabileceği, namazın rekatları ve şartları, ibadet-ahlak ilişkisi gibi konulara değinmişlerdir.

hc. İbadetler Konusunda Çelişkide Tutum Gösterenler

İbadetler konusunda çelişkide olduklarını belirten gençler çeşitli ibadetler hakkındaki görüş ve düşüncelerini aşağıda belirtmişlerdir:

İbadetin herkesin anladığı dilden yapılması gerektiği konusunda bir genç: “İbadeti Arapça yaptığımda ben ne söylediğimi bilmeden Allah’a yalvarıyorum, o an aklım başka yerlere gidiyor. Benim Allah’la bütünlüğüm burada sağlanamıyor. Kur’an madem tüm insanlara indi o zaman herkes istediği dilden yapsın ibadetini” demektedir.

Bir başka genç “Reglken (ay halinde) ibadetlerimizi yerine getirebilir miyiz? Getiremezsek niye getiremiyoruz? Ama bu fizyolojik bir olay olduğundan günah olmaması lazım. İbadetimden geri kalıyorum. Aydınlık getirilmeli” diyerek bu konuda bilgi istemektedir.¹⁵⁶

İbadetin gerekli olup olmaması konusunda bir genç “İbadetler insanları iyiliğe ve doğruluğa yöneltmek için vardır. Örneğin: Namazın gayesi Kur’an’da

¹⁵⁶ Araştırmamız yapıldıktan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı “Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-1” isimli bir toplantı yapmış ve bu toplantıya Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri ve çok sayıda akademisyen katılmıştır. Sonuç Bildirgesi’nde güncel dini meselelerle ilgili 39 adet madde yayınlanmıştır. Bu maddelerden 12’si kadınlarla ilgili konularda olup belirtilen şüphe ile ilgili de cevap verilmiştir. Bu konuda kadınların özel hallerinde Kur’an okuyabilecekleri ve mescite gidebileceği hükmü yer almıştır. Geniş bilgi için bkz. <http://www.diyaret.gov.tr/duyurular/sonucbild.htm> (18 Mayıs 2002, İstanbul).

“kötülüklerden ve fuhşiyattan alıkoymak” olarak açıklanır. Yine oruç fakirin halini anlamaya yöneliktir. O halde bir insan kötülük yapmıyorsa ya da fakirse ya da fakire sadaka veriyorsa o insanın namaz kılmasına ya da oruç tutmasına ne gerek var?” diye sormaktadır.

Zengin ve fakirin zekat konusunda değerlendirilmesinde bir gence göre adaletsizlik gözlenmektedir: “Zengin bir kişi zekat verebiliyor ve bu bir farz olduğundan Allah katında herhalde bunun bir mükafatı vardır. Peki fakir olan insanlar zekat veremiyor, bu durumda bir dengesizlik var. Çünkü ikisi de tam anlamıyla inanarak Allah’a karşı görevini yapsa zengin kişi daha çok sevaba sahip oluyor. Bunun yani, diğer namaz, oruç gibi ibadetlerde bu dengesizliğin gitmesi için farklı bir değerlendirme mi var? Fakirin namazına daha çok sevap, zenginin günahına daha çok günah yazılıyor gibi.”

Zekatin yaygınlaştırılması ve insanlar arasındaki paylaşma ve yardımlaşma duygularını geliştirmesi bakımından yeniden düzenlenmesi konusunda bir genç “İnsanlar yılda bir zekat veriyor bu kelime benim bildiğim hasat kelimesinden geliyor. Hz. Muhammed döneminde yılda bir kere ürün alıyorlardı. Günümüze uyarladığımızda insanlar ayda bir aylık alıyorlar ama yine yılda bir zekat veriyorlar. Elinde kalanın ne kadarını bağış yapabilir mesela o kadarını vermesi gerekir diye düşünüyorum. Yılda bir kez kırkta biri olmaz diyorum. Çok zengin insanlar bence az veriyorlar. Daha dar gelirli bir insan onlara göre daha çok veriyor” demektedir.

İbadetlerdeki şekil şartıyla ilgili olarak bir genç “İbadetlerde niçin şekil şartı var? Allah’a yönelmenin şartı şekli olur mu? Kur’an’da çok sık bahsedilmesine rağmen, neden namazın şeklinden, rekatlarından, şartlarından bahsedilmemiş. Bu beni (bize rivayetle geldiği için) namazın evrensel bir ibadet, yani belli bir şekil ve kural dizisinden ziyade mahiyeti bakımından genel bir ibadet olabilir mi?” sorusuna sevk ediyor demektedir.

İnsanlar ibadete kendilerini psikolojik açıdan rahatlattığı için ihtiyaç duymaktadırlar. “İbadetlerin anlamı bir nevi insanın kendini rahatlatmasıdır. Pozitivist bir dünyada insanlar manevi şeylere ihtiyaç duyuyorlar. Böylelikle yaşamlarını anlamlı bir hale getirdiklerine inanıyorlar.”

Namazın şekli konusunda mezheplerin farklı uygulamalarından da gençlerin etkilendiği görülmektedir. “Şiiiler ve Sünni mezhepler arasındaki namazdaki rekât sayıları arasındaki farkların nereden kaynaklandığını merak ediyorum. Hepsisi de Kur’an ve hadislerden delil getirebiliyor.”

İbadetin bir karşılık beklenmeden yapılmasının insanın özüne uygun olduğunu bir genç şu şekilde belirtmiştir: “Bu konudaki şüphem bu ibadetlerin olmazsa olmaz olarak anlatılması, söylenmesidir. Bu ibadetleri yapmadığımız zaman mutlaka ve kesin olarak ağır bir ceza ile karşılaşacaksınız gibi söylemlerdir. Bunlara insanların çok şekli açıdan bakması beni düşündürmektedir. Şekli olarak, biçimsel açıdan ibadet yapılıyorsa tamam mantığı hakim; o zaman “öz” nerede kaldı?”

Gösteriş amacıyla yapılan zikirlerin normal dindar kesimi zora soktuğunu bir genç: “Din adına gösteriş amacıyla yapılan zikir gibi şeyler olmamalı. Çünkü bunları tasvip etmeyen bir kesimi gerçekten haksız yere zor duruma sokuyor” şeklinde ifade etmektedir.

İbadetler hakkında çelişkili tutum gösterenler, her insanın bildiği dilden ibadetini yapması gerektiği, bayanların özel halleriyle ilgili şartlar, insanın kötülük yapmaması ve hayır işleriyle meşgul olması halinde ibadetin gerekli olup olmadığı, zengin ve fakir arasında bazı ibadetlerin yapılması ve sonuçta kazanılanlar, zekat kurumunun yaygın olmadığı, ibadetlerdeki şekil şartı, namazın şekil ve şartları konusunda mezheplerdeki farklılıklar, çeşitli mezheplerdeki farklı zikir şekilleri konularında şüphe belirtmişlerdir.

hd. Aşağıda ilahiyat fakültesinden gençlerin yazdıkları ve yukarıda açıklanan şüphelerden farklı olarak ifade edilen ibadetler ile ilgili şüphe konuları bulunmaktadır:

“Şu anda dualara çok önem veriliyor, hatta diyebilirim ki surelerden daha da fazla. Söylenen bu duaların hepsi Peygamber efendimizin sözleri mi yoksa başkalarının sözleri mi?

“Allah’ın bizim ibadetlerimize ihtiyacı yoksa, neden biz kendi keyif ve isteğimize göre yaşamıyoruz? İbadet manevi bir ticaret midir? Kendimize külfet gibi görmek istemiyorum. Allah rızası için yapmak istiyorum. Eğer ibadet bu teşekkür için

ise neden o hareketlerle bu teşekkürü istemiş. Sadece sözle olamaz mıydı? Yalnızca iman Allah'ın rızasını kazanmaya yetmez mi?

“Hac neden gereklidir? Bu kadar sıkıntı çekilmesinin anlamı nedir? Hacca gitmenin nasıl bir anlamı var anlayabilmiş değilim, biz ilahiyatçılar türbeciliği, ölüden medet ummanın yanlış olduğunu bildiğimiz için orada yaşananların anlamı nasıl açıklanabilir? Hacda şeytan taşlamak; orada taşlanmak için mi duruyor? Hacca giden bir bayanın yanında nikahlısı veya mahremi ölürse kadın haccına nasıl devam edebilir? İslamiyetteki haremlik-selamlık neden hac ibadeti esnasında uygulanmamaktadır?”

Namazın insanın toplumsal davranışları üzerinde olumlu etkisinin olması gerektiğini düşünen bir genç “Namaz ile ilgili ayette “namaz kılınız ki ferah ve mutluluk bulasınız” deniyor. Ben namaz kıldığım zaman ferahlama ve mutluluk hissetmediğim için namazı bıraktım, kılmıyorum. Ama inkar da etmiyorum. Ben bir yandan namaz kılıp bir yandan müslümana yakışmayan şeyler yapsam çelişki olmaz mı?” demektedir.

“Neden bir ibadet yapılmadığında cehennem azameti ile korkutuluyor. Hem korkutma Allah'ın rahmetine engel değil mi? O kadar küçük bir hareketi terk etme işi sonucu o kadar büyük cezaya çarptırılma ise Rahman'ın adaletine sığar mı?”

İlahiyat fakültesi öğrencileri ibadetler hakkında, Allah'ın niçin bunları bir görev olarak insana yüklediği, haccın şartlarıyla ilgili bazı özel meseleler, ibadetlerin insan üzerindeki etkisi ve ibadetleri yapıp yapmama ile ceza-mükafat arasındaki ilişki konularına değinmişlerdir.

Araştırmamızın ibadetlerle ilgili sonuçları bütün olarak incelendiğinde diğer çalışmalardan¹⁵⁷ biraz daha farklı ve detaylı bir bilginin elde edildiği görülmektedir.

1.Dinin Yasakladığı Davranışlar Hakkındaki Şüpheler

1a.Dinin Yasakladığı Davranışlar Hakkında Olumlu Tutum Gösterenler:

“Bence dinimiz hiçbir şey için kesinlikle yasaktır yorumunu getirmemiştir. Dinimiz kendimize ve toplumumuza zarar verecek şeylerin yapılmamasını istemektedir. Fakat bunun adına yasak dendiğini düşünüyorum. Akraba evliliği, içki

¹⁵⁷ bkz. Hökelekli, a.g.t., s. 61.

v.b. çünkü bunlar insana ve topluma fazlasıyla zarar veriyorlar. Şayet Allah bu davranışları yasaklamasaydı bile topluma ve kişiye verdiği tahribattan ötürü yasaklanması gerektiğini düşünüyorum. Din eğer bir şeyi yasaklamışsa mutlaka bizim menfaatimiz içindir. Bunların sağlık açısından da zararlı olduğunu tıbben biliyoruz. Bu yasakların yasak olmasındaki haklı örnekleri yaşadığımız toplumda görmekteyiz, bunun ne denli doğru bir karar olduğunu anlamaktayız.”

“Şimdiye kadar harfiyen uymama ve doğruluğuna kesinlikle destek vermeme, inanmama rağmen ortamdan dolayı bundan sonra uyacağımı düşünmüyorum.” “Yok ama bunları yapmıyorum diyemem. Bunların neden yasaklandığının farkındayım ama uymuyorum bu kurallara.”

“Helal dairesi gayet geniştir, ihtiyacımıza cevap veriyor.”

“Uzun zamandır kafama takılan şey din her şeye karışmalı mı, sonuçta şöyle bir kaniya vardım din bir yaşam biçimi, eğer böyleyse yaşam biçimi senin her şeyindir onun için karışmalı, benim her şeyime karışıyor mu? Hayır. Karıştırmamaya çalışıyorum. Din insan ilişkilerine karışıyor her şeyden önce, özel yaşantınıza, cinsel yaşantınıza, yaşamın her alanına karışıyor, yasaklar koyuyor. Yasaklar cez p edici şöyle ki: İyilikleri olduğu kadar günahları da Tanrı yarattıysa ve yaratıcının büyüklüğünden dolayı o günahların çekiciliği daha bir başka olur demişti biri, çok hoşuma gitmişti.”

Dinin yasakladığı davranışlar karşısında olumlu tutum gösteren gençler, bunlar topluma da zararlı şeyler oldukları ve dini bir yaşam biçimi olarak gördüklerinden dolayı yasakların doğruluklarını ve yerindeliğini teyid etmişlerdir. Fakat özellikle bu konularda din adamları tarafından yapılan birbirine zıt açıklama ve yorumlar gençlerin şüpheyeye düşmelerine zemin hazırlamaktadır.

1b. Dinin Yasakladığı Davranışlar Hakkında Olumsuz Tutum Gösterenler:

“Dinin koyduğu yasakların istisnasız bir amaca yönelik olduğu açık, insan ilişkilerinin bu sayede daha tutarlı ve üst seviyede olmasını sağlamakta ve toplumsal düzenin korunmasına yardımcı olmaktadır. Benim itiraz noktam toplumsal düzeni bozmayan yasakların çiğnenmesi halinde ağır cezalar (kadının Kur'an'da emredildiği gibi örtünmemesi, beynamaz olmak, oruç tutmamak v.s.) getiren din bunda ne kadar

haklı? Din kendi içinde bu yasaklar konusunda toleranslı davranmadığına göre bireyin bu dayatmalar karşısında izleyeceği tutum da kişilik zaafiyetine göre değişecektir.”

“Din toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıktığına göre, tabii ki yasakladığı davranışları da dönemine göre değerlendirebiliriz. Yasaklanan davranışlar çağdan çağa toplumdan topluma farklılık gösterir.”

“Kişisel olarak bahsi geçen konuların yasak olmasını anlamsız buluyorum. Çünkü birey bunlara ister inansın ister inanmasın, bu dayatmaların toplumsal etkileri vardır. Her ne kadar aksi de söylenecek olsa toplumla bir antlaşma üzerine dünyaya gelmedim. Fakat buna rağmen toplumun kendi yaşam tarzını bireylere dikte etme hakkını kendinde görmesi ne kadar doğrudur? Bunlar zaten topluma, onun ahlakına zarar verici, bunu eğitimle aşarız.”

“Dinimizde intihar günah kabul ediliyor. Ama insan o kadar kötü şeyler yaşayabiliyor ki intihar edebiliyor. Hem o konuma getiriliyor, hem de intihar edince günah sayılıyor, niçin?

“Dinimizde her şey yasak, günah. Yemek yerken tabağında yemek bırakman, yere ekmek kırıntısı dökmek, suyu üç seferde içeceksin, o zaman insan her an günah işliyor. Bu günahlar net bir şekilde belirtilmeli. Bu beni korkutuyor.”

“Özellikle içki konusunda şüphem var. Çünkü içkiler de bazı meyve-sebzelerden imal ediliyor. Madem ki bunlar uyuşturucu, iradeyi azaltıcı, neden sigara da günah değil, o da tütünden yapılıyor ve keyif verici etkisi var.”

“İnsanın iç dürtüleri hayvanların içgüdüleri vardır. İnsanların özellikle cinsel anlamda hayvansal hareketleri olduğunu düşünüyorum. Onlar gibi davranmamız gayet doğaldır. Cinsellik o zaman niye günah diye nitelendiriliyor? Bunlar benim içimden gelen dürtülere ve Allah bana bunları vermişse bu özellikleri yapmamam benden beklenemez. Bana bir kalem veriyorsun, bunu üzerinde taşı diyorsun. Kullanmayacaksam niye taşıyayım? Hem veriyorsun bu özelliği, hem yapma diyorsun.”

Olumsuz tutum geliştiren gençler içkinin yaratıldığını, cinsel içgüdüünün kendilerine verildiğini fakat kullanmamaları gerektiğinin bilindiğini söylemektedirler.

Ayrıca tabiri caizse “attıkları her adımın günah” olarak nitelendirilmesini de eleştirmektedirler.

Dinin yasakladığı davranışlarla ilgili olumsuz tutum gösterenler, toplumsal düzeni bozmadığı halde bazı emirlerin yapılmaması halinde niçin ağır cezalar verildiği, konulan yasakların dinin indiği döneme ait olduğu, dolayısıyla şu anda geçerliğini yitirdiği, bunların dinle değil eğitimle aşılabacak bir olgu olduğu, özellikle içki konusunun neden yasak olduğu, cinsel zevklerin din tarafından çeşitli şartlara bağlanarak kısıtlandığı, yasakların gerçekten çekici olduğu konularında şüphe ve görüşlerini açıklamışlardır.

1c. Dinin Yasakladığı Davranışlar Hakkında Çelişkide Olanlar:

“Üzerinde arkadaşlarla çok tartıştığımız dinin karıştığı bir takım noktalar var. Bu konulardan biri içki. İçki neden günah, şuuru kaybettirdiği için. Bir insan şuuru kayıp olarak ölürse sanırım cennete kabul edilmeyormuş. Ben mesela bir bira içtim, bunun benim hareketlerime, dünya görüşüme etkisi yok. Allah bizim tabii ki her yönden doğru hareketler yapmamızı ister. Sigara insanlara içkiden daha çok zarar veriyor, bu mekruh, bence bunun hiçbir anlamı yok. Mantığıma içkinin günahlığını oturtamadım. Orada şunu da yazamazdı bir şişe sevap iki şişe günah yazamazdı. Bu günümüze nasıl yorumlanabilir? Tefsir giriyor devreye sanırım. Sonuçta yorumların güncelleştirilmesi önemli.”

“Hulle denen bir olay, var bir kadın kocasıyla boşandıktan sonra başka bir adamla nikahlanıp sonra kocasıyla nikah yapması gerekiyor. Sanırım bu yanlış yorumlandı, boşanma kararını zor verdirmek için konulmuş bir şey. İlahiyatçılara da sordum bu böyle olmalı mıydı diye, daha da farklı olabilirdi. Belki daha hoş bir dille her çağa uygun hale getirilebilirdi. Madem Allah ayrılmayı bu kadar zorlaştırmak istiyordu; daha farklı, daha kabul edilebilir bir şekilde sunamaz mıydı?”

“Domuz eti niçin haramdır? Domuzu da Allah yaratmış ve insana yollanmıştır. Domuzun günahı nedir? Şeytandan hariç bir varlığın dünyaya gelmeden önce günahı olabilir mi? Bazıları derler ki domuz lanetlidir, neden? Kısılandırma güdüsünü kaybettirdiği için yasaktır ama bunu hayvan Allah’tan istememiştir ki. Zararlı o kadar

hayvan var. Mesela yılan insanın canını alabiliyor, Neden bunlardan hiçbiri bu kadar lanetli ve haram değil, bunlar insanı öldürmeye kadar gidebiliyor.”

“Bunları pek onayladığım söylenemez, kadın ve erkeğin bir arada bulunmaması bana ters gelen bir şey. İnsanların içleri temizse dayatmayla bir sonuç alınacağını düşünmüyorum. Aleviler’de ibadetler kadınlı erkekli yapılır. Kadın ve erkek beraber ibadet yaparken zaten o cinsiyetten sıyrılırlar. Dayanışma halinde paylaşımın önemi vurgulanır. Şu anda da erkeklerle aynı ortamlarda bulunuyoruz. Bunun bir yasa olarak getirilmesi bana doğru gelmiyor.”

“İçki konusunda her şeyin abartısı kötüdür aslında. İslam’ı düşündüğüm zaman iyiye ve doğruya bir davet ve çağırma var. Ben bunu ahlak açısından değerlendirip içmem, ama başka insan din yasakladığı için içmez. Fark burada. Zina yapan insanın taşlanarak öldürülmesi bana insanlık dışı bir olay gibi geliyor. İnsan insana böyle bir ceza vermemeli. Bu cezayı onaylamıyorum. Kötü insan yoktur diye düşünüyorum. İnsanın kötü hale gelmesine de sebepler vardır. Türkiye’ye göre değerlendiresek burada açlık, sefalet ve ekonomik sorunlar, düzendeki bazı çarpıklıklar insanları bu hale getiriyor.”

“Zina ve kumar konusu kesinlikle doğru ama içkinin bazı durumlarda insan sağlığına iyi gelmesi, mesela viskinin damarları genişletmesi sonucu kalp krizini önlediği tıbbi olarak açıklanmıştır. Sürekli kullanılmamak kaydıyla. Altın ve ipeğin de erkeğe haram kılınmasına anlam veremiyorum.”

“Tesettür konusunda ciddi şüphem var. Nasıl yorumlayacağımı tam bilemiyorum. Tesettür derken yalnız baş örtüsünü kast ediyorum. Bir de yasaklar sanki insanı anti sosyalleştiriyormuş gibi bir izlenimim var. Bence yasaklara riayet gösterip aynı zamanda sosyal olmak mümkün. Din sosyal olmamamızı istiyor bence.”

“Niye yasaklamış ki insan bir kere dünyaya geliyor, niye bütün zevkleri tatmasın?”

“Şüphem yoktu fakat bazı ilahiyatçıların çıkıp farklı farklı şeyler söylemesinden dolayı nadiren de olsa şüpheyi düşmekteyim.”

“İnsanın özgürlüğünü kısıtlıyor. Neden başka bir varlığın koyduğu kurallara uyayım. İnsan kendi kendisinin efendisi olmalı. Bu konunun teorisi ve dindar olduğunu belirten insanların yaptıklarının tezatlığı bana her zaman samimiyetsiz gelmiştir.”

“Bu yasakları yapmak suretiyle “günah” işliyorsak bu yasaklar niye yaratıldı? Yani insanların bu yasakları yapma ihtimali varsa insanlarla alay etmek mi isteniyor? İnsan zaten zayıf iradeli deniyor. O zaman bu yasakları yapması normaldir. Sebep-sonuç çerçevesinde bir insan –zayıf iradeli- bu yasakları her zaman ihlal etme potansiyeline sahiptir.”

“Bunları din yasaklıyor ama akli evvel insanlar için. Ten uyumum olup olmadığını bilmeden sevgilimin kocam olup olmayacağına nasıl karar verebilirim. Bunlar eskiye yönelik baskılardı.”

Domuz, içki, zina, kumar, tesettür, kadın-erkek ilişkileri gibi konularda gençler; her şeyin ölçüsünde yapıldığı sürece niçin yasaklandığını anlayamadıklarını belirtmişlerdir. Dinin yasakladığı davranışlar hakkında olumsuz tutum gösteren gençler, içkinin günah olmasını mantıklarına uyduramadıklarını, hulle olayının dinle ilişkisini ve günümüzde uygulanabilirliğini, domuz etinin haramlığını, kadın ve erkeğin aynı ortamı paylaşması olayını, yasakların insanı anti-sosyalleştirdiğini, özgürlüğü kısıtladığını, bunların eskiye yönelik baskılar olduğunu belirtmiş ve bu konularda şüphelerini açıklamışlardır.

1d. Aşağıda ilahiyat fakültesinden gençlerin yazdıkları ve yukarıda açıklanan şüphelerden farklı olarak ifade edilen, dinin yasakladığı davranışlar ile ilgili şüphe konuları bulunmaktadır:

Dinin yasakladığı davranışlara ilahiyat fakültesi öğrencilerinin çoğu uymakla birlikte bir kısmı aşağıda belirtilen şekilde görüşlerini açıklamışlardır:

“Bu devirde bunlardan sakınmak nasıl mümkün olabilir? Bunların günah olduğunu biliyorum ama onları yapmak bana sıradanmış gibi geliyor”

“Recm var mıdır? Bir arkadaşım sadece tadını merak ettiğinden bir yudum içki içmiş, bu durumda da içki haram mıdır?”

“Dinin yasakladığı davranışlar günümüz dünyasında insan özgürlüğünü daraltıyor ve Müslümanları toplumdan uzaklaştırıyor. Neden zevk aldığımız her şey günah olarak nitelendiriliyor?”

“Evlilik şartları günümüzde (ekonomik yönden) oldukça ağır. İnsanın cinsel ihtiyaçlarını belli dönemlerde gidermesi gerekiyor. Bu gün mut’a nikahı yoluyla evlilik yapılamaz mı?”

“Dinde bir çok şeyin bid’at olduğu bilindiği halde, bunun önlenememesinin sebebi nedir? (Cenazede alt-üst parası, uydurma hadisler, türbelere çaput bağlanması v.s.)”

“Cinsel açıdan kendi kendimi tatmin etmezsem büyük günah işlemekten korkuyorum. Bu durumda bunu yapmak haram mıdır?”

“Kur’an’da “Sarhoşken namaza yaklaşmayın” buyrulmuş. O halde sarhoş olmayacak kadar alkol almak mübah mı olacak?”

“Dinin yasaklarını kabul etmemek veya içine sindirememek ve keşke bu vazifeler olmasaydı, diye bir kanaat belirtmek kişiyi şirke sokar mı?”

“Zina, içki, kumar gibi suçlara şeriata göre verilen cezalar bu gün aynen uygulanmalı mıdır? Uygulanmaması ya da bu cezalara karşılık başka cezaların verilmesi dinen uygun mudur? İçki, kumar, zina suçunun cezasını dünyada çektiğimiz takdirde, ahirette aynı hesap ve cezaya tabi tutulur muyuz?”

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin şüpheleri incelendiğinde, dinin yasakladığı davranışlardan gencin kendini koruyamadığı, “Recm”in olup olmadığı, bu yasakların Müslümanları toplumdan uzaklaştırdığı, dinde bid’atların çok yer kapladığı, dini yasakları kabul etmemenin insanı şirke sokup sokmayacağı, dini yasaklara verilen cezaların bu güne uygulanabilirliği konularının öncelikli olarak ele alındığı görülmektedir.

C. Dini Şüphenin Sebepleri

Araştırmada çıkan sonuçlara göre gençlerin dini şüphelerinin sebepleri aşağıda maddeleştirilip sınıflandırılarak açıklanmıştır.

a. Mezhepler ve Yorumların Farklı Olması

Araştırmada gençleri en fazla dinden uzaklaştıran konuların başında mezhep ve yorumların farklı olması gelmektedir. Özellikle son yıllarda din olgusunun teolojik alandan çıkıp her kesimden tartışılmaya başlanmasıyla birlikte yeni yorumlar ortaya konmaya başlanmıştır. Herhangi bir konuda gençler hangi yorumu ve bilgiyi tercih edeceklerini bilemediklerini ifade etmişlerdir. Şimdi bu konudaki görüşlere yer vermek istiyoruz: “Bir konuda bir çok farklı görüşün olması bazı konularda şüphe duymama neden oluyor. Geleneksel yapıların dini konularda değişikliklere neden olduğunu düşünüyorum.”

“Dinin farklı yorumlanması var. İki de İlahiyat fakültesi dekanı. Benim için bir şey bilmek önemli değil, bunların tartışması önemli. Dinin belli kuralları yok mudur? Her önüne gelen istediği gibi yorumlayabilir mi? Ben ikinizden birinin dediğine uymak zorunda mıyım? Liseden sonra bazı modern ilahiyatçıların kitaplarını okudum. Bir gün TV’de; “Hz Muhammed’in otuz tane hadisi var” diyor, kendi kitabında kırk beş hadisi var. Üniversite dördüncü sınıf öğrencisi kendini bulmuştur. Böyle bir adam sana telefon açıyor ve bunları söylüyor, sen cevap veremiyorsun.”

“Şüphemin sebebi günümüz alimlerinin (!) yaptıkları sonuçsuz (doyurucu olmayan) tartışmalar. Herkesten farklı bilgiler öğrenip insanın kafasının karışması, bazen da öğrendiğim bilgilerin akıl ve mantığa uymaması. Sorularımın cevabını bulamıyorum.”

“Dini yanlış yorumlayan insanlar ve belirli yaşlardaki zaafların dinde haram olması, kumar alkol olayının bir cazibesi var, yasak olması cazibe doğuruyor. Şunu yaparsan cennete, yapmazsan cehenneme. Farzlar insanın zaten yapması gereken şeyler. İnsanlar beş-altı kategori sayıyorlar. Onlar kişilerin bire -bir sorulacakları şeyler zaten. Kur’an’da geçen daha önemli şeyler göz ardı ediliyor. Peygamber “komşusu açken tok yatan bizden değildir” diyor. Sadece Allah’a karşı yapılan görevler göz önünde bulunduruluyor. Topluma karşı yapılan görevler pek sayılmıyor.”

“Mezhepler birbirine aşırı derecede düşmanlar. Sonuçta hepsi İslamiyet’e inanıyor. Niye düşmanlar ve birbirleriyle savaşımlar. Anlam veremiyorum. Abbasiler ve Emeviler döneminde uygulanan baskı ve zulüm nasıl oluyor? Kendileri gibi

inanmayanlara aşırı baskı var. Hz. Muhammed'in soyunu devam ettirenler aşırı şekilde dışlanılıyor. "Hz. Hasan ve Hüseyin'e tabi olanlar kurtulacaktır" diye bir hadis var. Arap yarımadasında bunlar seviliyor ama Türkiye'de sevilmiyor. Günümüzde dini kullanarak belli yerlere gelenler var. Sonra oy oranlarında düşmeler oluyor. Bir parti lideri "İmam Hatipler kapatılmasın" diyor ama kendi kızını Avrupa'da okutuyor. Ne biçim çelişki. Bir cemaat lideri birkaç insanı kendi bilgileriyle iyileştirdiğini, bunun bilimle olmadığını; ayetlerle yaptığını söylüyor ama Türkiye'den kaçma sebebini sağlık olarak öne sürdü. Başkalarını iyileştiren bir adam, kendisini hayli hayli iyileştirir. Bu insanlar kendi çıkarları doğrultusunda dini kullanarak hareket ediyorlar."

"Bugün hala yaşanan tarihte yaşanmış savaşlar. Dinin yanlış yorumlanmasından kaynaklanan engizisyon ya da el kesmek mesela."

Kitaplara baksan herkes farklı yorumluyor. Geleneksel inancımı yitirmeyi istemiyorum. Belki günümüzün şartları farklı, onlar da doğru olabilir. Ben mezheplere hiçbir zaman karşı çıkmadım ama onlar geleneksel olduğu içindir böyle öğretildiği için belki de. Bugün insanların Kur'an'ı farklı yorumlayışlarına güvenmiyorum. Ne kadar fıkıh alimi de olsa eski insanlara daha çok güven var bende, daha fazla emek sarf ettiklerini düşünüyorum. Bugünküler belki de günümüz şartlarına göre değerlendiriyorlar ama biraz baskı altında kaldıklarını ya da insanlara İslamiyet'in hoş görüşlü kolay olduğunu mu gösteriyorlar? İnsanlara dini sevdirmek için bir çaba mı sarf ediyorlar diye düşünüp, doğru diyorum. Bir yandan da köklü insanların görüşlerini inkar ediyorlar, bu yönden uzaklaştırıyorlar, yanlış diyorum."

"Bizde belki de bunu ilk söyleyen ben olacağım Alevi olmayana kız verilmez ve kız alınmaz. Biz Alevi olmayana daha çok yabancı diyoruz. Yabancıya kız veriliyormuş deniyor. Kız almak sevap ama vermek günah diyorlardı. Nasıl günah olur. Biz gidemiyorsak erkek almasın. Belki de önceden gelen Alevi-Sünni sürtüşmesinin sonucudur. Niye Hz. Ali yanlısıyız. Farklı toplumlar, hiç Allah'a ve Peygamber'e inanmayanlar olarak bakıyorlar. Sonuçta Peygamber'in damadıdır ve Hz. Muhammed'in kızıyla evlenmiş. Bunların doyurucu biçimde açıklanmasını istiyorum."

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi özellikle mezhepler arasındaki ilişkiler, Kur'an-ı Kerim'in farklı din adamlarınca değişik şekillerde yorumlanması, gençleri şüpheyne sevk eden konuların en başında yer almaktadır.

b. Din Dilinin Farklı Olması

Şüphesiz din konusunda hemen her zaman bir takım tartışmalar ve anlaşmazlıklar çıkabilmektedir. Bunun bir sebebi de din dilinin farklı olmasıdır. Bu yüzden, bir kelimenin birden çok manaya gelmesi ve değişik tercümelerden bir konunun kelime olarak (kimi zaman içerik) farklı şekilde yorumlanması gençlerdeki şüpheyi ortaya çıkaran sebeplerdendir. "Kur'an mealinin tam anlamıyla bana aktarıldığına inanmıyorum. Değişik ağızlardan değişik şekillerde yorumlanmış, aktarılmış aynı kelime her birinde farklı şekilde geçiyor, bu durum bana bir anlam ifade etmiyor. Kadın savaş sonrası ele geçen bir ganimettir deniyor. İnsan ganimet olabilir mi? Bu yanlış bir ibare. Hepsi üniversite mezunu öğretim üyesi, nasıl böyle bir çeviri yapar. Kurallarını bilmediğiniz bir oyunu nasıl oynarsınız? Oyun da değil bu bir yaşamdır. Bana tam aktarılmazsa kendi dünyama yansıtamam."

"Dini layıkıyla anlayabilmek için meallerden yararlanmam yeterli olur mu? Şu anda ortada olan tefsirciler yorumlarında devamlı "Bu benim görüşüm" ifadesini kullanıyorlar. Bunlardan hangisi doğru? Buna kim karar verecek?"

"Türkçe ibadet çok kafama takıldı. Bazen namazda Türkçe dua etsem algılayarak, bilinçli söylesem daha mı iyi olur; yoksa yıllardır sürüp geldiği gibi Arapça mı ifade etsem diye düşünüyorum. Bunu araştırmaya kalksam, bir sürü hoca açıklıyor zaten. Bir çıkmaza giriyorum."

Araştırmaya katılan gençlerin büyük bir kısmı Kur'an-ı Kerim tercümesi okumak istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca çocukluktan itibaren kendilerine niçin Arapça olarak öğretildiğini, anlamının neden verilmediğini sorgulamaktadırlar.

c. Tarikat ve Cemaatler

Gençlerin kendi yaşadıkları, ya da çevre veya medyadan gözlemledikleri tarikat ve cemaatlerle ilgili olumsuz olaylar, onların bu gruplara ya da kavramlara karşı tereddütle bakmasına sebep olmaktadır.

“Benim bir eniştem vardı, önceden tam bir alkolikti, gece gündüz içerdi. Ne olduysa bir gün bu İslamiyet’e olan ilgisi arttı. Adıyaman’a şeyhin yanına gitti. Orta çağ Avrupa’sındaki gibi bunlar da öyle...Bu adamla ben bir çok kere tartıştım. Din bu kadar kolay mı? Sığınma konusu mu?, Kaçış mı?, Kurtulmak mı? Bence Hz. Muhammed insanların hayal gücünü çok iyi kullandı. Şu anda bundan faydalanmak isteyen insanlar var. İşte bu yüzden benim gibi insanlar dinden uzaklaşıyorlar. Namaz kılarken Tanrı ile senin aranda kimse var mı yok. Tarikat bir yoldur fakat bu yolu saptıranlar var. Şeyhi gördüm, elim ayağım titredi, bayıldım dedi teyzem. Bu şeyhin küçük oğulları varmış oraya giden insanlar sırf “şeyhin oğlu” diye boyun eğiyorlarmış. İnsanlar eğitim almadıkları için neye inanacaklarını sapıtıyorlar. İnsanlar eleştiri gücünü kullanamıyorlar. Üniversitede de böyle tip insanlar var. Yanlışlarla dolu bir ülke ve yanlışlarla dolu inançlarımız var. İster istemez şüpheyne sevk ediyorlar. Özellikle üniversite çevresinde müthiş bir cemaatleşme olayı var.”

“Tarikate girenler tamamen boşluktalar bence. Ya arkadaş grubundan etkilenmiş ya da bunalıma girmişler. Kurtuluş yolu için, sıkıntılardan kurtulmak için gidiyorlar; dine çok düşkün odlularından dolayı değil. Üniversitede diskoya gidiyoruz, erkeklerle çok fazla beraberiz. Bence türbe çaput bir çare, bir umut, kahve falı baktırıyorsun, bunu yapmayan insan çok azdır. Bunlar da uzaklaştırıyor.”

“Şeyh olan yetmiş yaşındaki bir insanın on sekiz yaşında biriyle evlenmesi bana çok mantıksız geliyor. Kur’an’a aykırı gibi geliyor. Hakaret olarak algılıyorum. O kızın cinsel istekleri 18-20 yaşında daha farklıdır. Düşünsel anlamda da uyum sağlamaları mümkün değildir. Bunların kullanılması, tarikatların insanları kullanarak iğrenç şeyler yaptırması. Her gün basında görüyoruz bir sürü tarikat var. Tarikatların kimi cinsiyeti kimi maddiyatı ön planda tutuyor. Bunlar beni tamamen nefret ettirdi.”

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi dini gruplar içinde görülen olumsuz hareketler gençleri dinden soğutmakta ve bu gibi cemaat ve tarikatlerin aslı nedir? sorusunu sordurmaktadır. Ayrıca gençler bu tip gruplara katılanların psikolojik ihtiyaçları doğrultusunda hareket ettiklerini düşünmektedirler.

d. Gencin İçinde Bulunduğu Psikolojik Durum

Gençlerin yaşadıkları sorun ve problemler, özellikle depresyona girdikleri zamanlarda istedikleri manevi yardımı bulamamaları, onları şüpheyne sevk eden bir başka sebep olarak görünmektedir.

“Benim şüphem yok sanırım. Fakat kısa bir zaman önce depresyon geçirdiğim için olur olmaz düşüncelerin etkisinde kalıyorum. Depresyondan olabilir. Allah imanımın karşılığını veremediğim için belki bana ceza veriyordur.”

“Üniversiteye geldikten sonra bunalıma girdiğim zamanlar oldu. O zamanlar teselli bulamadım. Dua ettim ama gerçekleşmedi. Dine sarıldım ama bu sıkıntılardan kurtulamadım ve durumum daha kötüye gitti sonra bunlar tepkiye dönüştü.”

Gençler bunalımda oldukları zamanlar kendilerini isyana götürecek fikirlerin zihinlerini meşgul ettiğini belirtmişler, ettikleri duaların karşılığını alamadıklarından dolayı şüphe ve tereddüt yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

e. Dinin Gelişim Psikolojisine Uygun Olarak Anlatılamaması

Çocukluk çağında dini bilgiler ve duygular çocuğa verilirken bir korku ya da baskı unsuru olarak anlatılması dini gelişimini olumsuz etkilemekte ve gençlik çağına gelindiğinde bu anlatılanların düşünülüp gencin dine karşı tepki göstermesine neden olabilmektedir.

“İslam bize yedi-sekiz yaşından beri öcü diye tanıtılıyor. Baskı unsuru, karamsarlık, korku. Günah da işlesem büyüklerim bana yol gösterebilir. O an onu algılayabilirim, baskı uygularsanız o suça devamlı iştirak ederim. Bu insan psikolojisi. Kendi toplumum bana karamsarlık yerine biraz daha bilinç aşılayabilirdi.”

Gençler yasakla veya korkutmayla değil de dini bilgilerin her yaşta sevdirek verilmesini ve insan gelişim dönemleri ve psikolojisine uygun olarak anlatılmasını istemektedirler.

f. Dini Konularda Bilgi Eksikliği

Gençler bu konuda kendilerindeki dini bilgi eksikliği ve halkta dini bilgi eksikliği olarak gördükleri durumların, onları şüpheyne düşürdüğünü ve dinden uzaklaştırdığını açıklamışlardır.

“Dini konularda bilgi sahibi olmayışım ve çok farklı yorumlar yapılması beni şüpheyne sevk ediyor. Bazı dini bilgilerin sağlam kaynaklardan değil de kulaktan dolma bilgilerle insanlara aktarılmış olması, hatta sonuç olarak aynı şeyi söyleyen insanların bile birbirinden farklı açıklamalar yapması şüphe veriyor.”

“Orta okul ve lise yıllarımda tereddütlerin ortaya çıkması çevremde dini eğitimi yeterli olmayan kişilerden ve medyadan ortaya çıktı diyebilirim.”

“Şüphe duyulmasının nedeni, bu konuların aman günah işlerim düşüncesiyle çok fazla üzerine gidilip bilgi edinilmemiş olması ya da insanların daha rahat yaşamak için bu konularla ilgilenmemesi.”

“Orta okulda din dersinde her derste hiç sormasam on soru sorardım. Kadınlar baş örtüyorlar niye dedim. Bilgisiz ve cahil bir hocamız vardı. Arabistan’da güneş yakmasın diye kapatıyorlarmış. İslam Kuzey kutbunda gelseydi insanlar kürk giymek zorunda mı kalacaklardı? Namahrem olayına girdi sonra. Benim din anlayışım niyet olduğu için Adab-ı muaşeretini aşmayacak şekilde karşımda durması yeterlidir. Baş örtüsü sanki nesilden nesile aktarılan bir şey gibi illa takılması lazım. Bugün hastanede kadın baş örtüsünü toplamak için anormal çaba sarf etti, anneannem yaşında başını örtmeye çalışıyor. Sonuçta senin inancına göre namahrem ama ben doktorum, ben ona bir şekilde saygı duydum. Çünkü o, o kültürle yetişmiş, o yaşa kadar gelmiş ama bilinçsizce. Ama yine de bu kadar abartılı bir şekilde bir şeylere bilinçsizce ve reklam olarak sarılmak abes. Hastane psikolojisinde insanlar Allah’a anormal derecede yakın oluyorlar. Allah’ım affet diyerek ağlıyor adam, ölecek. Demek ki zamanında bu kadar korkacak bir şeyler yapmış adam. Hikaye alırken sigara alkol kullanıyor musun diye soruyoruz. Sülalemde yoktur der, damadının namazından gelininin örtüsünden bahseder, bunlardan bana ne, bunu kıvançla ve gülererek söylüyor, sen kılıyorsan namazı kendin için kılıyorsun; antipatik geliyor. Sıkışınca Allah’a yaklaşma var.”

“Bence dini temelimiz yeterli değil. Çünkü birisi herhangi saçma sapan bir iddia ortaya sürerse bunun aksini ispat edici, örnekleyici bir dini bilgi birikimimiz yok. Fatiha süresini bilmeyenimiz yoktur, fakat bunun Türkçe ne anlama geldiğini yüzde kaçımız biliyor. Bence sorunlar buradan geliyor. Ezberliyoruz, anlamaya çalışmıyoruz.”

“Dini konularda “kısmen yeterli” olmam. Çok bilene sorduğum zaman sanki dinsiz, ateist, komünist gözüyle bakılmam. Bu yüzden bu konuları açık olarak sorduğumda sanki üniversite okudu, dışarılara gitti bozuldu, komünist oldu, anasını babasını kabullenemiyor gibi düşünülüyor. Sanki ben onlardan çok farklı dünyanın insanıymışım gibi geliyor. Ağabeyim ailemin yanında yetişti ve namazı beş vakit kılar. Halbuki ben her hafta sonu ailemi ziyarete giden bireyim ve ailemle aramda din konusunda hiçbir sorun yok. Hatta bana danışrlar bile. Bu şekilde beni, komünist, maneviyatsız, imanı zayıf diye nitelendiren kişilere soru soracağıma dinimi kendi bildiğimce, doğrularıyla yaşarım, kimseye de bir şey sormam. Ne kazandıysak mükafatımıza razı oluruz.”

“Ben bireysel olarak yeterince dinime önem vermediğimi, öğrenmeye çalışmadığımı düşünüyorum ve bu günkü uzaklığımızın ve şüphelerimizin, ilgisizliğimizden kaynaklandığını düşünüyorum.”

Gençlerin çeşitli nedenlerle kendilerinin dini bilgi alamaması veya bu bilgilerin yetersiz olmasından dolayı “doğru” olanı tespitinde zorlanmaktadır. Doğru yorumları seçemediklerini, din eğitimi yeterli olmayan kişilerin farklı anlatımlarıyla zihinlerinin karıştığını, dini bilgi edinilen kişilerin yetersiz olmalarından dolayı gelişim çağlarında sordukları sorulara yeterli cevap alamadıklarını belirtmişlerdir. Dini bilgi eksiklikliğı şüphelerin önemli kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

g. Dini Kavramların Çoğunun Nesnel Olmaması ve Tecrübe Edilememesi, İnanmak Zorunda Olunması

Gençler, özellikle dinin iman boyutundaki kavramların (Allah, melek, şeytan, cin, cennet-cehennem, ahiret günü, v.s.) çoğunun görülmemesi ve tecrübe edilme imkanının olmamasından dolayı şüpheyeye düştüklerini ifade etmişlerdir.

“Bilmiyorum belki ölmekten korkuyorum, belki yaşamak zor geliyor. Aynı anda binlerce yerde olmak, ayrı ayrı milyonlarca şey yapmak tutkusu ve görmediğime inanmam illaki hissetmeliyim duygusu olabilir.”

“Bilimle dinin bir araya gelmemesinden dolayı şüphe duymaktayım.”

“Bu şüphelerim dini rasyonel bir bakış açısıyla değerlendirdiğim için söz konusu oluyor. Akli olarak cevap veremediğim konularda ise iman devreye giriyor. Dini bir bilgi haline getirdiğinizde şüphelerden kurtulmanız da söz konusu olmuyor.”

“İnsan bilmediği, görmediği, dokunmadığı şeyden daima şüphe eder, iman etmek tamamen manevi, ruhi, soyut bir olaydır. Bu konuda kendisine rehberlik edecek bir unsur olmalıdır ki, bu unsur akıl ve mantık çerçevesi içinde düşünen şüpheli kişiyi yine akıl ve mantıkla imana davet etsin.”

“Şüphe duymamanın sebebi tarihe inanmıyorum. Bilginin varlığını reddediyorum. Çünkü sana bu dünyada öğretilen her şey seni ortadan kaldıran şeydir. İnsan bilgi birikimi ve deneyimlerinin bir ürünüdür. Bu bilgi ve deneyim her insanda farklı olacağı için ortak bir hakikatin var olacağını zannetmiyorum.”

Görmediği bir varlığa inanmak zorunda olmak, bilimin verilerinin tecrübe edilebilir olması dolayısıyla din ve bilimin çatıştığı düşüncesi, bilinmeyen bir alemden bahsedilmesi ve tarihe inanmama gibi sebepler bu başlık altında gençlerin şüpheyeye düştükleri konular olarak görülmektedir.

h. Dini Şahsiyetlerin Düşünce-Eylem Uyuşmazlığı, Dini Kötü Temsil Eden Kişilerin Varlığı

Gençler dinin doğru anlatılması ve anlaşılması için, din eğitimcilerinin kesinlikle örnek bir tarzda olmasını istemektedirler. Hareketleri, söz ve davranışlarıyla toplumda örnek olmayan din adamlarından dolayı gençler arasında “dindarların hepsi böyle, konuştukları ve hareketleri birbirini tutmuyor, demek ki bu dinden kaynaklanıyor” diyerek bir genelleme anlayışına gitmektedirler. Bu insanlar yüzünden şüpheyeye düştüklerini belirtmektedirler.

“İnsan her şeyden her an için şüphe etmelidir. Fakat bu konulardaki bazı şüphelerimin ve tatminsizliklerimin tek sebebi günümüz müslümanlarıdır. Onların

yanlış anlatımları, fevriyetleri, bilgileri ve yaşayışları, aklıma aykırı gelen, benim bildiğim İslam'la çatışan fiiliyetleridir.”

“İslam diniyle dini yaşayan insanların yaşam tarzları arasındaki fark. Yaşamaları gerektiği gibi yaşamadıklarını düşünüyorum. İslam dinine inanan ülkelerde İslam'a uygun hayat tarzının hayata geçirilmesi gerekir, daha demokrat ve daha çağdaş yaşam tarzı sağlaması gerekir. İran ve diğer İslam ülkelerinde bize anlatılanın dışında bir görüntü çiziyor İslam dini.

“Dindarların dini kisve altında kendi yaptığı yanlışları doğru olarak göstermesi, topluma en çok örnek olacak bu kişilerin yanlışlarının bilerek ya da bilmeyerek ortaya çıkmasıyla insanların gözünden düşmeleri ve kamu vicdanını rahatsız etmeleri.”

“İçinde yaşamış olduğumuz toplumda, dinle alakası olmayan kişilerin din hakkındaki asılsız iddiaları ve özellikle dinin devlet tekelinde bulunması, gerçek dini bilgilerin verilmemesi.”

“Kendi mahallemizde dedesi ocak olduğundan dolayı şeyh geçinen bir adam var. Peygamber soyundan geldiği söyleniyor. Mahallemizden birinin kızı kaçmıştı, şeyh kız için “katli vaciptir” diyor onlar da bilinçsiz kızı vurdular. Tesadüf bu ki üç ay sonra aynı şeyhin kızı kaçtı; o yaşıyor. İslam bu kadar sert mi algılıyor, yoksa insanlar İslam'ı kendi vicdanına mı uyguluyor. Daha güzel şekilde bir çözümü vardır. Şüpheye düşürüyor beni.”

“Camide arka tarafta oturuyoruz bir gün hoca geldi bize ailemizin bizi camiye getirmediği, dinsel konularda bilgi vermediği konusunda bizi azarladı. Sonuçta bu Allah ile kul arasında, üzerimizde baskı kurmaya çalışmıştı, yadırgadım bu hareketi. O dönemden sonra camiye gitmedim. Orta okul çağlarımdaydı.”

“Müslümanların tutarsız davranışlarını, özellikle İslami cemaatlerin kendi çıkarları uğruna dinimizi nasıl kullandıklarını gördükçe içime soğukluklar gelir.”

“Dini kötü temsil eden kişiler var mesela çarşaf giyenler insanı dinden uzaklaştırıyorlar. Daha modern pardösü falan şekilde giyinsen karşındakini çekebilirsin. Bazı din adamları ayetleri farklı şekilde yorumluyorlar. Tek bir yorum istiyorum. Sırf kolaylık olsun diye mi yoksa, insanları dine çekmek için mi acaba bu kadar yeni yorum üretiliyor? Ama insanların kafası karışıyor. Hangisinin doğru olduğu

konusunda şüpheye düşüyorlar, bu sefer hiç birini yapmıyorlar. Bu insanların amaçları mı farklı diye düşünüyorum. Dinden uzaklaştırmak için mi yapıyorlar yoksa?”

“Sanat sokağında eğlenceler yapılıyor. Biz oradan arkadaşlarla geçince farklı kılıklarda insanlar görüyoruz, sarı kırmızı saçlar. Arkadaşlar onları görünce ateistler derler. Ben her zaman insanların din konusunda verdiği bu şekildeki kesin hükümler yüzünden dine karşı soğuduğumu hissetmişimdir.”

“Şu anda dini bütün denilen insanlara bakıyorum. Mesela kapanmaları onlara özgü bir şey eleştiremem bu konuda ama kimi insanlar evine erkek geliyor, hanımını göstermek istemiyor. Nüfus sayımında görevliydim, bir çok tip insanla karşılaştım, sakallı cübbeli bir adamdı, eşini görmem gerekiyordu bana göstermedi, bu davranışlar mantıksız ve çağ dışı. Babam üç sene önce hacca gitmişti. Arabistan’a gitti madem burası Hz. Peygamber’in bulunduğu şehir, Müslümanlığın yayıldığı yer, babam oranın çok pis olduğunu söyledi. Arap toplumunun daha duyarlı olması gerekir müslümanlık oradan yayıldığı için. Kanada veya Amerikan halkına baktığınızda medeni insanlar, ama buralara geldiğinizde Araplar sırtını dayamışlar petrole, çalışma yok, yatıyorlar. Bu sıcak ülkelerin insanları çok hantallar. Bu yanlış davranışlarla Müslüman olmayanlar üzerinde olumsuz bir izlenim uyandırmayalım. Müslümanlık madem bilime önem veriyor, dışı kapalı değil ve dinimizi seviyoruz, çağdaşlaşma yolunda dünyaya katkıda bulunmalıyız.”

“Ben eski filmleri seyrediyorum beyaz sakallı bir adam çıkıyor mesela onun ses tonu, din yönünden anlattıkları, o pamuk sakalları çekici tarafı. Bana bu şekilde yaklaşırsan niçin korkutarak yaklaşıyorsun? Bizim kitabımızı okuyan dindar insanlar anlayamıyor ve de insan psikolojisini bilmiyorlar. Bir de şu var; şahdamarından daha yakın Tanrı bana. Benim ne olduğumu çok iyi biliyor, o zaman bir insan benim hakkımda hüküm vermemeli.”

Gençlerin ifadeleri doğrultusunda, toplumda dindar olarak nitelendirilen insanlar ve din eğitimcilerinin bir kısmının düşünce-eylem uyumsuzluğundan dolayı şüpheye düştükleri görülmektedir. Din adamlarının yanlış anlatım ve yorumlamaları da gençlerin tepkisini çeken konulardandır. Özellikle bazı din adamlarının “fevri” yani,

çok çabuk kızıp kaba karşılık veren insanlar olduğu belirtilmiştir. Bazı cemaat ve tarikatların da çıkar amaçlı olması da eleştirilen unsurlardandır.

1. Bireysel ve Toplumsal Bazı Zevklerden Uzak Kalmak

Din kurumu insanın zevk ve eğlence hayatını ya çeşitli kurallara bağlamakta, ya da kısıtlamakta ve yasaklamaktadır. Bağımsızlık duygusunun ve cinsel iğdünün dorukta yaşandığı gençlik döneminde bu zevklerden genç tabii ki mahrum kalmak istememektedir. Bu yüzden dinin kuralları ile bu zevk hayatı arasında kalıp şüpheye düşebilmektedir.

“Din, insanı zevk ve yaşamın yönlendirilmesi açısından bazı şeylerden mahrum bırakıyor. İnsanı hem bireysel hem toplumsal olarak bazı şeylerden yoksun bırakıyor. En başta nefis bazı şeyleri yaşamak ve bağımsız olmak istiyor. Nefsimin isteklerini yapmak uğruna Dinin gerçeklerini bildiğim halde gözümü kapıyorum.

“Cinsel iğdünün Kur’an’da yasak olduğuna inanıyorum ama inanmak istemiyorum.”

“On yedi yaş civarında kafama takılan bazı konular vardı. Almış olduğum din eğitiminden dolayı vicdanım özellikle bu dönemde cinsel konularda kötü şeyler yapmamayı öğretti. Bunlar bende çok büyük çelişki yarattı. Bazen şöyle düşündüm. Allah olmasaydı -tövbe haşa- bu konularda daha rahat davranabilirdim.”

“Buna dinden uzaklaşma diyebilir miyiz bilemem ama üniversitedeki karşı cinslerin durumu. Onlara karşı bende bir şehvet oluşması ama engel olmaya çalışıyorum, başarılı mıyım bilemem. Bence karşı cins gereğinden fazla kendini fiziki olarak ortaya çıkartıyor. Amaçları ne anlayamıyorum.”

“Beni etkileyen iki şey var; biri cinsel iğdler, diğeri dünya. Karşı cinsin giyim kuşam tarzından etkilenmiyorum diyene helal olsun. Gzn kapatsan yine de yoldaki kadın seni çekiyor; imanım o kadar kuvvetli değil belki de. Özellikle dini baskıyla eğitimle yetişen çocukların daha kötü olduğunu, psikolojik bozuklukları olduğunu görüyoruz. Cinsellik de anlatılmalı. Ben duygusal konularda boşluk hissediyorum. Bir kız arkadaşımız olsun ciddi boyutta, çıkalım, evlenelim diyoruz. Cinselliği kastetmiyorum. Gerçekten sevip mutlu bir aile kuramıyorum. Benim şuyum

olsun sonra namaz kılarım diyoruz. Üniversiteyi kazanayım İslam'ı yaşayacağım diyorum o da olmuyor. Kız arkadaşım olsun dedim o da oldu. Yine yapmadım. Yani çok nankörüz. İskelede oturuyorum karşıda iskemleye oturmuş bacakları olmayan bir adam gördüm kendimi sorguladım; sen ne istiyorsun? dedim. Sorun nerede. Siz hocalar olarak topluma ineceksiniz.”

Yukarıdaki ifadeler incelendiğinde; dinin emirlerinin insanı sosyal hayattan uzaklaştırdığı, özellikle bu dönemde yoğun olan cinsel isteklerin din tarafından çeşitli kurallara bağlanmasından dolayı şüpheye düşüldüğü din ile özellikle cinsel güdüler arasında kalındığı bu yüzden tercih yapmakta zorlanıldığı ve şüpheye düşüldüğü görülmektedir.

i. Yakın Arkadaşlar ve Sosyal Çevre Etkisi

Gençlerin en fazla etkilendiği kişilerin bu çağlarda arkadaşlar olduğu gözlenmektedir. Özellikle üniversiteyi kazanınca ailesinden bağımsız duruma gelen genç geldiği yeni ortamda, yeni arkadaşlar ve yeni bir çevre edinmektedir. Bu ortamda çeşitli konular tartışılmakta ve fikirler birbirini etkilemektedir. Genç yeni öğrendiği fikirleri zihin süzgecinden geçirmekte “doğru” yu bu şekilde tespit etmeye çalışmaktadır. İşte bu karşılıklı etkileşim sırasında ortaya çıkan görüşlerden dolayı da şüpheye düşebilmektedir.

“Bizim ev sanki geleceğin Türkiye’si. Benim ailem kapalı; arkadaşım benim evime geldi top sakallı, şortla oturdu ki ben hiç bir zaman böyle oturmam onların yanlarında. Ailemle de gurur duyuyorum. İnsana insan olduğu için değer veriyorlar. Okulun bitmesinde tek üzüldüğüm mevzu o arkadaşla ayrılmak. E. var bir de, o da biraz daha uç noktalarda. Benim yüzümden günahkar olmasın diye onunla tartışmıyorum. Ama M. öğrenmek ister ve araştırır, kanda Aleviliği var, bilmiyorum ama ben İmam Hatip Lisesi’nden geldim, odama kesinlikle alkolün girmesini istemiyordum. Onlar içerken ben kola içtim aynı masada. Haftanın üç günü içiliyordu evde, kasa kasa şişe çıkartıyorduk. En son geçen hafta içtim. O zaman bile pişman olarak içtim. Ben kendimde arıyorum sebebi. Toplumu düzeltmek için önce kendimi düzeltmeliyim. Ben ilk geldiğimde cemaat evinde kaldım, anlaşılamadım ve çıktım. En

büyük sebep benim, ikinci de çevre, diğeri de yaşamın verdiği stres dinden uzaklaşma sebebim.”

“Üniversite döneminde değişik insanlar tanıdım. Kendilerini dinin dışında tutanlar, ya da böyle hissedenenler. Dini kuralları saçma görenler ve eleştirenler beni şüpheyne sevk ettiler; şüphemi artırdılar. Üniversite insanların daha olgunlaştığı daha geniş düşündüğü bir yer. Benim aklıma gelmeyen bir şey arkadaşın aklına geliyor, ben de söylediği şeyin doğruluğu üzerinde düşünüyorum.”

Gençlerin ifadelerden anlaşılacağı gibi, geline yeni ortamlarda arkadaşların ve çevrenin etkisiyle, yeni alışkanlıklar ve yeni görüşler edinilmekte, fikirlerin oturması ve olgunlaşması yolunda tartışmalar yapılmaktadır.

j. Gerektiği Gibi Dini Yaşayamamak; İbadetleri Yapamayan Kişinin Yapana Karşı Kıskançlık Duygusu

Genç çeşitli içsel nedenlerden dolayı dini hayatı yaşayamadığı ve dinin gereklerini yerine getiremediği zaman, bu görevleri yerine getiren bireylere karşı bir kıskançlık duygusu geliştirebilmektedir. “O yapıyor da ben niçin yapamıyorum, ya da yapmıyorum” anlayışına bürünebilmektedir.

“Fazla bilgi olmaması, ya da tam olarak yaşayamayışım. İnsan şüphe etmemeli. Belki imandandır. Belki bizi tam olarak İslami şartlarda yetiştirmemelerinden, yahut bize zor olarak göstermelerinden.”

“Tabii ki Müslüman toplumunda doğduğum için, belli bir yaşa kadar hiçbir şeyden şüphe etmedim, çünkü sana onu yap diyen insana ait olduğun için. O güvendiğin insanlar arasında bile birinin “ak” dediğine diğeri “kara” diyebiliyor. Kimin doğru söylediğini bulmak için de birilerinden şüphe ediyorsun. Bir de şüphe etmeme neden olan şey ailem ve tanıdığım yakın çevrem; herkesin dini yaşamının senin ailen gibi olduğunu zannediyorsun. Belli bir yaşa ulaştıktan sonra şüphe konuları başlıyor. Bizim dışımızda da farklı dini inançlar ve yaşamlar var. Yani İslam’ın Türkiye’deki fraksiyonları. Beş vakit namaz kılarlar ama çok farklı dini yaşama şekilleri var o zaman diyordum ki, ya benim eksik yaptığım bir şeyler mi var? Ben bunları yapabilir miyim ya da yapmalı mıyım ya da bunları yapacak bir irade var mı bende diye düşünüyorum. Onlar çok daha fazla vakitlerini ibadetle geçirdikleri için onlara karşı bir kıskançlık

duygusu geliyor. Bu kıskançlıktan dolayı bunların yaptığı şeyler doğru mu diye düşünmeye başlıyorsun. Bu şüphelerin cevaplarını bulmak için de kendine göre araştırma yapman gerekiyor. Ben kitaplardan okudum. Çünkü bazı insanlara “Tanrı var mı?” diyemiyorsun. İslam toplumunda yaşadığım için. Ben pozitif bilim okuduğum için dinle direkt alakalı değil ama evrenin yaratılışı konusunda mesela yargılara vardım.”

“Dindeki ibadetleri incelediğimizde zorlamalar göze çarpmaktadır. Namaz kılmak zorundayız ama kılmıyorum. Bazen kılmak istiyorum ama sanki yağ çekermiş gibi oluyor diye, ne dua ediyorum ne de namaz kılıyorum. Bir de sorulara cevap bulamıyorum. O yüzden uzaklaşıyorum. Dindar olunca bazı şeylerden uzak durmak zorundasın, yapamadığım için uzaklaşmayı tercih ediyorum.”

“Umutsuzluk, toplum tarafından sürekli dışlanmak. Dini genel anlamıyla bildiğimiz halde ibadetlerimi sürekli yapamamam. Kendimi ne tam anlamıyla Müslüman, ne de tam anlamıyla günahkar olarak görmem ortada kalmışım gibi bir his veriyor.”

Yukarıdaki ifadeler incelendiğinde; gençlerin dinin gereklerini yerine getirmek istedikleri fakat çeşitli içsel ya da çevresel nedenlerden dolayı bunu gerçekleştiremedikleri, bu yüzden hem bir iç gerginlik yaşadıkları hem de bunları yapanlara kıskançlık duygusu geliştirdikleri belirtilmiştir.

k. Ekonomik Sorunlar

Her geçen gün zorlaşan hayat şartları ve ekonomik problemlere gençler de çözüm üretmek ve ayak uydurma mecburiyetindedirler. Özellikle maddi anlamda sıkıntı çeken gençler vakitlerini hem okuyup hem çalışarak geçirdikleri için “din” kavramına yeterli zaman ayıramamaktadırlar. Bu yüzden de dini hayattan uzaklaşıp şüpheyne düşebilmektedirler.

“Geçim sıkıntısı, aile problemleri, iş-okul gibi dünyada bizi meşgul eden olaylar nedeniyle her geçen gün istemesem de dini konulardan ve yükümlülüklerimden uzaklaşıyor ve şüpheyne düşüyorum.”

“Tabii ki dünya zevkleri örneğin para kazanma hırsı, güzel kadınlar v.s. beni dinden uzaklaştırıyor.”

Yeterli maddi imkan olmaması, geçim sıkıntısı, ve çeşitli ekonomik problemler, gençlerin dinden uzaklaşmasına ve şüpheyne düşmesine zemin hazırlamaktadır.

1. Kitle İletişim Araçları

Çağımızda, radyo, TV, gazete, dergi, VCD, internet gibi kitle iletişim araçları gençlerin şüphelerinin doğması ve gelişmesinde büyük rol oynamaktadırlar. Bunların etkisi aşağıda gençlerin ifadelerinden geniş olarak anlatılmıştır.

Okunan kitapların etkisi hakkında aşağıdaki pasajlarda görüşler sunulmaktadır: “Dini duyguları orta okulda edindim. O ana kadar zaten araştırma ve okuma eğilimim olmadığı için yorumlama yoktu. O zaman dini duygular bakımından daha yoğundum. Şu anda ise kitapların etkisinde kalıyorum. Değişik görüş ve inanışlar okuyunca etkisinde kalıyorsun ve insanın kafasına şüpheler soru işaretleri geliyor.”

“Lise iki-üç ve üniversitenin birinci sınıflarında araştırma isteğim vardı. Belki de çevredendi. Ben de bir dönem Selver Taneri, Turan Dursun, İlhan Arsel okudum. Turan Dursun’un cevap alamadığı şeyler vardı mesela. Bunlar beni çok etkiledi. Son iki yıldır biraz daha dengeli oldum. O zamanlar inanmama tarafım ağır basıyordu ama şimdi öyle değil. Daha gerçekçi sorgulama var şu anda. Her iki tarafa da tam net bir şekilde soru sorup cevap bekliyorum. Şimdi tam ortadayım.”

“Ailemde küçükken dini eğitim verildi. Bunları düşündükçe anlam veremiyordum. Kendi kafamdan cevaplar bulmaya çalışıyordum. O dönemde araştırma imkanım da oldu. İnanıp inanmama arasında kalıyordum. Üniversiteye gelince araştırma imkanım açıldı. Kütüphaneden dinle ilgili kitaplar okudum, kafamdaki soruları bilen insanlara sordum. Bu çelişkiyi attım. Bu çelişkiyi atmamda zorlanmamın sebebi küçük yaşlarda bana dini bilginin verilmesidir. Bir çocuğa yürümeye-konuşmaya başlarken Allah, yani soyut bir kelime öğretiliyor, bunu insanların aşması çok güç. Araştırmaya çok meraklı olduğumdan dolayı bu çelişkileri attım.”

“Kitle iletişim araçları maalesef bilinçli bir şekilde kullanılmamakta, bu da insanlar üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Bu araçlar sadece öğrenmem gereken “konu” sayısını artırdı ve ben daha sonra bu konuları öğrenmek için çabaladım. Aksi halde düşüncelerimin şekillenmesine etkisi olamamıştır. Bu tür araçları objektif, güvenilir görmediğimden görüş ve düşüncelerimin yapılanmasında fazla etkin

olduklarını sanmıyorum. Sanmıyorum diyorum çünkü insanın etrafından farkında olmadan, ister istemez etkilendiğini düşünüyorum.”

Televizyonun gençlerin dini şüphelerinin oluşumunda önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz: “TV’de gördüklerim uzaklaştırıyor. Dini yaşıyorum diye ortaya çıkan insanların yanlışlarını görmek, insanın kendine zincirlerle vurması, bunun dinle ne ilgisi olabilir, niçin zarar veriyor insan kendine. Ben bunu dinle bağdaştırsam bile bu yeni yetişen sekiz yaşında bir çocuğa nasıl etkide bulunur? Bu çocuğun onu izlediği zaman dini sevmesi düşünülemez. On sekiz yaşında her genç hayatın zevklerine dalıyor, onu modern hayat daha çok çekiyor. Etrafındaki insanlardan, giyimden kuşamdan etkilenecek dinden uzaklaşıyor. Başımdan geçen bir olay var: Ben Adana’lıyım, yazın yaylaya çıkarız. Küçük yaşlarda ailem kardeşimle beni camiye gönderdi. Gittim ve orada hocadan dayak yedim. Bu dayaktan sonra gitmedim. Ben dayak yedim gitmiyorum, bir çocuğun zincirlerle kendine vuran insanları gördüğünü düşünün; mantığım kabul etmiyor, gelişim-öğrenme dersinde bir çocuk nasıl iyi gelişir gördük. Bunlar olmamalı.”

“TV’deki alimler toplumda çelişki yaratıyor. İmanı zayıf olanlar o öyle yapıyor ben de öyle yapacağım diyor. Bence bunlar kıyametin alametleridir. Artık baskı ve şiddetle anlatılmıyor. Bu işin alimi çok iyi insan psikolojisi bilecek, insanı iyi tanıyacak, içki içene, yetersiz din eğitimi alanlara, yeterli alıp da yine de sorunları olanlara nasıl davranılacak. Ama önce size güvenilmesi lazım, biz hep teorideyiz, uygulamayı pek bilmiyoruz. Mesela farzları yapalım, sünnetleri yapmayalım deniyor. Bunlar bende değil de insanlarda çelişki yaratıyor.”

“Realist, güçlü karakterli, din dışı davranışlar sergileyen tarihi şahısları konu alan filmlerin düşünce tarzları, sorunları çözüm biçimi toplumda olumsuz kanaatlere yol açabiliyor. Özellikle Avrupalı ünlü şahsiyetlerin yaşamları.”

“Kitle iletişim araçları burcu burcu modernizm pastası üstü dini sos sunuyor bize.”

“TV herkesin ulaşabileceği en büyük iletişim aracı. Kültürel yozlaşma yaratıyor toplumda, bende de yaratıyor. İki ayrı sınıf yaratıyor bana. Ben hangi toplumun

üyeyim; hareketi yapıyorum ama hangisine göre günah; hangi toplumda hoş karşılanır?”

“TV’deki yayınlardan biraz etkilendim, özellikle bazı ilahiyat profesörlerinin sözleri olumsuz etkiliyor. Çünkü, modern düşünüyor, dini bilgilerin tam aksine olan bilgiler gibi geliyor, daha rahat, kolay, biraz kafamı karıştırdı ve dini bilgilerin aksine diye düşünüyorum. Gerçek dini bilgilerin uygulanması biraz daha titizlik ister, O biraz beni şüpheye sevk etti.”

“Medyumları çıkarıyorlar; rezil rüsvalık. O kadar din adamı var. O kadar dine düşkünsünüz, bunları TV’ye çıkarmayın denebilir. İnsanları yanlış yöne çekiyorlar. Bazıları çok sert konuşuyor, bazıları kafasına göre konuşuyor, bazıları zamana göre güzel yorumluyor, insanlar neye inanacaklarını şaşıyorlar. TV’yi kapatalım diyorlar belki de.”

“Bir çok inanç sistemi var, bunların da mutlaka inançlarını doğru kılan değerleri var. Ben bilgisayarda o inançların doğruluk değerlerini, dayanaklarını görebiliyorum. Bazıları yanlış bazıları doğru. Bu durum biraz olsun İslamiyet’e çelişkiyle bakmama sebep oluyor.”

“Kitle iletişim araçları olumlu etki yapabilecek araçlar değiller. Ramazan’dan Ramazan’a Kur’an ve VCD dağıtırlar. Bir şeyi evirir çevirir tekrar yuttururlar. Geçenlerde mailime baktığımda “şimdi Kuran time” diye bir sayfa açılmış. Bu sayfalara kim giriyor. Bunlar gündemde değil ki, kimsenin haberi yok. Geçen arkadaşın biri bir dergiye abone yapmak istedi, dini dergi ama bana on milyon vermek zor geldi, okuyayım diyorum, okumuyorum. Bu şeyler göz önüne çıkartılmıyor, belli kesimler bunları ön plana çıkartmıyorlar.”

“Çok yoğun iç içe yaşadığımdan dolayı elbette ki negatif yönde etkiledi. Bunların beslendiği kaynak belli çıkar gruplarının elinde. Dini çevreler de bunu kullanmakta. Kişisel olarak negatif bir etki yarattı ama geniş düşünürsek insanlar üzerinde kimi zaman olumlu etki de yapmıştır. Herkes kendi görüşünü aktarabiliyor bu araçlarla.”

“Bir çok kişi çıkıp dinimiz ve kuralları hakkında yalan yanlış bilgiler veriyorlar. Ben buna karşıyım. Dinimizin çok güzel ve asla zora koşmayan kuralları var. Ama

kimse bunlardan bahsetmiyor. Bunun için insanların bilgileri hiç yok denecek kadar az.”

“Dinin aleyhinde yapılan yayınlar bazen beni olumsuz yönde etkiliyor.”

Kitle iletişim araçlarının da etkisiyle zaten gençlik çağında zirvede olan cinsel ihtiyaç cinsel içerikli yayınların gençleri dini hayattan uzaklaştırarak şüpheye götürdüğü ve dini gelişim bakımından olumsuz etkilediği görülmektedir:

“Ben erotik yayınları izlerim. Günah işliyorum ama yaparım. İnternette mahrem sırlar bile kadınla konuşuluyor. Bu durum beni olumsuz etkiledi. TV’de bir manken görünüyor çok güzel, “bu kızla ben niye çıkamayayım” diyorum. Namaz kılan bir Müslüman olsaydım bakmazdım bile, kendime layık görmezdim. İnsanları ahlaki yönden yozlaştırıyor bu görüntüler. İnsanın içinde belki de Allah tarafından yerleştirilen şeytani şeyler var imtihan bazında. Onları harekete geçiriyor bu araçlar. Çekme-itme gibi şeyler. İnsan bunları gördüğünde etkileniyor.”

“TV ve gazetede gördüğüm çıplak insanlar beni olumsuz etkiledi. Dini kanallar var ama cezbe edici bir tarafı yok. Diğer kanallar da nefise çekici geliyor, açıyorum çıplak kadın çekiyor. Dini kanallarda çekicilik yok. Daha ilgi çekici sunulsa, iyi ambalajlansa, bize ulaşabilirler.”

“Eskiden insan sokakta bir bayan görüp belki göz zinasında ya da ortamda söz zinasında bulunurdu; bugün TV’yi nereye açsan günah olan şeyler çıkıyor. Bilgisayarda çok özgür ortam var, telefon mesajları değişti, artık bunların hepsi normalmiş gibi gelmeye başladı. TV’de gece yarısı bir film izlemek mesela; eskiden günah işlediğimin farkındaydım, vicdan azabı duyarak bakıyordum lisede. Ama üniversitede bir çok şeye karşı duyarsızlaştım.”

“Bilgisayarı açtığımızda istediğimiz her şeyi buluyoruz, ulaşıyoruz. Günah da olsa zaafım var, sayfaları karıştırıyorum. Bu ilk adım oluyor zaten, sonra gerisi geliyor.”

“Ben Bulgaristan’da TV’de hiç dansöz görmedim, buraya geldim, Müslüman ülkesinde gördüm. TV’lerde çok erken saatlerde hiçbir program görmüyorum ki cinsel içerikli olmasın. İnternete çoğu kişi bilgi sağlamak için girmiyor. Chat yapmaya kalkıyorsun, çok farklı şeyler geliyor. Bunları doğru bulmuyorum. Artık gizli şeyler

kalmadı. Belki eskiden evlilik dışı ilişkiler gizli yapıldığı için bu kadar ön planda değildi.”

Kitle iletişim araçlarında çeşitli dini konularda yapılan farklı yorumlar ve bu ortamlarda tartışmadaki hoşgörü kuralına uyulmaması, paneller, okunan çeşitli fikirlerdeki kitaplar, ve özellikle özel TV’lerin cinsel içerikli yayınları dolayısıyla gençlerin şüpheyeye düştükleri belirlenmiştir.

m. Dini Hayatı Olumsuz Etkileyen Özel Olaylar

Dini bir inancı kazanmak veya kaybetmekte, ya da dine yakınlaşıp dinden uzaklaşmada sosyo-psikolojik etkiler, bazı düşünceler ve sohbetler de etken olabileceği gibi başa gelen herhangi bir olay da¹⁵⁸ olabilir. Çünkü bazı gençler bu olaylar sonucunda inançlarını duygularına göre belirleyebilmektedirler.¹⁵⁹ Bu inancın doğasında olan bir durumdur. Eğer olumsuz olay yaşamışlarsa şüpheyeye düşebilmektedirler. Aşağıda olumsuz yaşanan olaylarla ilgili örnekler verilmiştir:

“Geçmişte yaşadığım ablamın vefatı, ölüm ve din hakkında şüphelenmeme belki -Allah’ın da gücüne gitmesin- isyan gibi şeyler oldu. Bu cezayı başka insanlar çekmeliydi. Diğer taraftan şunu da düşünüyorum. Bir köyde tarla sahibinin çocuğu tarlayı bozsa, salatalıkları sökse çocuğa babası bir tokat atsa küçük ceza; ama o köyde bir cinayet olsa bir adam öldürülürse jandarma gelir büyük ceza olur hapse atılır. Dünyanın da böyle olduğuna inanıyorum. Küçük şeyleri belki de Cenab-ı Hakk bu dünyada hallediyor büyük şeyleri de diğer dünyaya bırakıyor.”

“Bu belki çok özel olacak ama ben bir insanı çok sevmiştim ondan sonra psikolojik dengem bozuldu tedavi oldum. Sol tarafım felç oldu. Konuşamamak nedir bilir misiniz siz konuşamadım ben. On dokuz yaşında oldu, sağlığım bozuldu. Benim yaşım yirmi üç, beş sene sonra sol tarafımda yine problem var. Bu kalıcı oldu. Vücudumda bir şeylerin eksikliği hissediyorum. O yıllarda ben Allah’a beni mutlu et o insanı yaptığından dolayı cezalandır diye dua ederdim, onu takip ettim. Eğer Allah varsa adildir. Bu insana ceza verecek beni yüceltmeli diye düşünüyorum ama bunu

¹⁵⁸ Sayre, a.g.e., s. 37.

¹⁵⁹ İnançlar ve duygular hakkında geniş bilgi için bkz. Loren Fishman, “Feelings and Beliefs”, **The Flight from Science and Reason**, ss. 87-95.

görmüyorum hala inanç sistemimde bir problem yaratıyor bu. Acıyı Allah neden yarattı? Ben annemin benden önce öleceğini düşünüyorum. Belki ben bu olayı kaldıramayacağım. Allah öyle bir sistem kurmalıydı ki yakınlarımız ölse bile çok acı çekmemeliydik.”

“Deprem senesi hayatımın en güzel senesiydi. Anlattıklarına bakarsanız belki çok kötü. Birinci sınıfta evlenmeyi düşündüğüm kız arkadaşım vardı ayrıldık depremden sonra. Hayatı tanıdım ve kendime çeki düzen verme imkanı buldum. Deprem anında bir an mahşer günü zannettim. O gün herkesin çıplak olup birbirine bakmayacağını biliyordum. İmkansız diyordum bu olay için; iç çamaşırlarıyla dolaşan insanlar vardı ama biz onları gündüz fark ettik. Özel hayatımdaki yaşadığım şeylerden sonra ilk defa o sene içkiyi aldım ağzıma. Sadece depreme bağlamıyorum. Banyodan sonra namaz kılmak isterim ama içki içtiğim için kabul olmaz diye düşünüp kılmıyorum. Bazen niye kabul olmasın tövbe ederim diyorum. Deprem çok şey götürdü benden.”

“Lise üç’te Kurban Bayramı’nda babam, ben ve küçük kardeşim bayram namazına gitmiştik, kurban kestik babam rahatsızlandı kalp krizi geçiriyordu. Belki de Kurban bayramına denk gelmesinden dolayı bunun nedeninin Allah’ın cezalandırması olarak gördüm. Eğer Allah kullarını seviyorsa korumayı istiyorsa niye babamı benim elimden alıyor. Babamın öyle bir şeye sebep olmasında Tanrı’nın neden olduğuna inanıyordum. İçimde Allah’a karşı sırf o sebepten dolayı bir isyan var.”

“Mensup olduğum mezhepten dolayı bazı dini çevreler bana dışlayıcı davrandılar. İnsanlar dinsiz ya da Alevi’lere ön yargı ile yaklaşırlar. Ondan sonra o insanlara kendimi kabul ettirme çabası. Üniversiteye gelmiş bir insan hala kalkıp sana acayip sorular sorabiliyorsa, bu onun eksikliğidir. İstisna çok güzel insanlarla da karşılaştım. Dersanede dindar hocalarım vardı iyi insanlardı. İnsanların yeteri kadar dini bilgisi yok ama herkes dindar olduğunu söylüyor.”

“Kötülük ve haksızlık yapan insanlara hiçbir şey olmaması, yaptıklarının yanlarına kar kalması ve hak ettikleri cezayı bulamamaları beni çok etkiledi ve üzdü. Bu yüzden şüpheye düşüyorum. Her şeye rağmen Allah’ın adaletine inanmak istiyorum.”

Aile, yakın akraba ve arkadaş çevresinde yaşanan vefat olayları, bir başka kişiye duyulan sevginin büyüklüğü (aşk), yaşanan doğal afetler (deprem), dinen sevinçli olunacak günlerde (bayram günleri) aile içinde görülen önemli bir hastalık, insanların kendilerinin mezheplerinden olmayanlara önyargı ile yaklaşmaları, kötü insanların cezalandırılmadığı düşüncesi, edilen duaların netice vermemesi gibi konular gençlerin dini hayatını olumsuz yönde etkileyip şüpheye düşmelerine neden olabilmektedir.

n. Diğer Sebepler

İslam Tarihinde Hz. Muhammed öldükten sonra ortaya çıkan dini ayrılıklar, Hz. Ayşe'nin halife seçimlerinde büyük rolü olduğu iddiası, yine bu olaylarla bağlantılı Cemel Vak'ası, yaratılıştan şüphe etme yetisinin insana verildiği fikri, dinde aydınlatılamayan noktalar ve alternatif görüşlerin bulunması, açıklanamayan şeylerin dine dayandırılması, toplumda bayanlara verilen değer düşüklüğünün dinden kaynaklandığı düşüncesi, Kur'an'da kadının dövülmesi ve şahitliği¹⁶⁰ meselesi, erkeklerin çok eşli olabilmesi, hurafe bilgiler, mucizeler, dini insanların siyasi araç olarak kullanması gibi hususlar da gençlerin şüphe duymalarının sebepleri olarak anlatılmıştır.

D. Dini Şüpheleri Ortadan Kaldırmak İçin Yapılanlar ve Sonuçları

Dini şüpheler gencin dini gelişimini, sosyal yaşantısını ve tercihlerini değişik oranlarda etkilemektedir. Bu yüzden gençler bu şüpheleri ortadan kaldırmak için çeşitli yollara başvurmaktadırlar. Gençlerin bu konudaki görüşleri aşağıdaki şekildedir:

a. Araştırmak, Okuyarak ve Tartışarak

Genç üniversiteye geldiğinde önüne büyük bir araştırma alanı ve imkanı çıkmaktadır. Gençlerin büyük kısmı bunu değerlendirerek, hem merak ettikleri konuları okuyup, araştırmakta hem de elde ettikleri bilgileri kendi fikirleriyle bütünleştirerek arkadaşlarıyla tartışmakta ve böylece doğruya ulaşmaya çalışmaktadır. Aşağıda konuyla ilgili ifadeler yer verilmiştir.

¹⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. Fatma Köksal, "Müctehidlerin Kadın Aleyhine Tarafı Tutumlarının Sebebi", *İslamiyat*, c.3, S.2, Ankara, 2000.

“İlk dönemlerde ortaya çıkan şüphelerimi ortadan kaldırmak adına bu sorulanları hikmetleriyle ve örneklendirerek, hem kalbe hem kafaya hitap edecek şekilde açıklayan kitaplar okudum.”

“Kitaplar okuyup anlamaya çalıştım, ama anlayamadım. Çünkü kitaplar taraflı yazılıyor. Bu konularda yazılanlar ya ateist kitapları, ya aşırı dinci kitapları.”

“Şüphelerimi kaldırmak için araştırmalar yaptım. Bir çok din uzmanının yazılarını okudum. Ama bazı bilim adamlarının söylediklerinin çatıştığını gördüm. Hangisinin doğru olduğunu kestiremediğim için bir sonuç alamadım.”

“Beş senedir İsmet Özel okuyorum sonuçta kendimle ilgili bir çok devrim yaptım. Dünyaya bakışım daha da değişti. Şimdi her şeyi kendime tabi kılmıyorum.”

“Kendim araştırıyorum, kitaplar dergiler okuyorum, internete baş vuruyorum, bu konuda bilgi sahibi kişilerle görüşüyorum.”

“Tabii her zaman elimize geçen kitapları okuyoruz, fikirlerimizi destekleyen kitapları daha çok okuyoruz. Uzmana danışmadım. Zamanım yok desem yalan ama tembellik. Gitsem bile maneviyatla alakalı, maddiyatla olsaydı giderdim.”

“Ortaokul ve lisede hiç bir zaman tartışmaya girmedim. Ama üniversitede bir çok tipte insan ve ateistle aynı ortamda bulundum, inanan bir insan olarak bocalamak istemedim, bunun için kendimi araştırmaya yönelttim. Onların da kendilerine göre mantıklı düşünceleri var. Çok kitap okuyor ve çok bilgililer. Daha mantıklı düşünmek ve görüşümü kabul ettirmek için bilgilenmeye çalıştım. Onlar nasıl ki bana inandığı görüşü aşılama istiyorsa ben de bana saygı göstermelerini sağlamak için araştırmaya yöneldim.”

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi gençlerin dini şüpheyeye karşı tercih ettikleri çözüm yollarından birisi ve en önemlisi okuyup araştırarak ve tartışarak sonuca ulaşmadır.

b. Kendi İç Dünyasında Karar; Kendi Kendine Telkinle

Gençlerin büyük kısmı, kendi iç dünyasında karar vererek ve şüphe duymamayı kendi kendine telkin ederek bu istenmeyen durumdan kurtulmayı denemişlerdir.

“Şüpheyi her defasında defettim. Kendi kendime “saf akıllı inanmak her kişinin harcı değil ve eğer sen de dinin gerçek anlamına varmak istiyorsan çoğunluk gibi sadece yüreğinle inan” babından telkinlerde bulundum.”

“Ben bütün şüphelerin kaynağının şeytan olduğuna inanıyorum. Şeytanın bütün vesvese ve fısıltılarını tanımadığım ve kalbime mal etmediğim zaman şüpheyi düşmüyorum. Ne zaman ki onu kalbime hakim kılsam şüphelerim artıyor. Ondan uzaklaştığım zaman şüphem olmadığını görüyorum.”

“Hep belli telkinlerim beni şüphelerden geri çevirmiştir. “Ne yapıyorsun sen?” derim, “tabii ki Allah vardır” derim. Sonuçta bir kısım şüphelerim var ama onları bastırıyorum. Türk insanının genel davranışlarında olduğu gibi, tamam böyleymiş deyip kabul ediyorum.”

“Her şeyin mantıklı bir açıklaması olmalı.”

“Şüpheleri ortadan kaldırmak için kendi tecrübelerime göre karar veririm, araştırma yaparım ve mantığıma, duygularıma en uygun olanı seçerim. Bazı olaylara mantıkla karar verilemeyeceğini, insanın anlayamayacağı düşüncelerin olduğunu biliyorum. Kader konusunu kelam ilmini okuduktan sonra daha iyi öğrendim.”

Bu kısımdaki gençler, saf ve temiz bir inançla Allah’a inanmak istediklerini, bu yüzden akıllarına gelen şüpheleri defetmeye çalıştıklarını, şüphenin kaynağını şeytan olarak düşündüklerini, kendi kendilerine şüphe olmaması gerektiğini telkin ettiklerini belirtmişlerdir.

c. Kur’an-ı Kerim ve Hadislere Başvurarak

Gençlerin bir kısmı dini şüpheyi düştükleri konuları yine dinin kaynaklarından okuyarak kendilerini ikna etme yoluna gitmişlerdir.

“Merak ettiğim konuları genelde Kur’an’ın Türkçe mealine bakarak gideriyorum. Bundan çıkardığım sonuç ise Kur’an’da belirtilenlerle insanlardan aldığım bilgilerin birbirinden çok farklı olduğudur. Kur’an’da olmayıp dinde olan hurafeler olduğunu ve bazı şeylerin örf olduğunu düşünüyorum. Cariyeler ve kölelik konusunda hala şüphem var, anlayamıyorum. Recm diye bir ayet olmadığını da öğrendim, bu konudaki şüphem gitti.”

“Ayet ve hadisleri okuyarak bunu giderdim ve Allah’la olan irtibatım artınca şüpheler azaldı; irtibat azalınca şüpheler arttı. Gayb’a iman İslam’ın özünü (inancın) oluşturduğu için sınırsız bir teslimiyetle kendimi Allah’a teslim ettim. İlk önce sınırsız bir teslimiyet şart.”

Gençlerin şüpheye karşı tercih ettikleri yollardan biri de; şüphe duydukları konularda Kur’an-ı Kerim ayetleri ve konuyla ilgili hadisleri okuyarak bu durumdan kurtulmaya çalışmaktır.

d. Bilgisine Güvenilen Din Büyüklerine Sorarak

Dini şüphelere karşı tercih edilen en önemli çözüm yollarından birisi de bilgisine güvenilen din büyüklerine sorarak şüpheleri ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Bu kişi genellikle çevrede saygı duyulan ya da gencin kendisinin tanıyıp güvendiği ve dini konularda bilgisi olan bir kişi olmaktadır.

“Sorarak cevaplarını bulmaya çalıştım. Ama aklıma on soru geldiyse beni tatmin edecek iki-üç sorunun cevabını buldum, bir çoğunun cevabı yok. Karşımdaki insan cevap verdiğini düşünüyor ama beni tatmin etmedi, çünkü kendi fikrini söylüyor, bu da onun doğru olduğunu göstermez.. Yeri geldiğinde din büyüklerine, aileme ve arkadaşlara danıştım. Özel bir çaba sarf etmedim. Kur’an-ı Kerim’in Türkçe’sini okumayı düşünüyorum. Belki hoca Türkçe okusa doğruları öğrenip dini anlamda ilerleyebilirim. Kur’an insanoğluna bilsin bilinsin diye gönderilmiş. Bugün öğrenciyim yarın öğretmenim. Burada öğrenmeden nasıl uygulayabilirim ilerde. Öğrenmeden cennete gidip mükafatlandırılmak olmaz. Din mutlaka Türkçe öğretilmeli. Bizim kendi kültürümüzü dini hayata uyarlamalıyız.”

“Bu konuda öncelikle güvendiğim çok değerli dost ve büyüklerimin fikirlerini aldım. Daha sonra bu konularla ilgili kitap araştırması yaparak kendimi ikna ettim. İnancımı sağlamlaştıracak kitaplar okudum, akli ve mantıki delillere dayanan kaynaklardan faydalandım.”

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi gençler şüpheleri ortadan kaldırmak için bilgisine güvendikleri din eğitimcileri ve arkadaşlarına danışmışlardır.

e. Düşünerek ve Mantiğa Uydurmaya Çalışarak

Dini şüpheyeye karşı tercih edilen çözüm yollarından birisi de, şüpheli konuyu düşünmek ve bu konuyu etraflica çeşitli kişilerle tartıştıktan sonra mantığa uydurarak kurtulma olarak görülmektedir.

“Düşünüyorum, mantığıma uydurmaya çalışıyorum, okumuyorum belki; doğru bulduğum insanlarla konuşuyorum, çoğundan kurtuldum. Benim anladığım şablon olarak kurallarıyla İslam kabul. Kişiyeye indirgendiği zaman, benim İslam’ım ve benim Tanrım başka, diğer inanan insanlarınki başka gibi geliyor.”

f. Kitle İletişim Araçları ve Konferanslarla

Kitle iletişim araçlarının olumsuz etkilerine rağmen, kimi şüpheleri gidermede olumlu etkilerinin de olduğu görülmektedir.

“Bireysel olarak bir derinlik yaşadığıma inanıyorum. Zihin dünyamda yaşadım. Genelde üniversitede tartışmalar oldu ve okunan kitaplar, TV programları, konferanslar etkili oldu çözümlemede. Yalnız yine de şüpheler devam ediyor, devam etmek zorunda diye düşünüyorum. Bunun nerede sonuçlanacağını bilmiyorum. İleride yeni bir öğreti gelebilir, belki onu seçerim. Belki şu anda bulunan bir şeyi seçerim. Yararlandığım bazı ideolojik ve felsefi, psikolojik öğretiler de var. Bunlar şu andaki şüphelerimde etkili oldu. Seçeceğim şey en iyisi olacaktır.”

Gençler özellikle okudukları kitapları ve seyrettikleri bazı TV programlarını şüphelerinin ortadan kalkmasında önemli bir faktör olarak değerlendirmişlerdir.

g. Sorularına İkna Edici Cevap Alamadıkları İçin Herhangi Bir Değişiklik Yaşamayanlar

Araştırmada şüphe konularına cevap bulamayan ve soruları cevapsız kalan gençler de azımsanamayacak derecede çoktur. Bunlar aldıkları cevaplardan ikna olmadıkları için bir değişiklik yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

“Tabii ki şüphede yaşamak hoşuma gitmiyor, bunları cevaplandırarak bir kaynak bulamadım, tartışacak platform da bulamadım. Çok fazla üzerine de gitmedim. Evrim ve bilimle ulaşmaya çalıştım. Artık materyalizm dediğimiz doğa kanunları var. Bana göre yaprağın sararıp düşmesi, deprem ve sel Tanrı’dan değil doğa olaylarından

kaynaklanıyor. DNA’ dan küçük bir çocuğun on sekiz yaşındaki özellikleri tespit ediliyor, bunların farkındayım. Bu çocuk büyüyünce bu özelliklere sahip olur diyebiliyorum. Bazı sorularımı gerçekten demokratik platformlarda tartışmak isterim, bu eksiklik var. Umursamaz tavırlara girdik bu ortamı bulamayınca. Bazen de ben bunu düşünüyorum deyip kalıyorsunuz. Bilinç altına yerleşiyor bunlar, çünkü tartışmıyorum.”

“Şüphelerimin sonucunu alamadım. Allah bana böyle bir din gönderdiyse bunu anlayabilecek akli ve açıklamaları da vermeliydi. Dinde bazı olayların açıklaması yok, ona da inanacaksın. Kur’an şu anda dini uzmanlarca farklı yorumlanıyor. Böyle esnek bir din olamaz. Şüphelerim gitgide arttı. En sonunda tamamen dinsizliği tercih ettim. Ben gerçekten tatmin olmalıyım. Aslında İslamiyet’in böyle yaşanması gerektiğini biliyorum. Pozitif düşünceye ve bilime açık bir insanım. İslam’a inanırken çok daha hümanistim, insanların egolarını gördükten sonra artık realistim.”

“Şüphelerim oldu, fakat bu şüphelerime yeterli-doyurucu cevap alamadım. Yetersiz cevaplar veriyorlar. Din adamlarının çok bilinçli ve aydınlatıcı olması gerekir, ama değiller. Toplumun, panel ya da konferanslarla toplu halde bilinçlendirilmesi gerekir. Ama buna doğru düzgün rastlamadım. Bir de dindar kişiler çok fevriler (sert-ani), insan bazen dinlemek bile istemiyor. Bu yüzden dışlanıyorlar.”

“Dini konularda bilgilidir diye sorduğum kişiler şuraya gel, buraya gidelim gibi sözlerle insanı bir yerlere çekmeye çalışıyorlar. Diğer kendi çevremden sorduğum kişiler de (arkadaşlar, akraba, komşu) benden fazla bir şey bilmiyorlar. Aynı kefedeyiz. Onun da tereddütlerini dinleyince daha da bunalımlı oluyorum, iyi bilenler de gruplaşmışlar, içlerine girmek istemiyorum.”

Özellikle bazı bilimsel teorilerinin din ile çatıştığı düşüncesi ve bu konuda yeterli bilgiyi alamamak, dini konulara yeteri kadar gençlerin ilgilerinin çekilmeyişi ve gencin içinde bulunduğu şüphe durumundan faydalanmak isteyen çeşitli cemaatler ve gruplardan dolayı gençler sorularının cevaplarını alamadıklarını belirtmişlerdir.

h. Dini Konuların Konuşulmadığı Ortamları Tercih Edenler

Gençlerin bir kısmı da dini konulara ilgi duymadıkları ve eğlence hayatı kendilerini daha fazla çektiği, meşgul ettiğinden dolayı, bu konuları araştırma isteklerinin ve zamanlarının olmadığını belirtmişlerdir.

“Sarf etmedim ama araştırma gereği hissediyorum. Beni engelleyen bu konudaki tembelliğim ve derslerin, dünya hayatının benim için daha önemli olması, arkadaş ortamım, yeme, içme, eğlenme daha çok meşgul ediyor beni. Ona zaman ayırırım deyip ileriye atıyorum. Yurtta bilgisine güvendiğim S. ve A. var. Sorduğum zaman Onlar Kitab’a göre açıklıyorlar. Kitap falan okuduğumda yararlı olduğunu düşünmüyorum.”

1. Şüpheleri Sonucunda Dini İnkâr Edenler

Gençlerin geçirdikleri dini şüphe dönemi sonunda, bir kısmının inançsızlığa karar verdiği görülmüştür. Buradaki gençlerin bir kısmı sorularının cevaplarını alamadıklarından dolayı inkarı tercih etmişlerdir. Diğer kısmı ise zaten inanmayan gençler oluşturmaktadır.

“Şüphelerin sonucunda dine dönme açısından bir çabam olmadı. Diğer taraftan eleştirilerim sonucunda dini açıdan hiçbir şeye bakmaz oldum. Toplumsal anlamda birliktelik sağlıyor tüm dinler. Dünyadaki tüm ülkelere baktığınızda genelde aynı ahlaksal ve toplumsal kurallar vardır. Buna bağlı olarak dinlerin doğuşu toplumsal kuralları korumak içindir. Bu kurallara zaten kendim birey olarak gönülden uyduğum için o anlamda bana dinin pek gereği kalmıyor.”

“Şüphelerim sonucunda inanmamaya karar verdim; ama hayatıma yön verebilmek için “iyi” kavramını algılamaya çalıştım ve davranışlarımı mümkün olduğu sürece bu çerçevede şekillendirmeye uğraştım. Umarım başarmışımdır.”

Dini şüpheleri ortadan kaldırmak için başvurulmuş çözüm yolları incelendiğinde gençlerin en fazla araştırma ve okuyarak şüpheden kurtulmak istediklerini ortaya çıkmaktadır. İkinci sırada kendi iç dünyasında karar vererek ve kendi kendine telkinle; üçüncü olarak, Kur’an-ı Kerim ve hadislerden araştırarak; dördüncü olarak dini bilgisine güvenilen kişilere sorarak ve tartışarak; beşinci olarak, düşünme ve mantığa uydurmaya çalışarak; altıncı olarak, kitle iletişim araçları ve konferanslarla şüpheleri ortadan kaldırma yoluna gidildiği görülmüştür.

Dini şüpheleri ortadan kaldırmak için bir çok çözüm yolu deneyen ve şüphe tecrübesi geçiren gençlerin büyük kısmı denedikleri çözüm yolları¹⁶¹ sonucunda dine daha sıkı bağlanmışlar ve elde ettikleri bilgilerden tatmin olmuşlardır. Şüphe tecrübesi geçiren ve hala yaşamakta olan gençler de sordukları soruların tatmin edici cevaplarını alamamışlardır. Bunun sonucunda inkara yönelik bir tutum sergilemektedirler. Bu gençler aynı zamanda şüphelerinin başka alanlara da yayıldığını ifade etmişlerdir. Dini şüphelerin ortadan kaldırılması için yardım istenen bazı kişilerin olumsuz tavırları gençleri hem şüphe içinde bırakmış hem de o kişilerin içinde bulunduğu grup ya da cemaate karşıt olma tavrına itmiştir. Genel olarak araştırmalar ve tartışmalar sonucunda doğru, tespit edilerek, şüphenin ortadan kaldırıldığı belirtilmiştir.

---

¹⁶¹ bkz. Bahadır, a.g.t., ss. 150-155.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ ŞÜPHENİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gençlerden aldığımız cevaplar doğrultusunda dini şüphelerin bir kısmının ergenlik döneminde ortaya çıktığını, diğer bir kısmının da ergenlik çağından sonra gencin bir iş bulması-bulamaması ya da üniversiteye başlamasıyla ortaya çıktığını görmekteyiz. Dini şüphelerin oluşma zamanı çocuğun soyut düşünceye geçişiyle başlamakta olup bu şüphelerin gencin gelişimi ve öğrendikleriyle birlikte büyük bir süreci kapsadığı görülmektedir. Bu yüzden bir üst sınır belirtilmemiştir.

Gencin dini yaşantısının oluşmasında ailenin etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Çocukluk çağında dini inanç eğitim yoluyla yaklaştırılmış veya temasa geçirilmişse çocukta dini inancın oluştuğu ve geliştiği görülebilir. Dini inanç ve tutumlar erken yaşlarda böylece aile içerisinde teşekkül eder.¹⁶² Allah inancı verilen çocukta dini inancın uyandığı ve yerine göre oldukça geliştiği görülmektedir.¹⁶³

Çocukluk döneminde taklit yoluyla kabul edilen ve benimsenen dini davranışların liseden başlayarak üniversite çağına girişle birlikte araştırmaya ve muhakeme edilmeye, eleştirilmeye başladığı, artık bu dönemlerde kendilerine ait fikir ve görüşlerin oluştuğu, kimliğin oturduğu ve inanıp inanmama konusunda bir kararın verildiği çağ olarak karşımıza çıkmaktadır. Gençlerin araştırdıkça ve öğrendikçe zihni bakımdan da olgunlaşmayla birlikte şüphelerde özelden genele doğru bir gidiş ve sonuç olarak karar verme aşaması gelmektedir. Bununla ilgili bir gencin görüşü şu şekildedir: “Ben yaş olarak şüphelerimi bir döneme bağlayamam, çünkü toplum ve süreç değiştikçe şüphelerim giderek arttı. Eskiden zenzem suyunun bir kerameti olup olmadığı şüphesindeydim. (Üniversite sınavına giderken iyi geçmesi için zenzem suyu içirmişlerdi.) Şimdi Tanrı var mı yok mu onun şüphesindeyim. Özelden genele doğru bir gidiş oldu.”

Araştırmaya katılan gençlerin büyük kısmında, dini tutumla ilgili olumlu bir gelişmenin olduğunu söylemek mümkündür. Gençlerdeki dindarlık anlayışı; kurumsal

¹⁶² Yavuz, a.g.e., s. 46.

¹⁶³ Yavuz, a.g.e., s. 63.

olmayan, ibadete fazla bağlılık göstermeyen bir eğilime sahip olurken aynı zamanda dinin hayat anlam vermede katkı sağladığını kabullenmiş görünmektedir.¹⁶⁴

Gençlerin imani ve kelami konularda şüphelerinin yoğun olduğu görülmüştür. Gençlerin en fazla sordukları ve kendilerini şüpheyi ittiğini söyledikleri konulardan biri de son günlerde din adamları ve ilahiyatçıların değindiği yorum ve görüş ayrılıklarının sebepleri noktasındadır. Hem çeşitli dini konularda yorumların farklı olması hem de mezhepler arasındaki tarihi münasebetler¹⁶⁵ ve uygulamalarının farklı olması¹⁶⁶ gençleri çelişkiye iten nedenler arasında görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'a göre; birinci olarak bu durum, birden fazla görüşün içinden seçme yapma gibi kendilerine bir sorumluluk yüklemektedir. Bu da zor ve zihinsel bir gayreti gerektirmektedir. İkincisi ise ihtilaf ve görüş ayrılıklarının gerçek mahiyeti kavranamayınca, bu rahatsızlık vermekte ve insanı zihnen huzursuz etmektedir.¹⁶⁷

Bazı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerin yetersiz eğitim verdiği belirtilmiştir. Okullarda sadece İslam ve imanın şartı öğretildiği ve surelerin ezberletildiği söylenmiştir. Kanaatimizce ilk önce Allah inancına cevap verilmeli, o öğretilmeli, ona inandırılmalı, öğrencilerin soruları cevaplandırılmalı, fikirleri öğrenilmelidir.

Dinin planlı eğitim-öğretiminin kişiliği bütünleştirici, dinin çerçevesinde kişiyi yüksek ideallere yönlendirici, kuvvetli bir vicdan gelişimi sağlamak suretiyle¹⁶⁸ manevi sorumluluğu artırıcı etki ve fonksiyonu bir gerçektir.

Gençlerde şüphelerin giderilmesinde akılcı izahlar ve temellendirmelerin çok büyük önem taşıdığı görülmektedir. Ailelerin de çocuklukta yeterli bir din eğitimi verememesi, ilk ve orta dereceli okullarda din dersi öğretmenin yerine başka branş öğretmenlerinin din kültürü ve ahlak bilgisi dersine girmesi, din ve bilimin bazı konularda çatıştığının görülmesi, din adamlarının veya dindar olarak bilinen şahısların

¹⁶⁴ Vahit İmamoğlu, "Farklı Ortamlarda Dini Tutumların Psiko-Sosyal Temelleri", **Türkiyede Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 197.

¹⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Onat, "Türkiyede Din Anlayışı".

¹⁶⁶ Farklı mezhep ve yorumların nasıl anlaşılması gerektiği konusunda geniş bilgi için bkz. Mehmet Nuri Yılmaz, "Türkiye'nin Dinsel Sorunları ve Çözüm Önerileri Paneli Açış Konuşması" <http://www.diyanet.gov.tr/Duyurular/duyuruarsiv/samsun1.htm>

¹⁶⁷ Yılmaz, "Türkiye'nin Dinsel Sorunları ve Çözüm Önerileri Paneli Açış Konuşması"

¹⁶⁸ Hökelekli, "Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi", s.51

dine aykırı söz ve davranışlarda bulunmaları dini şüphelerin ortaya çıkmasındaki ve giderilememesindeki sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle üniversitede gençler düşüncelerini, hissettiklerini daha cesur biçimde ortaya koyabilmektedirler. Kendi fikrinden değişik görüşlerde olan arkadaşlarından etkilenmekte ve onları etkilemektedirler. Üniversiteye gelmeden önce kötü alışkanlıkları olmayıp dini vecibelerini yerine getiren bir çok gencin üniversiteye geldikten sonra kötü alışkanlıklara başladığı ve ibadetlerini aksattığı görülmüştür. Kız-erkek ilişkilerinde ailenin etkisinin ortadan kalktığı üniversite ortamında ailelerinin ve dinin tasvip etmeyeceği şekilde birliktelikler olduğu belirtilmiştir.

Üniversite çevresindeki gençlere saygının yitirildiği, çünkü artık gençlerin genelde fazla kitap okumadıkları, zevk ve eğlence hayatının daha ağır bastığını belirtmişlerdir. Ayrıca ailelerinin beklentileri olduğunu da belirten gençler ideolojik çatışmalar olmamasını, ortak değerler etrafında birleşilmesini istemektedirler. Din konusuna yeteri kadar zaman ayırmadıkları fikrindedirler.

Bağımsızlığın kazanılmasıyla aileden uzaklaşma ve yeni ortama uyum sağlamaya çalışma bu dönemin önemli özelliklerindendir. Cinsel özgürlüklerin aile ve din tarafından kısıtlandığı bir ortamdan bunları rahatça yaşayabileceği özgür bir ortama gelen genç, bu konuda da yanlış tutumlar sergileyebilmektedir. Ekonomik şartların bozulması, arkadaş çevresinin itici gücüyle birlikte gencin üniversite ortamında içki, sigara gibi kötü alışkanlıklara başladığı tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçları inançlı veya inançsız, okuyan, işsiz veya diğer gençlik kesimlerinden olsun; bütün gençlik gruplarının din fenomenini tartıştıklarını göstermiştir. Bu tartışmalar da onların dini konularda bilinçlenmesine ve kendilerini araştırmaya yöneltmesine yol açmaktadır. Bu yüzden olumlu sonuçları olduğu söylenebilir.

İnsan birey olarak dine ihtiyaç duymasa bile, toplum açısından düşünüldüğünde, toplumu ayakta tutan temel yapı taşlarından birinin din ve buna bağlı değerler olduğu görülmektedir. Bu yapı taşının eksikliği toplumun dağılmasına neden olacaktır. Bu günkü gelişmiş toplumların içinde olduğu ahlaki ve kültürel yozlaşmayla ilgili olarak birinci sebep dinin eksikliği olarak söylenmektedir. Toplumu bütünleştirici ve bugünkü

dünyanın gerçeklerinden uzaklaştırmayan bir din toplumun geleceği açısından gereklidir. Bu yüzden de din eğitimi gereklidir.

Türkiye’de din alanındaki bilgi boşluğu, tahmin edilebilecek olanın çok ötesindedir. Bu durum, bir kısım insanların bilmedikleri şeyin düşmanı olmalarına yol açtığı gibi, bazı insanların saf temiz dinî duygularının, başta siyasîler olmak üzere, bazı odaklar ve kişiler tarafından acımasızca sömürülmesine, hatta insanların yaşama sevinçlerini yitirmelerine bile sebep olabilmektedir. Türkiye’de dini savunur görünenler de, laiklik adına “dine değil, şeriate” karşı olduklarını söyleyenler de, din konusunda bilimsel nitelikli bilgidен yoksun görünmektedirler. Sorunlara kalıcı çözümler üretebilmek, öncelikle konu hakkında doğru bilgi sahibi olmayı gerektirir.¹⁶⁹

Kur'an akıl ve bilim delillerinden yola çıkarak ve bunlara dayanarak inanmayı ister. İmanın güçlenmesi için hem insanın kendisini hem de onu çevreleyen evreni devamlı incelemesini teşvik eder. Akıl ve bilimin alanları sınırlıdır, insan hayatı yalnızca bu iki unsurun/ışığın aydınlatamayacağı, yeterli olamayacağı kadar karmaşıktır, problemlidir. İnsanın yeme, içme ve yatma dışında, bunlar kadar, hatta bazan/bazılarınca daha önemli ihtiyaçları, hayat alanları vardır. Din, ahlak, san'at işte bu alanları doldurmaktadır.¹⁷⁰

Ergenlik çağında dini şüphelerin başladığı düşünülürse özellikle o zamanlarda aileye ve okuldaki öğretmenlere, gencin saygı duyduğu büyüklere ve din adamlarına büyük görevler düşmektedir. Gencin sorduğu sorulara ve yaşadığı sorunlara anlayışla yaklaşılmalı ve kesinlikle onu tatmin edici cevaplar verilmelidir. Bunun için de yukarıda sayılan grup ve kişilerin din eğitimi bilinçli ve doğru kaynaklardan almış olması ve gence anlatılmak istenenin doğru bir şekilde verilmesi gerekmektedir. Ayrıca şu da bilinmelidir ki; sağlıklı ve yeterli bir din eğitimi iman ve amelde sapkınlık ve aşırılıklara götüren genel karışıklığın ortaya çıkmasını kesinlikle önler.¹⁷¹

Özellikle “şüphesiz olarak inanan” kesim içersindeki gençlerde din büyüklerine ve ilahiyatçılara karşı olumsuz bir tutum gözlenmektedir. Özellikle kitle iletişim araçlarında izlenen popülist ya da değişik yorumlar dolayısıyla gençlerin gerçekten

¹⁶⁹ Hasan Onat, “Türkiyede Din Anlayışı”, <http://www.bilginet.com/dinbilim/profonat/index.shtml> (8 Temmuz 2002).

¹⁷⁰ Hayreddin Karaman, “Ayet ve Hurafe”, http://www.geocities.com/muslim_tr/ayet_hurafe.htm (09.07.2002).

¹⁷¹ Nakib el-Attas, *İslami Eğitim*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 28.

neye inanacaklarını şaşırdıkları gözlenmiştir. Bunun çözümü aileden başlayarak sağlıklı din eğitiminin verilmesidir. Çocuk model olarak öğrendiğinden dolayı dini duyguları en başta ailenin öğretmesi gerekmektedir. Daha sonra okul çağında da öğretmenin örnekliliği ve etkisi tartışılmazdır.

Buna bağlı olarak, Milli Eğitim Bakanlığı'nın da günün gelişmelerini göz önünde bulundurarak, akademisyenlere çeşitli dini konularda araştırma desteği vermektedir. Bu desteğin, yaygın din eğitim programlarının ele alınması, din eğitimi açısından sosyal problemlere yaklaşımlar, din alanında kullanılan kavram kargaşasının giderilmesi yolunda geliştirilmesi gereken öğretim malzemeleri, Kelam ilminin modern insan bilimlerinin gelişimi ışığında değerlendirilmesi¹⁷² gibi konularda olduğu görülmektedir.

Teknolojik gelişmeler, toplumsal ve bireysel yaşayış tarzını ister istemez değiştirmiş, kişi ve toplumların değer yargılarını etkilemiştir. Kişilerin yaşayış temposunu yeni biçimlere zorlamıştır.¹⁷³ Bu değerlerin tamamen ortadan kalkmaması için eğitimin amaçlarının gerçekleşmesi gerekmektedir. Eğitimin evrensel nitelik taşıyan amaçlarının gerçekleşebilmesi için, dinin desteğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır. Eğitimin istediği zihinsel değişimi gerçekleştirmesi, sağlıklı bir din anlayışı sayesinde kolaylaşır. Din, insanın kendini gerçekleştirmesi ve kendini inşa etmesi faaliyetine katkıda bulunmak için vardır. Din, alanında uzman olanların ve geçmişini iyi okuyarak Kur'an merkezli bir anlayış biçiminin mimarları olmasına ve toplumun bilgi seviyesinin üretilen yeni fikirleri kolayca kabul edebilecek bir bilgi seviyesine sahip olmasına yardımcı olur. Bu ise ancak, din hakkında bilimsel nitelikli doğru bilgi ve sağlıklı bir din anlayışı kazandıracak eğitimle gerçekleşebilir.¹⁷⁴

Hızlı bir değişimin yaşandığı günümüzde genç, benimsediği, kazandığı, öğrendiği ve yapageldiği davranış kalıplarıyla içinde yaşadığı topluma cevap verememektedir. Bu değişim içinde gence toplumdaki rolünü, ilkelerini, inançlarını,

¹⁷² Bkz. <http://www.meb.gov.tr/haberler/arastirmadestegi/akademisyenlerearastirmadestegi.html> (05.06.2002).

¹⁷³ Hasan Tan, *Psikolojik Yardım İlişkileri*, M. E. B. Yay., İstanbul, 1989, s. 2.

¹⁷⁴ Hasan Onat, "Niçin Din Eğitimi", <http://www.bilginet.com/dinbilim/profonat/index.shtml> (08.07.2002).

ideallerini ve beklentilerini yeniden kazandırmak için her kurumun ve ilgili kişilerin üzerine düşen görevi yapması gerekmektedir.¹⁷⁵

Sonuç olarak; insanlığın son yüzyılda ulaşmış olduğu teknolojik gelişmelerin yanında, ruhsal ve sosyal alanda karşılaşmış olduğu çöküntülerin ve karışıklıkların kaynağı eğitim ve din eğitimi olduğu söylenebilir. Problemlerin doğru anlaşılması ve yeterli çözüm üretilmesi için geleneksel din anlayışının ve din eğitiminin yetersiz olduğu görülmektedir.¹⁷⁶ Eski görüşlerden yararlanarak günün şartlarına uygun yeni metotlar geliştirilmelidir. Din konusu son yıllarda gerek kitle iletişim araçları, gerekse günlük hayattaki diyaloglarda özgürce tartışılıp eleştirilmekte ve doğru yorum bulunmaya çalışılmaktadır. Gençler bu çerçevede soru soran, düşünen ve sonuç çıkaran, yapıcı eleştiriler yönelten, hoş görülü ve hakiki inançlı olarak yetiştirilmeli ve onlara her türlü tartışma platformunu hazırlanmalıdır.

---

¹⁷⁵ Özcan Köknel, **Depresyon**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 51.

¹⁷⁶ Ayhan, a.g.e., s. 65.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmada dini şüphelerin gençlik dönemindeki en önemli problemlerden biri olduğu tespit edilmiştir. Gencin kendisine gelecek için önemli kararlar alma öncesinde olduğu bir dönem olan gençlik çağında, çeşitli dini, sosyal ve psikolojik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan dini şüphelerin bu dönemde onun kişiliğinin oluşmasında ve belirli bir yönde karar vermesinde önemli etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu şüpheler gencin kendisine özgü bir hayat felsefesi geliştirmesi ve sağlıklı tercihler yapmasında dini şüphe olayı önemli bir etkidir. Özellikle istekli ve hazırlıklı olarak mülakat ve anketimize katılan gençlerin fikirleri ve açıklamaları doğrultusunda dini şüphelerin gencin dini hayatına olduğu kadar, sosyal hayatına da büyük bir etkide bulunduğu söylenebilir.

Araştırmamızda şüphesi en fazla olan yaş grubu alt sınır olan 17-21 yaşlar arası olarak gözlenmiştir. Gencin bu yaşlarda içinde bulunduğu şüphe durumu daha çok arayış ve sadakat şüphesi¹⁷⁷ olarak nitelendirilebilir. Genç bu yaşlarda eğer okuyorsa üniversite nedeniyle aileden kopmakta ve bağımsızlığına kavuşmaktadır. Çalışan kesimdeyse yine bir işe başlama yaşı olarak 20'li yaşlar görülmektedir. Gençler yaşadıkları ortam ve şartların değişmesiyle artık fikirlerini olgunlaştırıp kararlarını verme ve tercihlerini belirleme aşamasındadırlar.

21-25 yaş arası olan gençlerin büyük bir kısmının inanç ya da inançsızlık veya dine kayıtsızlık bağlamında bir tutum geliştirmelerine rağmen, diğer bir kısmının şüphelerinin hala devam ettiği görülmüştür. Bu çağlardaki gençlerin şüpheleri incelendiğinde üç tür şüphenin yoğunlukta olduğu söylenebilir; kendi imanındaki samimiyetinden şüphe etme olarak nitelendirilen sadakat şüphesi, bilimsel şüphe ve inkarcı şüphe.¹⁷⁸ 21-25 yaş dönemindeki eleştiriler ve ortaya konan şüpheler; ya gençler gerçek (tahkiki) imana ulaşmak istediklerinden, ya fikir ve ideolojilerini desteklemek için, ya da araştırdıktan sonra bazı bilimsel teorilere ve anlatımlara karşı olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Gençler artık bu konularda belirli bir karar verme, dini ve sosyal hayatlarını bu yaşlarda düzenleme noktasına ulaşmışlardır.

¹⁷⁷ bkz. Hökelekli, a.g.e., ss. 197-199.

¹⁷⁸ Şüphe çeşitleri için bkz. Hökelekli, a.g.e., 197-204.

Dinin inançsal bağlamındaki konulara, araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu inanmakla beraber azımsanamayacak olan bir grubun da şüphe ile yaklaştığı tespit edilmiştir. Dini şüphe konu başlıklarına bakıldığında her konuda ve değişik alanlarda gençlerde çok sayıda şüpheye rastlanmaktadır. Bu konuların da gencin dini ve sosyal hayatında olumsuz etkiler yaptığı bilinmektedir. Gençlerin şüphe konuları incelendiğinde en yoğun olarak belirtilen şüphenin kutsal kitaplar ve peygamberler hakkında, daha sonra sırasıyla Allah'ın varlığı ve sıfatları; melek, cin ve şeytan gibi soyut varlıklar; cennet ve cehennem; yaratılış ve ölüm; ibadetler; kaza, kader ile hayır ve şer; dinin yasakladığı davranışlarla, ahiret günü ve ölümden sonra diriliş hakkında ortaya çıkmıştır.

Ayrıca araştırmaya katılan gençlerin tümü din ve bilim ilişkisi konusunda görüşlerini ortaya koymuşlardır. Bu da son aylarda bu konunun kitle iletişim araçlarında daha çok tartışılır olması ve araştırmanın deneklerinin daha çok üniversite çevresinden olmasıyla doğru orantılı olduğunu düşündürmektedir.

Araştırma sonucunda okuldaki Din Kültürü dersleri dışında camilerden ya da özel vakıf veya cemaatlerden bilgi alanlarda dini şüphe olayı daha düşük olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte bazı cemaatlere giren gençlerin olumsuz dini tutum geliştirdikleri de tespit edilmiştir.

Gençlerin anlattıklarına bakıldığında bir rehber ihtiyacı duydukları görülmekte, bu arada okullarda anlatılan din derslerinin yetersiz ve faydasız olduğu gerçeğinden hareketle rehbersizlik yüzünden hangi kitapları okumaları gerektiğini bilmedikleri anlaşılmaktadır.

Mezhepler ve yorumların farklı olması, gencin içinde bulunduğu bozuk psikoloji, bazı din adamlarındaki düşünce-eylem uyumsuzluğu, din-bilim ilişkisi gibi sebeplerden dolayı gençler şüpheye düşmektedirler. Gençteki bağımsızlık ihtiyacı onun dini değerlere karşı bir tutum sergilemesinde önemli bir faktördür. Diğer taraftan cinsel arzuların dorukta olduğu bir dönemde dinin bu arzusunun giderilmesini belirli kurallara bağlaması, gencin dine karşı reaksiyoner olmasına sebep olabilmektedir.

Dini şüphelerden kurtulmak için gençlerin genelde araştırıp birbirleriyle tartıştıkları ve doğruyu bu şekilde bulmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında dini bilgisine güvenilen kişilerden bilgi alındığı, Allah'a sığındığı, Kur'an-ı Kerim ve Hadisler'den yararlanıldığı, şüphe konularının kendi mantıklarına uydurularak çözülmeye çalışıldığı, kitle iletişim araçlarından din ile ilgili programların takip edildiği belirlenmiştir.

Bu sonuçlar çerçevesinde söz konusu olumsuzlukların giderilmesi için şunlar önerilebilir:

1. Dini eğitim genel eğitimde gerekli bir faktördür, öğretiminde dikkat ve ciddiyet verilmelidir.¹⁷⁹ İlk ve orta öğretimde görev alacak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen adayları hizmet öncesinde branş ve pedagojik yönden bu okullar düzeyindeki öğrencilerin yaş, zeka, ahlak ve gelişimlerine uygun olarak yetiştirilmelidir.¹⁸⁰ Din dersi branş öğretmeninin bulunmadığı okullarda diğer branştaki öğretmenlerden derse girenlerin öğrenciyi yeterince motive edemedikleri ve dolayısıyla öğrencilerde öğrenme isteğinin olmadığı belirtilmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine bu dersin branş öğretmenleri girmelidir. Bu öğretmenler gencin psikolojisi ve gelişimini çok iyi bilmeli, geçlere soru sorma imkanı vermeli ve soruları geçiştirmemelidir.

2. İlk ve orta öğretimlerde bu şüpheleri giderecek ya da düşündürecek nitelikte müfredat programı ve kitaplar hazırlanmalıdır. Diyanet teşkilatına bu tip araştırmaların sonuçları ulaştırılarak bu Diyanetin konularda halkı bilgilendirilmesi; diyanet vakfı aracılığıyla bu yönde ki yayınlara ağırlık verilmesi tavsiye edilmelidir. Yine ilgili TV kanalları ve film şirketleriyle ortak çalışmalar yaparak gençlerin bu şüphelerini gidermeye yönelik panel, açık oturum, sohbet v.b., programlar yapılabileceği gibi, film şirketleri de bu konuların işlendiği filmler ve diziler yapılmalıdır.

3. Dini şüphe konuları akademik alanlara göre sınıflandırılmalıdır. Örneğin; tefsirle ilgili sorunlar "tefsir şüpheleri", ya da kelimla ilgili olanlar "kelam şüpheleri" şeklinde sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma neticesinde ilgili anabilim dallarına

¹⁷⁹ Henry C. Potter, "Religious Instruction and Education", **Principles of Religious Education**, Longmans, Gren and Co., 1913. s. 6.

¹⁸⁰ Mevlüt Kaya, "İlköğretim ve Ortaöğretim Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Karşı Tutumları", **O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 12-13, Samsun, 2001, s. 75.

bölümleriyle ilgili ulaşılan sonuçlar bildirilerek onların bu konularda yoğunlaşmaları ve bu sorunlara çözüm bulmaya yönelik çalışmalar ve tezler yapmaları teşvik edilmelidir.

4. Üniversitede gençlerin düşünme, araştırma, inceleme ve sentezleme yeteneklerinin geliştirilmesine yönelik bir eğitim olmalıdır.¹⁸¹ Genç özellikle üniversiteye geldiğinde kendi araştırmasıyla ya da derslerdeki bazı bilimsel konularla dinin çeliştiğini düşünmektedir. Bu konular eğer mümkünse ilahiyat fakültesi hocalarıyla birlikte diğer bölümlerdekilerle işbirliği yapılarak konferans v.b. etkinliklerle açıklığa kavuşturulmalıdır. Gençlerin de bu konudaki soruları dinlenerek doğru bilgi üretilmelidir; yanlış bilgiler ortadan kaldırılmalıdır.

5. Özellikle ortaokul ve lise de Kur'an'dan inanca, ahlaka, ibadetlere, düşünmeye ait ayetler ve sureler seçilip okutulmalıdır; böylece, gençler iki temel düşünce ilkesi kazanır: a) Dini kaynağından öğrenmek. b) Dinde düşünmenin günah olmadığını öğrenip, hem dini konularda hem de diğer alanlarda da düşünmeye yetenek kazanacaklardır.¹⁸²

6. İlahiyat fakültelerinde daha kaliteli bir eğitim ve öğretim için, derslerde okutulan materyalin hem miktarı çoğaltılmalı, hem de içerik olarak öğrenci ve toplumun ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁸³ İlahiyat fakültelerine dini şüpheler ve dini konularda merak edilenlerin sorulması için bir ders konmalıdır. Bu derslerin içeriğinde imanın kaynağı ve mahiyeti, şüphe ve inanç, din değiştirme, iman-amel ve bilgi ilişkisi, otorite-iman ilişkisi gibi konular olmalıdır. Bu tür derslerde daha çok öğrenciler konuşturulmalı ve soru sormalarına izin verilmelidir.

7. Toplumda veya medyada dini temsil eden kişiler kesinlikle örneklik ve saygınlık tarzında kendilerini yetiştirmeli ve hareketlerini kontrol etmelidir. Bunun için de hem ilahiyat fakültelerine hem de Diyanet İşleri Başkanlığı'na büyük görevler düşmektedir. Bu kişiler insanlarla doyurucu, kalıcı ve sevgi içinde iletişim kurmalı, kendini, başkalarını ve olayları olduğu gibi kabul etmeli, yaratıcı, verimli, üretken ve

¹⁸¹ Ramazan Demir, *Üniversitenin Bugünü ve Yarını*, Palme Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 22.

¹⁸² Hüseyin Atay, "Sekiz Yıllık Temel Eğitim Projesinde Din Eğitiminin Yeri", <http://www.bilginet.com/dinbilim/profatay/index.shtml> (8 Temmuz 2002).

¹⁸³ Mustafa Köylü, "O.M.Ü. İlahiyat Fakültesine Devam Eden Yabancı Uruklu Öğrencilerin Fakülte Hakkındaki Düşünce, Sorun ve Beklentileri", *O M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12-13, Samsun 2001, s. 152.

insanlığın ortak mutluluğuyla ilgili olmalıdırlar.¹⁸⁴ Kağıtçıbaşı'nın da belirttiği gibi kaynağın etkili olabilmesi için iki önemli özellik vardır: "inanırlılık" ve "sevilmek." Kaynağın inanırlılığı ise, onun saygınlığına ve güvenilirliğine bağlıdır.¹⁸⁵

8. Kalp, dini çağrılarının nihai amacıdır. Fakat kalbe en kolay aklı bilgilendirerek, iradeyi şekillendirerek ulaşılır.¹⁸⁶ Aynı zamanda her alanda doğru ve yeterli bilgi, ilgili olduğu alanın önemiyle orantılıdır. Din alanında doğru ve yeterli bilgiye ulaşmak da, dinin fert, toplum ve kültür hayatındaki önemiyle doğru orantılı olacaktır.¹⁸⁷ Gençlerin dini bilgisi istenen seviyede değildir. Bu yüzden gençler şüpheye düşmekte ve yeterli din eğitimi almamalarından dolayı batıl ve hurafelere inanmakta, satanizm gibi sapık gruplara eğilim göstermekte, topluma ve kendisine zarar verebilecek olumsuz ahlaki davranışlara ve kötü alışkanlıklara yönelmektedir. Bu genelde eğitimi, özelde ise din eğitiminin ilgilendirmektedir. Yaşadığımız bu ve benzeri olaylar, sağlıklı bir din eğitim ve öğretiminin ne kadar gerekli olduğunu son yıllarda bir kez daha ortaya koymuştur.

9. Gerek inançlı gerekse inançsız olan, fakat düşünen gençler, şüpheye düştükleri konularda gerçek bilgiye ulaşmak istemektedirler. Din kültürü dersinin içeriği doldurulmalı ve özellikle ergenlik çağındaki gençlerin okullarda sordukları sorulara doyurucu cevaplar verilmelidir. Böylece genç, gelişim çağında bu sorunlara vakit ayırmadan sağlıklı bir dini gelişim gösterebilecektir. Gençlere yeterince ve doğru şekilde, doğru kaynaktan din anlatılmadığı için şüphe konularının bu kadar çok olduğu anlaşılmaktadır. Din insanlara yeterince ve doğru yerde, doğru zamanda anlatılmalıdır.

10. Son günlerde medyanın toplumsal sorumluluğu, üzerinde devamlı konuşulan konulardandır. Sorumluluğu kavramış bir habercilik ya da program yapımcılığı, kısa vadeli çıkarları aşan yerel ya da evrensel konuları işlemeyi gerektirir. Kitle araçlarının kendini değiştirmesi halkın beğenisinin değişmesine bağlıdır. Halkın beğenisinin değişmesi ise ona kitle vasıtaları üzerinden yeni fikirlerin telkin edilmesi yoluyla mümkündür. Kitle vasıtaları bu kısır döngünün içinden çıkamazlar; bunu ancak eğitim görevini üstlenen resmi kurumlar yapabilir,¹⁸⁸ Dinî konuların

¹⁸⁴ Ayhan Aydın, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, Alfa Yayınları, Mayıs, 2000, s. 258.

¹⁸⁵ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Dağıtım, İstanbul 1988, s. 196.

¹⁸⁶ Potter, a.g.m., s. 19.

¹⁸⁷ Halis Ayhan, *Türkiyede Din Eğitimi*, M. Ü. İ.F. Vakfı Yay., İstanbul, 1999, s. 527.

¹⁸⁸ Ervin Laszlo, *Evrensel Düşünmek*, (Çev. İbrahim S. Canbolat), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 139-140.

tartışılmasında ölçü; bilimsellik, akılcılık ve toplumsal duyarlılığa hassasiyet olmalıdır. Haber ve yorumlarda kullanılan terminoloji özenle oluşturulmalı, haber değeri tartışmalı ve nadiren görülen bir olayı, toplumun genel davranışlarına uyarlamamalı, tüm inananları üzecek veya rencide edecek şekilde verilmemelidir.¹⁸⁹

11. Üniversitelerin her fakültesinde rehberlik ve psikolojik danışman bulundurulmalıdır. Bu danışmanlar dini formasyona da sahip olmalıdır.

12. Günümüzde din öğretimi bir zihin eğitimi olabilmeli, öğrencinin aklını kullanmasının ve insan onuruna uygun bir hayat sürmesinin yollarını göstermelidir.¹⁹⁰ Üniversitelerin sınıf öğretmenliği bölümündeki din dersleri daha aktif hale getirilmelidir. Ergenlik çağında gençlerin zararlı alışkanlıklara, intiharlara ve sapık gruplara girmemesi için gerekli altyapı geleceğin öğretmenlerine verilmelidir.

13. Din eğitimi, yanlış ideolojilere, batıl inanç ve hurafelere saplanmayı önler. Yeterli düzeyde din eğitimi alınmadığı takdirde din konusunda yanlış inançlara, asılsız hurafelere saplanma tehlikesi vardır. Farklı mezheplere mensup insanlar, mezhep hareketlerinin aslında dinin farklı şekilde yorumlanmasıyla doğduğunu bilirlerse birbirlerine daha hoşgörü ile bakacaklardır. Bu bilgiyi de ancak din eğitimi kazandırır.¹⁹¹ Din alanında Kur'an merkezli bir yeniden yapılanma, mezhepler üstü bir yaklaşımla sağlanabilir. Mezhepler üstü yaklaşım, mezheplerin ortadan kaldırılması değil, onların beşer ürünü oldukları gerçeğinden hareketle, İslâm'la özdeşleştirilmemesi demektir. Mezhepler, dinin anlaşılma biçimi ile ilgili beşerî tezahürlerdir. İnsan ürünü olan mezhepleri ve dinin diğer anlaşılma biçimlerini din gibi algılamak, İslâm'ı hiç anlamamak demektir.¹⁹²

14. İlahiyat Fakültesi öğrencilerine de toplumdaki yanlış bilgileri düzeltme, hurafelerden arındırma, gerçek bilgileri verme doğrultusunda motivasyon ve yeterlik kazandırılmalı, hem bilgi ve görgüsü, hem de kişiliği bakımından takdir edilecek

¹⁸⁹ "Televizyonda Dini Haber ve Yorumlar: Televizyonda Din Bilgisi, Din Eğitimi ve Aykırılıklar", www.dorduncukuvvetmedya.com/arastirma/cengiz3.htm, 8 Temmuz 2002.

¹⁹⁰ Mualla Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri (Zihin Gelişimi Açısından Bir Deneme)", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S. 4, M.Ü.İ.F Yay, İstanbul, 1997, s. 158.

¹⁹¹ Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, "Toplum Hayatımızda Dinin Yeri ve Din Eğitiminin Önemi", www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/1aAsikoglu.htm (05.06.2002).

¹⁹² Hasan Onat, "Türkiyede Din Alanının Tartışmaya Açılması ve Önemi", <http://www.bilginet.com/dinbilim/profonat/index.shtml> (08.07 2002).

seviyeye getirilmelidir. Doğruyu bulma ve objektifliği sağlama yolunda her türlü yardım yapılmalıdır.

15. Din adamları ve ilahiyatçılar yaptıkları işi yüreklerinden hissederek yapmalı bu şekilde kapalı konular aydınlatılmalı, çağdaş yorumlar önceki Müslüman alimlerin yorumları da dikkate alınarak verilmelidir.

Din adamlarının ilgi ve motivasyonları artırılmalıdır. Din adamları insan psikolojisi ve toplum sosyolojisini çok iyi bilmeliler. Din adamları her ortama girebilmeli, fakat inanç konularında taviz vermemeliler.

16. Türkiye’de inanan insanların büyük çoğunluğunun çok temiz ve saf bir inançla Allah’a bağlı oldukları, ama bunu maddi ya da siyasi anlamda kullanmak isteyen bazı gruplar ve insanların olduğu anlaşılmaktadır. Ülkemizde dine inanan insanlar da kimi zaman baskılara uğramaktadır. Devlet gerçekten sakın bir dini hayat yaşayan insanın görüşlerini ve ibadetini dikkate almalı ve rencide etmemelidir. Devlet bu insanları maddi ya da siyasi anlamda kullanmak isteyenlere karşı onların da görüşlerini alarak çeşitli bilgilendirme yollarıyla (panel, konferans, v.s.) yardımda bulunmalıdır.

17. Gençlerimizin gerek içinde bulundukları gelişim dönemi gereği, biyolojik, psikolojik ve sosyal kaynaklı, gerekse yakın çevre koşullarının oluşturduğu öğretim ve iletişim ağırlıklı sorunlarının varlığı herkesçe bilinen bir gerçektir.¹⁹³ Buradan hareketle hem sağlıklı bir gelişim göstermeleri hem de toplumun kendilerinden beklentilerine cevap verebilmeleri için bu problemlerin çözümüne ihtiyaç vardır. Toplumun nitelikli gücünü üniversitelerin yetiştirdiği düşünüldüğünde, onların kaliteli ve sağlıklı yetişmesi toplumların geleceklerinin sağlıklı ve sürekli olmasının ön koşuludur.¹⁹⁴ Üniversite ve devlet işbirliği ile bu sorunların üstesinden gelinmeye çalışılmalıdır. Gençlerin her sene hızlı teknolojik değişime göre artan ve değişen problemleri hakkında araştırma ve tespitler yapılmalı, elde edilen sonuçlara çözümler getirilmelidir.

¹⁹³ Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 303. Yavuzer 5306 üniversite öğrencisi üzerinde problem taraması yapmıştır. Tespit edilen sorunlar ve değerlendirme için bkz. ss. 303-325.

¹⁹⁴ Mevlüt Kaya, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Problemleri”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S. 8, M. Ü. İ. F. Yayınları, İstanbul, 2001, s. 77.

Kişi birey olarak inanmasa bile, arkadaş ya da etkileşimde olduğu insanlar inanabilir, bunun için de insanların birbirini kabullenmesi¹⁹⁵ gerekmektedir. Dini gençlere daha iyi ve daha doğru öğretmenin yeni yolları aranmalı, din daha özgür ve daha kuşatıcı olmalı yani her türlü insanı kendine çekmeli, şekille sınırlanmış ya da belli grup insanlar içinmiş, sadece belli bir cemaate aitmiş gibi algılanacak şekilde daraltılmış olmamalıdır. Dinin evrenselliği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu araştırmalar daha da genişlemeli, toplumun inanış şekilleri, değişik toplum kesimleri ve kişiler üzerinden değerlendirilip yargılara varılmalı, toplum bilinçlenmesinde ve dinin doğru öğretilmesinde katkı sağlamalıdır. İnsanların birbirine daha çok yaklaşması ve güven duyması, insanlar arasındaki ortak değerlerin belirlenmesi, insanların daha mutlu bir ortamda yaşamaları ve yeni neslin sağlam inançlara sahip yetişebilmesi için din eğitimi gereklidir. Eğitimde muhatabın durumunun bilinmesi zorunludur. Bu araştırmanın genişletilmesiyle kültür haritası çıkarılabilir. Böylece eğitimden amaçlanan şey elde edilebilir. Gençlerin imani noktada şüphelerini gidermek için çalışmalar yapılmalı, konu derinlemesine ortaya çıkarılmalı, gençlerin yaşadığı dini şüpheler ve din hakkında merak edilen sorular bütün açıklığıyla ortaya konarak, bunlara doyurucu cevaplar içeren eserler oluşturulmalıdır.

¹⁹⁵ İnanç ve kabul hk. Geniş bilgi için bkz. Robert C. Stalnaker, **Inquiry**, The M.I.T. Pres, London, 1984, s. 81.

ÖZET

Bu araştırma gençlik dönemindeki dini şüphe konularının tespit edilmesi ve bazı çözüm yollarının önerilmesi ile ilgilidir. Araştırmanın örneklemini 50'si mülakat ve 353'ü anket olmak üzere toplam 403 genç oluşturmuştur. Bu gençler 17-25 yaş arasındadırlar ve büyük kısmını üniversite öğrencileri oluşturmuştur.

Araştırmada dini şüphelerin gençlik dönemindeki en önemli problemlerden biri olduğu tespit edilmiştir. Gencin kendisine gelecek için önemli kararlar alma öncesinde olduğu bir dönem olan gençlik çağında, çeşitli dini, sosyal ve psikolojik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan dini şüphelerin bu dönemde onun kişiliğinin oluşmasında, gencin kendisine özgü bir hayat felsefesi geliştirmesi ve sağlıklı tercihler yapmasında önemli bir etken olduğu belirlenmiştir. Özellikle istekli ve hazırlıklı olarak mülakat ve anketimize katılan gençlerin fikirleri ve açıklamaları doğrultusunda dini şüphelerin gencin dini hayatına olduğu kadar, sosyal hayatına da büyük bir etkide bulunduğu söylenebilir.

Araştırmada ayrıca, gençlik dönemindeki bireylerin biyolojik ve sosyo-psikolojik gelişimleri incelenmiştir. Gençlerin bu dönemde fiziksel olarak gelişimlerinin en üst sınırına ulaştıkları tespit edilmiştir. Genç bu dönemde sosyal ve psikolojik olarak da gelişmekte ve kendisine yeteneklerine, şartlara ve isteklerine uygun bir hayat programı belirlemektedir. Gençlerin dini gelişimleri incelendiğinde, genç bu çağda artık kararlarını hemen hemen tümüyle kendisi vermeye başladığı görülmüştür. Genç artık din konusunda fikirlerini tekrar ve olgunlukla değerlendirecek artık ya dini kabul edecek, ya inkarı seçecek ya da şüphe içinde hayatına devam edecektir.. Bu çağlardaki gençlerin şüpheleri incelendiğinde üç tür şüphenin yoğunlukta olduğu söylenebilir; kendi imanındaki samimiyetinden şüphe etme olarak nitelendirilen sadakat şüphesi, bilimsel şüphe ve inkarcı şüphe. 21-25 yaş dönemindeki eleştiriler ve ortaya konan şüpheler; ya gençler gerçek (tahkiki) imana ulaşmak istediklerinden, ya fikir ve ideolojilerini desteklemek için, ya da araştırdıktan sonra bazı bilimsel teorilere ve anlatımlara karşı olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Gençler artık bu konularda belirli bir karar verme, dini ve sosyal hayatlarını bu yaşlarda düzenleme

noktasına ulaşmışlardır. 25 yaşlarına yaklaşan gençlerin artık kendi hayat felsefelerini oluşturdukları ve buna göre kararlar aldıkları görülmüştür

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde de genelde düşünmenin ve hakiki imana ulaşmanın gerekliliği vurgulanmıştır. Bu yüzden de dini şüphenin bir bakıma gerçek imana ulaşmak için gerekli olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan gençlerin, şüphe ettikleri konular incelendiğinde kutsal kitaplar ve peygamberler hakkında belirtilen şüpheler ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra sırasıyla şüphe konuları Allah'ın varlığı ve sıfatları; melek, cin ve şeytan, cennet ve cehennem gibi soyut kavramlar; ibadetler, kader, dinin yasakladığı davranışlar hakkında ortaya çıkmıştır. Gençlerin en fazla sordukları ve kendilerini şüpheye ittiğini söyledikleri konulardan biri de son günlerde din adamları ve ilahiyatçıların değindiği yorum ve görüş ayrılıklarının sebepleri noktasındadır.

Araştırma sonucunda okuldaki Din Kültürü dersleri dışında camilerden ya da özel vakıf veya cemaatlerden bilgi alanlarda dini şüphe olayı daha düşük olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte bazı cemaatlere giren gençlerin olumsuz dini tutum geliştirdikleri de tespit edilmiştir.

Gençlerde şüphelerin giderilmesinde akla uygun anlatımlar ve temellendirmelerin çok büyük önem taşıdığı görülmektedir. Ailelerin de çocuklukta yeterli bir din eğitimi verememesi, ilk ve orta dereceli okullarda din dersi öğretmenin yerine, başka branş öğretmenlerinin din kültürü ve ahlak bilgisi dersine girmesi, din ve bilimin bazı konularda çatıştığının görülmesi, din adamlarının veya dindar olarak bilinen şahısların dine aykırı söz ve davranışlarda bulunmaları Özellikle üniversitede gençler düşüncelerini, hissettiklerini daha cesur biçimde ortaya koyabilmektedirler. Kendi fikrinden değişik görüşlerde olan arkadaşlarından etkilenmekte ve onları etkilemektedirler. Üniversiteye gelmeden önce kötü alışkanlıkları olmayıp dini vecibelerini yerine getiren bir çok gencin üniversiteye geldikten sonra kötü alışkanlıklara başladığı ve ibadetlerini aksattığı görülmüştür. Kız-erkek ilişkilerinde ailenin etkisinin ortadan kalktığı üniversite ortamında ailelerinin ve dinin tasvip etmeyeceği şekilde birliktelikler olduğu belirtilmiştir.

Gençlerin şüphelerini gidermek için seçtikleri en önemli yol, araştırıp okumak ve birbirleriyle tartışarak gerçeği bulmak şeklinde tespit edilmiştir. Ayrıca kendisine

güvenilen din büyüklerinden yararlanıldığı, Kur'an-ı Kerim ve Hadislere başvurulduğu, şüphe ettikleri konuların mantığa uydurarak çözülmeye çalışıldığı, kitle iletişim araçlarında özellikle din ile ilgili tartışma programlarının izlendiği belirtilmiştir.

Araştırma dini şüphelerin gençlerin psikolojik ve sosyal gelişimini etkilediğini ortaya koymuştur. Bu tip araştırmaların çoğaltılmasını, din eğitiminin bu konularda metot geliştirmesini, şüphe konularının ilgili bilim dallarına göre sınıflandırılarak cevaplandırılmasını ve bu yönde bir din eğitimi verilmesi önerilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

A.KİTAPLAR

- ALTINKÖPRÜ, Tuncel, **Genç Kız Psikolojisi ve Cinselliği**, Hayat Yayınları, İstanbul, 1999.
- ARICI, Hasan Basri, “**Çevre Değişmesi ile Dini Hayat Arasındaki İlişkiler**”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1995.
- ARMANER Neda, **Din Psikolojisine Giriş**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980.
- ARSEVEN, Ali Doğan, **Alan Araştırma Yöntemi**, Gül Yayınevi, Ankara, 1993.
- ATKINSON, Rita L.-ATKINSON, Richard C.- SMİTH, Edward E.- BEM, Daryl J.- NOLEN-HOEKSEMA, Susan, **Psikolojiye Giriş**, (Çev. Yavuz Alogan), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1999.
- el-ATTAS, Nakib, **İslami Eğitim**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.
- AYDIN, Ayhan, **Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası**, Alfa Yayınları, Mayıs, 2000.
- AYHAN, Halis, **Türkiyede Din Eğitimi**, M. Ü. İ.F. Vakfı Yay., İstanbul, 1999.
- BAHADIR, Abdülkerim, “**Ergenlik Döneminde Dini Şüphe Ve Tereddütler**”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1994.
- CÜCELOĞLU , Doğan, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- CÜCELOĞLU,_____, **İyi Düşün Doğru Karar Ver**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- ÇAĞLAR, Kemal, “**Ergenlik Çağındaki Gençlerin Dini Şüphe Ve Tereddütleri**”, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), U. Ü. İ. F. , Bursa, 1986.
- DEMİR, Ramazan, **Üniversitenin Bugünü ve Yarını**, Palme Yayıncılık, Ankara, 1996.
- DİNLER, Zeynel, **Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri El Kitabı**, Ekin Kitapevi Yay., Bursa, 1998.

- EKŞİ, Aysel, **Gençlerimiz Ve Sorunları**, Nazım Terzioğlu Matematik Araştırma Merkezi Baskısı, İstanbul, 1982.
- ENNİS , R. H., **Developing Minds: A Resource Book for Teaching Thinking**, Ed., A. Costa, Alexandria, V.A. ASCD, 1985.
- FIRAT, Erdoğan, “**Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu**”, Ankara Ü. İ. F., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1977.
- FRITH, Simon, **The Sociology of Youth**, British Library, Production by BPMS, Ormskrik, England, 1984.
- GÖKA, Erol, **Bilimlerin Vicdanı Psikiyatri**, Ütopya Yayınları, Ankara, 1999.
- GUAILLAUME, Paul, **Psikoloji**, (Çev. Refia Şemin), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1970.
- GÜRÜN, O. A., **Psikoloji Sözlüğü**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.
- HACALOĞLU, Haluk, **Hayat Ölüm ve Ötesi**, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1996.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, 1989.
- HANÇERLİOĞLU, _____, **Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993.
- HIZ, Koşar, “**15- 24 Yaş Arası Gençlerin Durumları Ve Gelecek Beklentileri**”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Ü. S. B. E. , Ankara, 1994.
- HÖKELEKLİ, Hayati, **Din Psikolojisi**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993.
- İBN HANBEL, Ahmed, **Müsned**, Çağrı Yay., İst., 1992.
- el-İSFEHÂNÎ, Râgıb, **el-Mufredât fi Garîbi'l-Kur'ân**, tahkik., Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz.
- JERSILD, Arthur T., **Gençlik Psikolojisi**, (Çev. İbrahim N. Özgür), Gün Matbaacılık, İstanbul, 1974.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, **İnsan ve İnsanlar**, Evrim Dağıtım, İstanbul, 1988.
- KAPTAN, Saim, **Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri**, Bilim Yayınları, Ankara, Tarihsiz.

- KARASAR, Niyazi, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Bilim Yayınları, Ankara, 1986.
- KAYA, Hülya “**Üniversite Öğrencilerinde Eleştirel Akıl Yürütme Gücü**”,
Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Ü. Sağlık B. E., İstanbul, 1997.
- KAYA, Mevlüt, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.
- KIRCA, Ekrem, **Üniversite Öğrencilerinde Dini İnançlarla İlgili Tutumların Yeri ve Önemi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Tarihsiz
- KOŞTAŞ, Münir, **Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- KÖKNEL, Özcan, **Depresyon**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1992
- KÖSE, Ali, **Neden İslam’ı Seçiyorlar**, İsam Yayınları, İstanbul 1997.
- KÖYLÜ, Mustafa, **Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri**, Etüt Yayınları, Samsun, 2000.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan, **Ergenlik Psikolojisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.
- KUTLU, Sönmez, **İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler**, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2000.
- LASZLO, Ervin, **Evrensel Düşünmek**, (Çev. İbrahim S. Canbolat), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- McCRACKEN, G., “**The Long Interview**”, Sage, London, 1988.
- MÜSLİM, Ebu’l-Huseyn İbnü’l-Haccâc el-Kuşeyrî, **es-Sahih**, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Çağrı Yay., İst., 1992.
- ORMSBY, Eric Lee, **İslam Düşüncesinde İlahi Adalet Sorunu**, (Çev. Metin Özdemir), Kitabiyat Yayınları, Ankara 2001.
- ÖCAL, Mustafa , **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1990.
- ÖNER, Necati , **Stres ve Dini İnanç**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1986.
- ÖZBAYDAR, Belma, **Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul, 1970.

- PAÇACI, Mehmet, **Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı**, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- PAZARLI, Osman, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1982.
- PEKER, Hüseyin, **Din ve Ahlak Eğitimi**, Aksi Seda Matbaası, Samsun, 1998.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, Sidre Yayınları, Samsun, 1997.
- SAYRE, Kenneth M., **Belief and Knowledge**, Rowman-Littlefield Publishes, Boston, 1997.
- SEYİDOĞLU, Halil, **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1997.
- STALNAKER, Robert C., **Inquiry**, The M.I.T. Pres, London, 1984.
- STREİBERT, Muriel Anne, **Youth and The Bible**, New York, Mac Millan Company, 1928.
- SULLIVAN, Kobert, **A Matter of Faith**, Greenwood Press, London, 1996.
- ŞEKER, Mehmet Yavuz, **İslam İnancında Şeytan Kavramı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Kavramı), S. Ü. S. B. E., Sakarya, 1998.
- ŞENTÜRK, Habil, **Din Psikolojisi**, Esra Yayınları, Konya, 1997.
- TAN, Hasan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, M. E. B. Yay., İstanbul 1989.
- TOKATLI, Atilla , **Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, 1973.
- TOPSES, Gürsen, **Eğitim Sürecinde İnsan ve Psikolojisi**, Arsu Ofset, Ankara, 1992.
- WILSON, B., **Religion in Sociological Perspective**, Oxford University Press, Oxford, 1982.
- YASA, Metin, **Felsefî ve Deneyisel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- YAVUZ, Kerim, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, D.İ.B., Yay., Ankara, 1983.
- YAVUZER, Haluk, **Ana-Baba ve Çocuk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

YAVUZER, _____, **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

YÖRÜKOĞLU, Atalay **Gençlik Çağı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987.

B.MAKALELER

ARGYLE, Michael ve BEİT-HALLAHMÎ, Benjamin, “Yaş ve Din”, (Çev. Abdurrahman Kurt), **U. Ü. İ. F. Dergisi**, c. 4, S. 4, Bursa, 1992, ss. 319-331.

ARGYLE, Michael, “Din Psikolojisi Alanında Yeni Gelişmeler”, (Çev. Talip Küçükcan), **Dini Araştırmalar**, c. 2, S. 4, Ankara, 1999, s.s 195-208.

ARGYLE, _____, “Dinin Yedi Psikolojik Temeli”, (Çev. Mehmet Dağ), **Eğitim Hareketleri Dergisi**, c. 23, S. 272-273, Ankara, 1978, ss. 7-13.

ARIBAŞ, Sebahattin, GÜVEN, Mehmet “Orta Öğretim Öğrencilerinin Psiko-Sosyal Sorunları”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, ss. 153-173.

ATAY, Hüseyin, “Müslümanlarda Şüphencilik”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 28, Ankara, 1986, ss. 1-22.

BELLAH, R., “Comment on The Limits of Symbolic Realism”, **Journal for The Scientific Study of Religion**, c.13, California, 1974, s.s .487-489.

BRANDON, S.G.F., “Eschatology”, **A Dictionary of Comperative Religion**, Widenfield and Nicholson, London, 1970, s. 263.

CLARK, W. Houston, “Ergenlik ve Gençlik Çağında Din”, (Çev. Mehmet Dağ), **Eğitim Hareketleri Dergisi**, c. 22, S. 256-257, s.s 11-20; S. 258-259, ss. 3-9; S. 260-261, ss. 16-22, Ankara, 1976-1977.

FISHMAN, Loren “Feelings and Beliefs”, **The Flight from Science and Reason**, Paul R. Gross, Norman Levitt, Martin W. Lewis, John Hopkins University Pres, Baltimore and London, 1997, ss. 87-95.

- HAACK, Susan, "Concern for Truth: What it Means, Why it Matters", **The Flight from Science and Reason**, Paul R. Gross, Norman Levitt, Martin W. Lewis, John Hopkins University Pres, Baltimore and London, 1997, ss. 57-63.
- HAMBURG, David A., "Preparing for Life: The Critical Transition of Adolescence", **Adolescent Behavior and Society**, Rolf E. Muss, McGraw-Hill Publishing Co., USA 1990, ss.5-10.
- HARMS, Ernest "The Development of Religious Experience in Children", **American Journal of Sociology**, Vol., 50, U.S.A., 1944, ss. 112-122.
- HEIL, John, "Doubts About Skepticism", **Doubting**, Michael D. Roth- Glenn Ross, Kluwer Academic Publishers, Lancaster, USA, 1990, s.s 147-159.
- HÖKELEKLİ, Hayati "Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi", **Uludağ Ü. İ. F. Dergisi**, c. 1, S. 1, Bursa, 1986, ss. 35-51.
- HÖKELEKLİ, _____ "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", **Din Öğretimi Dergisi**, S. 14, M.E.B. Yay., Ankara, 1988, s.s 73-82.
- İMAMOĞLU, Vahit, "Farklı Ortamlarda Dini Tutumların Psiko-Sosyal Temelleri", **Türkiyede Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 191-199.
- JANSSES, Jules, "İbrahim'in Rehberliğinde: Hoşgörü Sahibi Bir Nesil Yetiştirmek", **Hazret-i İbrahim'in İzinde**, (Ed., Cemal Uşşak), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., İstanbul, 2001, ss. 225-235.
- KAYA, Mevlüt "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü", **O. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 9, Samsun, 1997, s.s 193-204.
- KAYA, _____, "İlköğretim ve Ortaöğretim Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Karşı Tutumları", **O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 12-13, Samsun, 2001, s.s 43-78.

- KAYA, _____ “Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S. 4, M.Ü.İ.F Yayınları, İstanbul, 1997, s.s 185-200.
- KAYA, _____, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Problemleri”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S. 8, M. Ü. İ. F. Yayınları, İstanbul, 2001, s.s 77-114.
- KOÇ, Ahmet, “Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S.6, Marmara Ü. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul, 1999, s.s 73-80.
- KÖKSAL, Fatma “Müctehidlerin Kadın Aleyhine Taraflı Tutumlarının Sebebi”, **İslamiyat**, c.3, S.2, Ankara, 2000, ss. 71-79.
- KÖYLÜ, Mustafa, “O.M.Ü. İlahiyat Fakültesine Devam Eden Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Fakülte Hakkındaki Düşünce, Sorun ve Beklentileri”, Ceylan Ofset, **O M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 12-13, Samsun, 2001, s.s 131-152.
- KULA, Naci “Bedeni Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, ss. 179-202.
- MUSS, E. Rolf, “Ergenlikte Kimlik Bunalımı”, (Çev. M. Çileli), **Ergenlik Psikolojisi**, (Der. Bekir Onur), Hacettepe Taş Kitapçılık, Ankara, 1987, s.s 199-208.
- MUSS, Rolf E. “Cognition in Adolescence”, **Adolescent Behavior and Society**, Rolf E. Muss, McGraw-Hill Publishing Co., USA, 1990, s.s 57-59.
- ÖYMEN, Hıfzırahman Raşit, “Çocukluk Ve Gençlik Çağlarının Dini Gelişimi”, **Eğitim Hareketleri Dergisi**, S. 89, Ankara, 1962, ss. 13-20.
- ÖZTÜRK, Mustafa “Kur’an’ın “Cennet” Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”, **İslamiyat**, c.4, S. 1, Ankara, 2001, ss. 145-162.
- PİAGET, Jean, “Intellectual Evolution from Adolescence to Adulthood”, **Adolescent Behavior and Society**, Rolf E. Muss, McGraw-Hill Publishing Co., USA, 1990, ss. 61-67.

- POTTER, Henry C., “Religious Instruction and Education”, **Principles of Religious Education**, Longmans, Gren and Co., U.S.A., 1913, ss. 4-20.
- RATCLIFF, Donald, “ Çocuklar Dini Kavramları Nasıl Anlarlar”, (Çev. Ali Rıza Aydın), **O .M .Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 10, Samsun, 1998, ss. 159-170.
- SELÇUK, Mualla “Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, ss. 333-358.
- SELÇUK, _____, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri (Zihin Gelişimi Açısından Bir Deneme)”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S. 4, M.Ü.İ.F Yay, İstanbul, 1997, s.s 145-158.
- TANNER, J.M.,. “Sequence, Tempo, and Individual Variation in Growth and Development of Boys and Girls Aged Twelve to Sixteen” , **Adolescent Behavior and Society**, Rolf E. Muss, McGraw-Hill Publishing Co., USA, 1990, ss. 39-50.
- TOPÇU, Emel “Zeka Öğrenme ve Düşünme”, **Dini Araştırmalar**, c. 2, S. 5, Se-Ba Ofset, Ankara, 1999, ss. 365-375.
- YARAN, Cafer Sadık “Dini Epistemolojide Eleştirel Akılcılık Ve Tahkiki İmancılık”, **Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, S. 9, Samsun, 1997, s.s 217-238.
- YASA, Alpaslan “Müslüman Bir Aydının Din Hakkındaki Şüpheleri”, **Defter**, S.4, İstanbul, 1998, Metis Yayınları, ss. 100-119.

C. INTERNET KAYNAKLARI

AŞIKOĞLU, Nevzat Yaşar, “Toplum Hayatımızda Dinin Yeri ve Din Eğitiminin Önemi”, www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/1aAsikoglu.htm (05.06.2002).

ATAY, Hüseyin, “Sekiz Yıllık Temel Eğitim Projesinde Din Eğitiminin Yeri”, <http://www.bilginet.com/dinbilim/profatay/index.shtml> (8 Temmuz 2002).

AYTAÇ, Serpil, NURAN, Bayram, “Üniversite Gençliğinin İş ve Eş Seçimindeki Etkin Kriterlerinin Analitik Hiyerarşi Süreci ile Analizi”, <http://www.isguc.org/isvees.htm> (10.05.2002).

GÜLŞEN, Günsel, “Yaşam Boyu Gelişim (İnsanın Gelişimi)”, Anabilim Dalı Eğitim Semineri, <http://www.lokman.cu.edu.tr/psychiatry/egitim/seminer.htm> (10.10.2001).

<http://www.cocukaile.com/aile.html> (8 Temmuz 2002).

<http://www.diyamet.gov.tr/duyurular/sonucbild.htm>. (18.05.2002).

KARAMAN, Hayreddin, “Ayet ve Hurafe”, http://www.geocities.com/muslim_tr/ayet_hurafe.htm

MEHMEDOĞLU, Yurdağül-MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi, “Din Eğitiminin Yöntem Geliştirme Arayışlarına Psikolojinin Etkileri”, <http://www.academical.org/dergi/MAKALE/s7dinegitiminin.htm> (10.06.2002).

ONAT, Hasan , “Türkiyede Din Anlayışı” <http://www.bilginet.com/dinbilim/profonat/index.shtml>, (8 Temmuz 2002).

ONAT, Hasan, “Niçin Din Eğitimi”, <http://www.bilginet.com/dinbilim/profonat/index.shtml> (08.07.2002).

ONAT, Hasan, “Türkiyede Din Alanının Tartışmaya Açılması ve Önemi”,
<http://www.bilginet.com/dinbilim/profonat/index.shtml> (08.07 2002).

ÖZDİKER, Cengiz, “Televizyonda Dini Haber ve Yorumlar: Televizyonda Din
Bilgisi, Din Eğitimi ve Aykırılıklar”,
www.dorduncukuvvetmedya.com/arastirma/cengiz3.htm, (8 Temmuz
2002.).

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, “İman ve Körlük”,
<http://www.stargazete.com/yazarlar/ynozturk/2002/03/02/>
(02.03.2002).
<http://www.meb.gov.tr/haberler/arastirmadestegi/akademisyenlerearastirmadestegi.html> (05.06.2002)

EK-1 ANKET FORMU

Sevgili Genç Arkadaşım,

Hayatınızın önemli kararlarını verme aşamasında bulunduğunuz gençlik çağında, dini konulardaki şüphe ve tereddütlerinizin kaynaklarını, konularını ve din eğitimi açısından bu konuda neler yapabileceğimizi değerlendirmek amacıyla elinizdeki bu soruları hazırlamış bulunuyoruz. Anketimize vereceğiniz cevaplar sadece bu bilimsel araştırmada kullanılacak, başka kimse tarafından görülmeyecektir. Ayrıca isminizi veya kimliğinizi ortaya çıkaracak herhangi bir bilgi yazmayacağınızdan dolayı başkaları tarafından tanınma ihtimaliniz de yoktur. Sadece isim ve soyadınızın baş harfleri ya da kullanacağınız bir nickle (takma isim) araştırmaya katılabilirsiniz. Araştırmamız hem mülakat ve hem de anket tekniğini içeren kapsamlı bir araştırmadır. Sizden ricamız soruları dikkatle okumanız ve size uygun olan sorulara vereceğiniz cevaplarda samimi ve içten davranmanızdır. Şimdiden teşekkür ediyor ve tüm iyi dileklerinizin gerçekleşmesini diliyoruz.

Arş. Gör. Kadir Ak

Doç. Dr. Mevlüt Kaya

1. Yaş .... Cinsiyet : Kız ( ) Erkek ( ) 2.Öğrenim Durumu İlk ( ) Orta ( ) Lise ( ) Üniversite ( )

2. Türkiye şartlarına göre ekonomik seviyeniz nedir?

a.Zengin ( ) b.Orta ( ) c.Fakir ( ) d.Çok fakir bir aileyiz ( )

3.Şu an her hangi bir işte çalışıyor musunuz?

a.Çalışıyorum b. Öğrenciyim c. İşsizim d. Diğer ...lütfen belirtiniz...

4.Dini bilgi alt yapınızın yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?

5.Aldığınız dini bilgileri nereden ve ne zaman aldınız?

6. Ailenizin dine karşı tutumu nasıldır? Size çeşitli konularda baskı yaparlar mı, yoksa rahat bir ortamda yetiştiğinizi söyleyebilir misiniz?

7.Şüphelerinizin yoğun olduğu ya da en çok zihninize takılan dini konuları açıkla mısınız?Eğer aşağıdaki konu başlıklarında varsa lütfen belirtiniz, başka şüpheleriniz varsa diğer soruya geçiniz

Allah'ın varlığı ve özellikleri konusunda şüpheleriniz var mı? Varsa açıkça yazar mısınız?

Melek, cin ve şeytan gibi görünmez varlıklar ile ilgili şüpheleriniz varsa açıkça yazar mısınız?

Kitaplara ve peygamberlere iman ile ilgili konularda şüpheleriniz varsa açıkça yazar mısınız?

Cennet ve cehennem konusunda şüphelerinizi açıkla mısınız?

İbadetler konusunda şüpheleriniz varsa lütfen açıkla mısınız?(Namaz, oruç, hac, zekat, v.d.)

Ahret günü ve ölümden sonra diriliş gibi konularda şüphelerinizi açıkça yazar mısınız?

c. Kutsal Kitaplar ve peygamberler ile ilgili konularda şüpheleriniz var mı? Varsa açıkça yazar mısınız?

d. Cennet ve cehennem konusunda şüpheleriniz var mı? Varsa açıkla mısınız?

e. İbadetler konusunda şüpheleriniz var mı? Varsa açıkla mısınız? (Namaz, oruç, hac, zekat, v.d.)

f. Ahiret günü ve ölümden sonra diriliş gibi konularda şüpheleriniz var mı? Varsa açıkça yazar mısınız?

g. Kaza-Kader ve hayır ve şer gibi konularda şüpheleriniz var mı? Varsa açıkça yazar mısınız?

h. Dinin yasakladığı davranışlar hakkındaki şüpheleriniz var mı? Varsa yazar mısınız? (Zina, içki, kumar, v.b.)

ı. Yaratılış ve ölüm gibi bazı konular ile ilgili şüpheleriniz var mı? Varsa açıkça yazar mısınız?

i. Din ve bilimin çatışıp çatışmadığı hakkındaki düşünceleriniz var mı? Varsa açıkça yazar mısınız?

10. Bu dini konular dışında başka dini şüpheleriniz varsa lütfen aşağıda belirtir misiniz?

```

      1  2  3  4  5  6  7  8  9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100
      1  2  3  4  5  6  7  8  9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100
      1  2  3  4  5  6  7  8  9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100
      1  2  3  4  5  6  7  8  9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

```

11. Eğer yukarıdaki sorularla ilgili konularda şüpheleriniz varsa şüphe duymanızın sebebi sizce ne olabilir? Lütfen açıkça yazarsınız?

.....

.....

.....

.....

12. Şüphelerinizi ortadan kaldırmak için herhangi bir çabanız oldu mu? Olduysa sonuçlarını değerlendirir misiniz?

[illegible]

13. Dini hayatınızı olumlu veya olumsuz yönde etkileyen, iyi ya da kötü, size özel bir olay yaşadınız mı? Bu olay din hakkındaki düşüncelerinizde bir değişime sebep oldu mu? (Örneğin; uzun zamandır istediğiniz bir dileğin gerçekleşip gerçekleşmemesi, bir yakınınızın ölümü, ya da kaza geçirmesi v.s.)

[illegible]

14. Dini şüphelerinizi en yoğun yaşadığınız dönem hayatınızın hangi dönemidir? Lütfen yaş aralığını yazınız.

#####

15. Sizi dinden uzaklaştıran konulara örnek verir misiniz?

.....
 .....
 .....
 .....

16. Kitle iletişim araçları sizin dini şüphelerinizde etkili oldu mu? Olduysa hangi yönde etkili olduğunu yazarsınız?

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525

17. Son olarak bu konularda ve araştırma hakkında başka düşünceleriniz varsa ekler misiniz?

.....

.....

.....

.....

Cevaplar için formların arka yüzlerini de kullanabilirsiniz.

**IC FAKSÖRÖGÉRTEN KÖNYVLEI
DOKUMENTÁCIÓ MÉRÉS**